

Görözdí Zsolt

**PROTESTÁNS EGYHÁZÉRTÉLMEZÉS
A REFORMÁCIÓ SZÁZADÁBAN A JELENTŐSEBB
EGYHÁZI RENDTARTÁSOKBAN**

Károli Könyvek
monográfia

Sorozatszerkesztő: dr. Sepsi Enikő

A szerkesztőbizottság tagjai:

dr. Antalóczy Péter, Prof. dr. Balla Péter, dr. Bozsonyi Károly,
dr. Csanády Márton, Prof. dr. Fabiny Tibor, dr. Kendeffy Gábor,
dr. Kovács Barnabás, Prof. dr. Miskolczi Bodnár Péter,
dr. Sepsi Enikő, dr. Szenczi Árpád, Prof. dr. Zsengellér József

Görözdí Zsolt

**PROTESTÁNS EGYHÁZÉRTTELMEZÉS
A REFORMÁCIÓ SZÁZADÁBAN A JELENTŐSEBB
EGYHÁZI RENDTARTÁSOKBAN**

Károli Gáspár Református Egyetem • L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2014

A kötet megjelenését a *Stichting Jagtspoel Fonds* támogatta

Lektorálták
Doc. PhDr. Molnár János, egyetemi professzor
Prof. ThDr. Kocsev Miklós, PhD

Felelős kiadó: dr. Sepsi Enikő, a KRE BTK dékánja
Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060
Fax: 455-9062

© Görözdí Zsolt, 2014
© Károli Gáspár Református Egyetem, 2014
© L'Harmattan Kiadó, 2014

ISBN 978-963-236-
ISSN 2063-3297

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó.

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: 06-1-267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
1085 Budapest, Horánszky utca 20.
Tel.: 06-1-445-2775
www.konyveslap.hu
parbeszedkonyvesbolt@gmail.com

A tördelés Kállai Zsanett munkája.
A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte,
felelős vezető Kecskeméthy Péter.

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	9
1. A PROTESTÁNS EGYHÁZI RENDTARTÁSOK A 16. SZÁZADBAN	11
Az egyházi rendtartások teológiai jelentősége.....	11
A megvizsgálandó egyházi rendtartások kiválasztása	18
2. A GENFI EGYHÁZ EGYHÁZI RENDTARTÁSA, 1561	21
3. AZ 1571-ES EMDENI ZSINAT AKTÁI	49
4. A VIZITÁTOROK TANÍTÁSA A SZÁSZ VÁLASZTÓFEJEDELEMSÉG LELKÉSZEI SZÁMÁRA, 1528	67
5. A BRANDENBURG–NÜRNBERGI EGYHÁZ RENDTARTÁSA, 1533	85
6. A JEDNOTA BRATRSKÁ EGYHÁZI RENDTARTÁSA, 1632	99
7. ÖSSZEFOGLALÁS	117
8. FÜGGELÉK	121
A. Fontosabb lutheránus és református egyházi rendtartások jegyzéke.	121
B. Fontosabb lutheránus és református egyházi rendtartások szerzői ..	126
C. Fontosabb lutheránus egyházi rendtartások, amelyek hatással voltak további művekre	127
9. BIBLIOGRÁFIA	130
10. KIADÓI MEGJEGYZÉS	137

Apám emlékére

ELŐSZÓ

Az alábbi munkában a reformáció egy fázisát vizsgáljuk, amelyben annak gondolati rendszere, a református és lutheránus tradíció fokozatosan beépült az egyházak életébe. Mindezt tesszük elsősorban a gyakorlati teológia szempontjából, a reformációnak egy egyedi műfaja, az egyházi rendtartások tanulmányozásán keresztül.

A következőkben öt kiemelkedő rendtartásnak az egyházzal alkotott képét vizsgáljuk fel. A kálvini irányzatot Kálvin munkája, az egész református világ számára mérvadó *a Genfi Egyház egyházi rendtartása* (1561) és a zsinatpresbiteri rendszert is megfogalmazó *Emdeni Zsinat aktái* (1571) képviselik. Mindkét rendtartás sajnos, viszonylag ismeretlen az egyházi-teológiai közéletünkben. A lutheránus oldalon Melanchthon műve, a rendalkotás kezdetének számító *A vizitátorok tanítása a szász választófejedelemség lelkészei számára* (1528) és a több egyházrendnek például szolgáló *a Brandenburg–Nürnbergi Egyház rendtartása* (1533) szolgál szemlélődésünk alapjául. E két irány mellett a cseh *Jednota bratrská* 1632-ben keletkezett, sok értékes sajátosságot felmutató rendtartását vizsgáljuk.

Ha ma az egyházzal foglalkozunk, nem kerülhetjük ki azt, hogy a reformáció korának egyházfelfogását ne próbálnánk megérteni. Általában kész sémáink vannak az egyházi szolgálatokról, tevékenységről, a hivatalokról, szervekről, amelyeket leginkább a hagyományaink szerint gyakran automatikusan átveszünk, magától értetődőnek, változhatatlannak tartunk, anélkül, hogy a gyakorlatunk eredeti motivációit, a gyökereket megismernénk. Ennek felszámolásában szeretnénk segítséget nyújtani, amikor az említett művek tartalmát, teológiai indítékait ismertetjük, egyúttal kiemelve néhány sajátosságukat. Ezáltal egymással is összehasonlíthatjuk őket. A rendtartásokat egymás mellé állítva kirajzolódik az egyes irányok (kálvinista, lutheránus, Jednota) egyházképeinek néhány jellegzetes vonása, ezáltal nyilvánvalóvá válhatnak a különbségek és közös gondolatok, megoldások is. De mindezek átgondolásakor automatikusan konfrontálódunk saját egyházunk jelenkori gyakorlatával is.

A szemléletesség kedvéért megpróbáltunk a művekben megtalálható egyes, gyakran rendszertelen utalásokból egységes képként megrajzolni néhány központi témát, érintve többek között az egyházi szolgálatok (igehirdetés, katechézis, lelkipozítás), hivatalok (lelkészek, presbiterek, diakónusok, doktorok), egyházstruktúra (presbitériumok, zsinatok), egyházfegyelem, egyház és világ kapcsolata, különböző rendelkezések ma is aktuális problematikáját, folyamatosan keresve a választ arra a kérdésre, hogy az egyes egyházak hitbeli meggyőződése és az egyházzal alkotott képe hogyan jelenik meg a gyakorlatban.

Tiszteletemet és köszönetemet fejezem ki mindazoknak, elsősorban családom tagjainak, akik e könyv létrejöttében nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak.

Dunaszerdahely, 2014 októbere

Görözdí Zsolt

1. A PROTESTÁNS EGYHÁZI RENDTARTÁSOK A 16. SZÁZADBAN

AZ EGYHÁZI RENDTARTÁSOK TEOLÓGIAI JELENTŐSÉGE

A 16. századi reformáció minden mérvadó irányzata egyetértett a dogmatikai alapkérdésekben és egységes volt abban, hogy tudatosan dicsőítette az egy Istent és hálát adott azért, amit tett Jézus Krisztusban.¹ Csaknem minden számottevő 16. századi reformátori műben fellelhető konkrétan, vagy legalább háttérgondolatként, kiindulási alapként a reformáció által újra felfedezett dogmatikai rendszer, amely azt hangsúlyozza, hogy az üdvösség egyedül Krisztus által, csak kegyelemből, egyedül hit által nyerhető el, továbbá az, hogy a hagyományokkal szemben kizárólagosan a Szentírás az Isten kijelentése.² Ugyanakkor megfigyelhető egy óriási, az egyházi élet megújítását munkáló erőfeszítés is. A „mozgalom” ugyan az egyház élete reformálásának szükségességéből eredt, a Biblia alapján, az azonban nem volt egyértelmű, hogyan lehet az „új” tanokat annak az egyházi életre kivetülő igényével és következményeivel az egyházba beültetni és aktualizálni, hogyan lehet az egyházi élet által azok lényegét, aktualitását, üzenetét visszaadni, ábrázolni, hogyan kellene megszervezni a gyülekezeteket, azok vezetését, milyen egyházstruktúra felel meg a Szentírás tanainak, azaz: hogyan lehet az egyházat úgy megreformálni, hogy a közösségek alkalmazkodjanak a kijelentett Igéhez (pl. az első keresztyének feltételezett mintájára). Rögtön tegyük azonban azt is hozzá, hogy az egyház megreformálásának igénye nem feltétlenül az üdvösségtanból eredt.³ A reformáció elindulásával tehát természetesen újra felvetődött több kérdés: az egyház lényegével, annak felépítésével, irányításával, a tannak megfelelő egyházi élettel, az egyházi életben korábban jelen levő tradíciók értékével, a kultusz elemeinek

¹ MOLNÁR, Amedeo: *A teológiai gondolkodás mozgása: A dogmatörténet áttekintő története. Pohyb teologického myšlení: Přehledné dějiny dogmatu*. 1. kiadás. Praha, Kalich, 1982. 330.

² *Solus Christus, sola gratia, sola fide, sola Scriptura*.

³ Erre hívja fel a figyelmet pl. A. McGrath is: McGrath, Alistar E.: *A Life of John Calvin: A Study in the Shaping of Western Culture*. Oxford, Blackwell Publishers, 1993. (Magyarul Kálvin: *A nyugati kultúra formálódása*. 1. kiadás. Fordította: Nagy Mónika Zsuzsanna. Budapest, Osiris, 1996. 53.)

újraértékelésével (pl. igehirdetés, sákramentumok, ünnepek, egyházi év), a szolgák szerepének, feladatainak, kompetenciájának, hatalmának kérdésével (pl. egyházfegyelem), az egyház tanításának módjával (igehirdetés, katechézis, lelkigondozás) kapcsolatban. Szükség volt olyan normatív iratokra, amelyek lefektették az egyházak számára a reformáció alapgondolatai szerint a működésükkel kapcsolatos alapokat, előírták az egyházi gyakorlatot néhány kiválasztott kérdéskörben, az Írás idevonatkozó kijelentései alapján.

A 16. századi protestáns egyházi rendtartás a reformáció irodalmának egyik nagyon fontos – bár a kutatásban gyakran méltatlanul mellőzött – gyakorlati teológiai műfaja,⁴ amely normatív módon előírja az egyháztestek számára, hogyan lehet úgy alakítani az egyház életét, hogy az összhangban legyen a reformáció tanításaival. Az egyházi rendtartás arra ad alapot, hogy az Ige az egyházi életben érvényre jusson: „minden illendően és rendben történjék”⁵. Ez több a konfliktusmentességnél, zökkenőmentességnél, ez az egyházi rendtartások értelmezésében egy felsőbb, Isteni rend egyfajta földi, egyházon belüli érvényesítését is jelenti. A rendtartások a reformáció egyházaiban a római katolikus egyházjogi iratok (kanonikus jogi iratok, néhány esetben ágendák stb.)⁶ megfelelőinek és helyettesítőinek tekinthetők. Elsődlegesen az egyházi rendtartások, szabályrendeletek és egyházalkotmány funkcióit látták el.

A művek tematikailag rendkívül sokszínűek. Foglalkoznak többek között a reformációs tannal, a tévtanokkal, a rend teológiai értelmezésével, Isteni és emberi rendelkezésekkel, az istentiszteletekkel, az igehirdetéssel, sákramentumokkal, kazuáliákkal, az egyház szervezeti felépítésével, a konzisztóriumokkal (presbitériumokkal – több *Konzistorialordnung* született), a zsinatokkal (némelyek zsinati rendtartást is tartalmaznak). Ezek mellett az egyházi vezetőkkel, szolgákkal, tisztségviselőkkel, a lelkészek elhívásával, megválasztásuk folyamatával, a lelkészi vizsgával, a velük szemben támasztott követelményekkel, valamint a liturgiával, liturgikus formulákkal, imádságokkal, az ünnepekkel, az egyházfegyelemmel, a világi felsőbbséghez való viszonnyal, a gyülekezet jogaival, kötelelességeivel, az egyház ellenőrző szerveivel, a vizitációkkal (akár vizitációs rendtartás formájában), iskolai rendtartásokkal (tananyag, iskolai hitre való nevelés), a leendő lelkészekkel (teológusok nevelésével), a diakóniával, az egyházi vagyonnal (pl.

⁴ Tisztában vagyunk az egyházi rendtartásoknak az egyházjogi iratok közé való besorolásával, ahogyan ezt tette többek között Anneliese Sprengler-Ruppenthal, Jan Remmers Weerda, Gertrud Schwannhäusser, Emil Sehling. Ugyanakkor, ha megvizsgáljuk az iratokat a gyakorlati teológia szemszögéből, megmutatkozik rendkívüli gazdagságuk, amely túlmutat az egyházjog keretein.

⁵ 1 Kor 14,40

⁶ Vö. pl. Codex Iuris Canonici – Az egyházi törvénykönyv. Budapest, Szent István Társulat Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2001.

a *Kastenordnung*ok), a bevett szokásokkal, hagyományokkal, az egyházi élet egyes elemeivel (pl. a törvény betartása, gyónás, imádság) is. Némelyek tartalmaznak imagyűjteményeket, prédikációgyűjteményeket, kitérnek a prédikáció módjára stb.⁷ A 16. században nem találunk viszont olyan rendtartást, amely felvállalta volna azt, hogy minden kérdésre kitérjen. Mindegyiknek megvan a maga hangsúlya, amit az adott helyen és helyzetben sürgősnek és aktuálisnak tartott megtárgyalni.

Az egyházi rendtartások e kérdésekben nyújtanak tehát hiteles eligazítást. De nemcsak ez az egyetlen, amiről tanúskodnak. Az iratok tükröi az egyházak spiritualitásának, mentalitásának is, s ezek nem feltétlenül függnek össze a dogmatikai tanrendszerrel. Azonos dogmatikai alapokon különböző karakterű egyházak alakultak ki. Az egyházakat általában a tanaik alapján osztjuk csoportokba. Ám „az egyházat a tanok mellett, sőt, gyakran inkább, mint azok, a kultusza, a kegyességének formái, alkotmánya, szervezete, (...) sok esetben a szociáletikai kérdésekben való jellegzetes alapállása jellemzi.”⁸ A rendtartások ilyen vizsgálata az egyházak kevésbé kutatott jellemzőit is kidomboríthatja.

A reformáció egyes irányzatai a rendtartásaikban különböző hangsúlyokat mutatnak, külön utakat találnak arra, hogy az igazságait az egyházi gyakorlatba beültessék. A közös kiindulási pontot és a célpontot mindannyian megtartják, Istent akarják dicsőíteni az egyházban, gyülekezetben, az egyházi élet által, a kegyelemből való, hit általi megigazulás mozgatja őket, de mindenki egy kicsit eltérő gyakorlati következtetést von le az alapigazságokból.

Az egyházak a törvényalkotási és törvényadományozási jogukkal is éltek, amikor a rendtartásaikat megalkották.⁹ Tanulságos követni ennek folyamatát. Hiszen a teológusok szerint – a reformációs elv alapján – a hagyománnyal és az emberi rendelkezésekkel szemben csak az Írás a mérvadó, ugyanakkor ők maguk is arra kényszerülnek, hogy – egyházépítői, vagy akár apologetikus indíttatásból

⁷ RICHTER, Aemilius Ludwig (hrsg.): *Die evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. 1. Ausg. 2. bd. Weimar, 1846. *Theologische Realenzyklopädie*: Studienausgabe, Teil II, Band 18. Berlin – New York, Walter de Gruyter, 1989. 694–695. *Die Religion in Geschichte und Gegenwart* (RGG): *Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*. 3. Ausg. Band III. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1959. 1497–1499.

⁸ FILIPI, Pavel: *Keresztység. A keresztyén egyházak története, statisztikája, jellemvonásai. Křesťanstvo: Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. 1. kiadás. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996. 6. A rendtartások éppen ezekkel a fogalmakkal operálnak és ezek segítségével (is) definiálják az egyházat.

⁹ SCHWANHÄUSSER, Gertrud: *Das Gesetzgebungsrecht der evangelischen Kirche unter dem Einfluss des landesherrlichen Kirchenregiments im 16. Jahrhundert*. 1. Ausg. München, Claudius Verlag, 1967. *Jus Ecclesiasticum*, Band 5. Lásd még WEERDA, Jan Remmers: *Nach Gottes Wort reformierte Kirche: Beiträge zu ihrer Geschichte und ihrem Recht*. 1. kiadás. München, Chr. Kaiser Verlag, 1964.

– az egyházi életre vonatkozó normatív emberi rendelkezéseket hozzanak¹⁰ Jézus Krisztus rendelése, az Isteni kijelentés alapján. A szerzők mégsem emberi rendelkezések kategóriájába sorolják a műveiket, mivel azok egy Isteni – az egyházra vonatkozó – rend részei.

Ezek lefektetése viszont komoly teológiai előfeltételeket igényelt, hiszen az egyházi élet reformálásakor korántsem pusztán instrukciókról, formális változtatásokról volt szó. A reformátorok egy olyan közösségként értelmezték az egyházat, mint amely az egyén tudatos hitére és hitéből is épül; hitből, amelyet az egyén közösségben él meg.¹¹ Ez a közösség a hitből eredő döntésekkel, szabályokkal szervezi, irányítja önmagát. Éppen ezért az egyházi rendtartások tudatosítják, hogy az egyházújítás nem technikai követelményeket támaszt, nem feltétlenül szervezés kérdése, nem merül ki pusztán új utasítások érvénybe léptetésében. Azokat szükségképpen meg kell, hogy előzze, mint előfeltétel, az egyháztagok hitbeli nevelése, fejlődése, egyfajta tudatos keresztyén élet, amelyből azután következhetett az, hogy a gyülekezetek maguktól is, mintegy meggyőződésükből eredően változtassanak az egyházi élet rendjén, s alakítsák nemcsak a maguk egyéni életét, hanem a közösség életét is a bibliai tanításokhoz. Emellett látjuk az igyekezetet is, egy olyan egyházi élet megtervezésére és megszervezésére, amelyben éppen ez, a tudatos keresztyén élet válik megélhetővé.

Ilyen értelemben a rendtartások a reformáció egyházaiban próbálkozások arra, hogy a lelki dolgokat egy szűkösnek bizonyuló jogi keretbe, előírások rendszerébe foglalják össze, Isten országát joginak minősülő előírásokkal igyekezzenek megvalósítani, már amennyire persze ez az emberi lehetőségek határain belül van. Teszik ezt azzal az igyekezettel, hogy a lelki lényegyet soha ne veszítsék szemük elől. Az egyház törvényalkotási jogát megtartva a szerzők messzemenően igyekeztek, hogy a munkák teológiai, s nem jogi profilúak legyenek. Annál is inkább, mivel tudatosították, hogy a rendalkotásban Isten rendjéhez igazodnak. A *ius humanum* a lehető legnagyobb mértékben alárendeltetett a *ius Divinum*nak.

Az evangélikus egyházban a rendtartások megrendelői és életbe léptetői a világi urak (*Landesherr*) voltak, akik – áttérve a protestáns hitre – az egész általuk vezetett területet (városok, fejedelemségek, örgrófságok) „evangélikusnak” hirdették ki, anyagilag eltartották az egyházat, amelyben az egyházi vezetőkkel együtt vezető pozíciót töltöttek be. A saját területük egyháza működése számára jogi alapot kellett, hogy teremtsenek (az 1526-os Speyeri birodalmi gyűlés után). A világi uralkodó felelősséget hordoz az egyházért, s ezáltal a területe lelki fejlődéséért. Erre természetszerűleg azért lett szükség, mert az epizkopális

¹⁰ Hozzáteesszük azt, hogy nem az üdvösség érdekében hozzák a döntéseket.

¹¹ Vö. pl. Luther értelmezésével az egyetemes papságról, vagy Kálvin gyülekezetszervezési elveivel.

rendszert eltörölték a korábbi formájában, ezért meg kellett határozni az új működési rendszert. A korábbi, római katolikus püspöki kompetenciákat elutasították, az egyházi működésben ezzel új keletkezett, illetve a reformációt esetleg elutasító püspökök szerepét másnak kellett átvenni. Egyértelműen artikulálni kellett, hogy ki, vagy kik veszik át ezt a szerepkört, kinek mire van joga, kinek mi a kötelessége, illetve: mi az a norma, amihez az egyház tanbélileg, szervezeteileg igazodik. Ezentúl a rendet a gyülekezetekben érvénybe is kellett léptetni, s ezt a folyamatot ellenőrizni is kellett (vizitátorok, szuperintendensek). Az uralkodók teológusokat bíztak meg azzal, hogy ezt a munkát elvégezzék. Az első jelentős egyházi rendtartás, az *Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen*¹² (a továbbiakban *Unterricht*) 1528-ban, egy vizitációsorozat tapasztalatai nyomán született. Ezt a művet sokan szó szerint vagy részleteiben átvették. Ezt követte a száznál is több evangélikus rendtartás a 16. század folyamán. A szerzők általában a már meglévő rendekhez viszonyítva írták meg saját munkájukat.¹³

A 16. századi református egyháztestekben a rendtartások sokkal kevésbé voltak elterjedve, mint a lutheránusoknál. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a műfajban nem születtek meghatározó erejű, kiváló művek. Inkább arról van szó, hogy a néhány, központinak, vagy irányadónak tartott helyen érvényben levő rendtartás etalonként, mintaként szolgált sok református egyháztest és gyülekezet számára (és gyakorlatilag a mai napig hivatkozási alapot képez a református teológiában). Kálvin János genfi *Rendtartásait* 1541-ből és 1561-ből¹⁴ az alpművek között említhetjük, szerzőjük autoritása, a keletkezési helyük központi volta, de mindenekelőtt a tartalmuk miatt. Ezek közül a későbbi, bővített kiadás az elterjedtebb. Emellett talán a legnagyobb hatású az *Emdeni Zsinat aktái* 1571-ből,¹⁵ amely a zsinat–presbiteri egyházstruktúrát foglalja keretbe. E rendszer alapján alkotta meg az összes – klasszikus – református egyház a szervezetét, és tartja magát

¹² Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen. 1528. In SEHLING, Emil: *Evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. Band 1. Leipzig, O. R. Riesland, 1912, 1994, 149–174.

¹³ A 16. századi lutheránus egyházi rendtartások és szerzőik jegyzékét, valamint az egymásra gyakorolt hatásuk kimutatását lásd a függelékekben.

¹⁴ Les Ordonnances Ecclésiastiques de l'Eglise de Geneve. In NIESEL, Wilhelm: *Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*. 3. Ausg. Zürich, Evangelischer Verlag A. G. Zollikon. 42–79.; *Die Genfer Kirchenordnung von 1561*. In JACOBS, Paul: *Reformierte Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen: in deutscher Übersetzung*. 1. Ausg. Buchhandlung des Erziehungsverein Neukirchen, Kr. Moers, 72–107.

¹⁵ Die Akten der Synode der niederländischen Gemeinden, die unter dem Kreuz sind und in Deutschland und Ostfriesland verstreut sind, gehalten in Emden, den 4. oktober 1571 In LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. Ausg. Neukirchen–Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 49–66.

ehhez a mai napig. A Kurpfalzi egyházi rendtartás¹⁶ különös jellege abban van, hogy az 1563-as kiadásának része a teljes Heidelbergi Káté, amely a református egyházaknak az egyik alaphitvallása. A felsoroltakon kívül a kontinensen többek között a következő, nagyobb horderejű rendtartások születtek: *Confessio Gallicana* (*Confessio de Foy*) egy egyházfegyelmi egységgel (*Discipline Ecclésiastique*), a *Herborni generális zsinat aktái* 1586, *Apologeticum Scriptum* 1557, Basel 1529, *Berner Reformation* 1528, *Emden, Stadtgemeinde* 1594, *Emder presbyterium, Predigercoetus, Visitationen, Frankfurter reformierte Kirchenordnung* 1554, *Glastonbury, Groningen* 1594, *Christlicke Ordinancies* 1554 (németül 1556), *Zürcher Chorgerichtsordnung* 1525, *Zürcher Kirchenordnung* 1529, *Zürcher Nachtmahlsordnung* 1525, *Zürcher Prädicantenordnung*, 1532, *Zürcher Taufordnung* 1525.¹⁷ A rendtartások Jelentősebb szerzői között tartjuk számon (többek között): Kálvin, J.; Lasco, M.; Micron, G.; Olevianus, Z.; Ursinus, U.; Zwingli, H.; Bullinger, L.; Jud, V.; Poullain, M.; Alting, S.; Lubbertus, M. Lydius hittudósokat. A felsorolásba kívánczik természetesen az 1550-ben született, a londoni holland menekült gyülekezet rendtartása J. Lascótól, s néhány további, mint pl. a skót *Book of Discipline* (1560), a *Book of Common Order* (1564), vagy az anglikán, de különböző kiadásaiban erős lutheránus (1549), illetve református (1552) hatást tükröző *Book of Common Prayer* két kiadása. Mi ezen a helyen csak a kontinens meghatározó rendtartásainak vizsgálatára szorítkozunk.

Az egyházi rendtartásokat nem vizsgálhatjuk csak önmagukban. Maguk a művek is hivatkoznak és támaszkodnak más forrásokra is. Önmagukat egészítik ki más irattal, ugyanakkor az egyháztestek a rendtartással is kiegészítenek más iratokat. Ilyenek a katechizmusok, hitvallások, dogmatikai munkák, liturgiákkal foglalkozó munkák, imádságok gyűjteményei, énekeskönyvek.¹⁸ Együttműködnek és egybevágznak a saját irányzatuk normatív irataival.¹⁹ Kálvin János például az *Ordonnances* mellett kiadott egy kátét,²⁰ amelyben a nevelést, a gyülekezet lelki

¹⁶ Kirchenordnung der Kurpfalz. 1563. In NIESEL, Wilhelm: *Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*. 3. Ausg. Zürich, Evangelischer Verlag A. G. Zollikon, 136–218.

¹⁷ Eredeti nyelven néhány ezek közül megtalálható: NIESEL, Wilhelm. *Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*. 3. kiadás. Zürich, Evangelischer Verlag A. G. Zollikon, valamint német fordításban JACOBS, Paul: *Reformierte Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen: in deutscher Übersetzung*. 1. kiadás. Buchhandlung des Erziehungsverein Neukirchen, Kr. Moers.

¹⁸ Pl. a Brandenburg–Nürnbergi rend egy gyermekprédikációs sorozatot csatol a rendhez, a Kurpfalzi 1563-as rendtartás némely kiadása magában foglalja a Heidelbergi katechizmust.

¹⁹ Az evangélikus rendtartások közül több pl. a *Liber concordiae*-ra alapoz. *Liber concordiae* (*Konkordia könyv*). I–II. kötet. Budapest, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, 1957.

²⁰ KÁLVIN, János: A Genfi Egyház Kátéja, 1545. In *Kálvin János kisebb művei a rendszeres theologia köréből*. 1. kiadás. Pápa, Magyar Református Egyház, 1912, 5–70.

fejlődését meghatározó tanokkal foglalkozik, emellett persze főleg az *Institutio*²¹ szolgált alapvető dogmatikai alapul. Az ott tárgyaltakra azonban nem tér ki a rendtartásban, mivel abban más területet érint. Nem vonhatunk le tehát messzemenő teológiai következtetéseket – akár az egyházképpel kapcsolatban – csupán az egyes rendtartásokból anélkül, hogy ne a dogmatikai, liturgikai, katechetikai alapot megadó munkákkal együtt értelmeznénk őket. Ha egy téma nincs kifejtve a rendtartásban, az ugyan jelzésértékű, ám nem jelenti szükségszerűen azt, hogy az adott irányzat máshol, hasonlóan mérvadó módon azzal nem foglalkozik. Ennek ellenkezője is valamennyire igaz: ha a rend foglalkozik egy témakörrel, attól még nem biztos, hogy az adott irányzat központi gondolatáról van szó. Óvakodnunk kell attól, hogy a vizsgált lutheránus és református irányzathoz tartozó rendtartások kimutatott hangsúlyaiból, jellegzetességeiből kiindulva az egész irányzatot jellemezzük, illetve attól, hogy az irányzatok sablonjait ráhúzzuk a rendekre. Nem vehetjük egy kalap alá az összes kálvinista és lutheránus rendtartást, hangsúlyaik, hangsúlyeltolódásai, hozzáállásbeli különbségeik mégis jelzésértékűek és árulkodóak. Ezek mérvadó módon hozzájárulnak az irányzatok ekkleziológiai különbségeinek tipizálásához. Meg kell jegyeznünk továbbá azt is, hogy a rendtartás nem minden esetben elsősorban a tant akarja átültetni a gyakorlatba. Néha a saját spiritualitását rögzíti a rendelkezésekkel.²² Fel kell tennünk továbbá a kérdést: számonkérhetőek-e a dogmatikai igazságok a reformáció olyan irattöredékeiben, dokumentum-fragmentumaiban, mint a rendtartások? Ha arra tekintünk, hogy a reformáció felfedezett alapigazságai, Isten műve, a megváltás az élet egészét érintik, s az emberi és ennek az egyházi életben konkrét leképeződése, a gyakorlatban megvalósítható üzenete, formája van, akkor igennel válaszolhatunk. Azonban ha azt vesszük figyelembe, hogy minden rendtartásnak speciális iránya van, a megírásának különböző körülményei vannak (pl. polemika, apológia, az egyház és az állam viszonyának kérdése Kálvinnál, vagy a Jednota bratrská egyházának a kis létszámú, világtól elszigetelt gyülekezetei számára adott előírások), s ebből következnek jellemző hangsúlyaik, akkor sokkal óvatosabban szabad következtetnünk.²³

²¹ KÁLVIN, János: *Institutio: A keresztyén vallás rendszere. 1559.* Pápa, Magyar Református Egyház, 1909.

²² Példa erre többek között a cseh Jednota bratrská egyházának rendtartása.

²³ E. W. Zeeden rámutat például arra, hogy az egyházfegyelmet, amelyet Genfben gyakoroltak, a Kurpfälzi rendtartásba nem tudták fenntartások nélkül átvenni.

A MEGVIZSGÁLANDÓ EGYHÁZI RENDTARTÁSOK KIVÁLASZTÁSA

Kétségtelenül vitatható eredményt szül az, amikor ki kell választanunk a sok műből azt a néhány reprezentatívát, amelyet tüzetesebben megvizsgálunk. Mindenképpen hiányérzetünk marad, annál is inkább, mivel ebben az esetben több, hasonló súlyú rendből kell kiválasztanunk párat. Itt még a tudománytalan „legkisebb rossz” elvét is alkalmazni kényszerültünk.

Több szempont szerint választhatjuk ki a mérvadónak tekinthető műveket. Eleve kizártuk a kontinensen kívüli egyházi rendtartásokat, továbbá azokra igyekeztünk összpontosítani, amelyek szerzőileg, hatásuk szempontjából, valamint tartalmilag leginkább reprezentatívak és amelyek meghatározták a rendtartásalkotás sorsát, illetve mérföldkövet jelentettek hozzáállásukkal, valamely rendelkezésükkel, esetleg koncepciójukkal.

A lutheránus egyházi rendtartásokat több szempontból csoportosíthatjuk.

1. Jelentősebb szerzők szerint. Egy-egy szerző több rendtartást is megalkotott, teljes egészében, vagy részleteiben, illetve közreműködött néhány keletkezésében. Legjelesebbek közülük pl. Melancthon, Osiander, Bugenhagen, Brenz, Bucer, Andreä.²⁴
2. Az egyes rendtartásoknak a többire gyakorolt hatása szerint. A mérvadó iratokat sokszor teljes egészében, vagy részleteiben átvették továbbiak.²⁵
3. A keletkezés ideje szerint. Ezzel a kiválasztási módszerrel inkább arra kaphatnánk választ, hogyan alakultak ki az egyes rendtartások, ám nem ez volt a célunk, hanem az, hogy minél reprezentatívabb műveket válasszunk ki, s ez nem függ a keletkezés idejétől.
4. A tartalom (tárgyalt témák) alapján. A rendtartások tartalmilag nem pontosan behatárolható skálán mozognak. Némelyik az egyház szervezetét, belső működését domborítja ki, másik a zsinati rendszert, egy következő a tanrendszert, mindig a szükségnek megfelelően, ebből a szempontból azonban nem mondható univerzálisnak egyik rend sem.
5. A keletkezés helye szerint. Viszont sem a reformátusoknál, sem a Jednota bratrskánál, végső soron a lutheránus rendeknél sem a területi elv érvényesül. Kálvin rendje Genfben volt érvényes, de „importálható” lett több része sok református rend számára. Az Emdeni rendtartás nem helyi sajátosságokat tükröz, ellenkezőleg, sok, elszórtan, egymástól független emigráns gyülekezetnek hoz egyetemes érvényű rendeleteket. Jóllehet lutheránus szempontból megkülönböztethető területként mutatkozik az észak- és dél-

²⁴ Lásd Függelék.

²⁵ Lásd Függelék.

német hagyomány, mégis azt látjuk, hogy egy-egy mérvadó művet átvettek és érvénybe helyeztek máshol is, keletkezési helyétől függetlenül.

A fent felsoroltak figyelembe vételével esett a következőkben tárgyalt rendekre a választás. Az *Unterricht* kiemelése egyértelmű, úgy a szerzőség, mint a többi rendre gyakorolt hatása miatt. Emellett a *Brandenburg–Nürnbergi 1533-as rendtartás* mellett döntöttünk. A szerzőség szempontjából számításba jöhetett Osiander és Bugenhagen, valamint Brenz, Bucer, Andreä is. Több munka hozzávetőleg egyenlő súllyal nyom a latban, ezek közül mégis kimagaslik *Bugenhagen Braunschweigi* 1528-as és a *Brandenburg–Nürnbergi 1533-as rendtartás*. Az utóbbit két fontos szerző, Osiander és Brenz közösen írta meg. Ők további fontos rendtartásokat is alkottak, s a közös mű hatása azokon is érezhető. Ebből a szempontból lehet ez a rend talán reprezentatívabb, mint Bugenhagenéi.

Református oldalon a választás egyszerűbb feladatnak bizonyult. Kálvinnak a *Genfi Egyház egyházi rendtartása* 1561-ből a fent említett indokok miatt a legmeghatározóbb református munka. Emellett a nagy kihatással bíró 1563-as *Pfalzi rendtartás* és az *Emdeni Zsinat aktái* jöttek számításba. Az előző, amely, mint mondtuk, tartalmazza ugyan a *Heidelbergi Kátét*,²⁶ s ez a tény, a rendtartás és a káté egybevonása sokat elárul az egyházképről, ám az az anyag, amely a többi rendben bővebben ki van fejtve, itt meglehetősen rövid, s a többi renddel való összehasonlítás ezért itt korlátozott lenne. E szempontból az *Emdeni Zsinat aktái* a legalkalmasabbak. A Jednota bratrská rendje különlegességnak számít a rendtartások sorában. Olyan művet alkottak a szerzők, amelyeknek gyökerei a 16. századi reformációnál korábbra nyúlnak vissza, a Jednota kezdetéhez, mégis, az egyházra vonatkozó következtetések sok esetben teljesen kompatibilisek a mérvadó, reformáció századában született rendekkel. Abból a szempontból is figyelemre méltó a rend, hogy a többitől eltérő módon az egyház teljesen függetleníti magát a külvilágtól. Ez az igyekezet meglátszik az egyházképén, a rendelkezésein. Ugyancsak meglátszik az is (s ez is unikumnak számít a rendek között), hogy viszonylag kis létszámú gyülekezeteknek íródott.

²⁶ Több rend hivatkozik különböző katechizmusokra, itt beledolgozták a rendbe. Az ezáltal keletkezett érdekes kombináció, a hittételek beosztása, a jó cselekedetek (mint a hála megnyilvánulása), a katechizmus (mint egész évi prédikáció témáit meghatározó alap) stb. érdekes következtetésekre adhat okot.

2. A GENFI EGYHÁZ EGYHÁZI RENDTARTÁSA, 1561²⁷

Kálvin genfi működése alatt intenzíven foglalkozott az egyházi rendtartásokkal. Első ott-tartózkodása idején, 1537 január 16-án a helyi reformátorokkal együtt beterjesztett a városi tanácsnak egy egyházi rendtartást.²⁸ A strassburgi száműzetésből való visszatérése után olyan halaszthatatlannak tartotta egy rendtartás megírását és elfogadását, hogy az érkezését követő első napokban kérte a kistanácsot, hogy egy bizottság haladéktalanul alkosson rendtartást. Ez húsz nap alatt végzett a munkával.²⁹ Mi volt az oka a sürgetésnek? Kálvin a már elkezdett reformációs folyamatot akarta megerősíteni. Úgy emlékezik vissza, hogy Genfben leginkább a prédikálás szolgálatára helyeztek hangsúlyt, ezért saját feladatául a további reformálást, s ebben egy Isten szava szerint reformált gyülekezet építését tűzte ki.³⁰

²⁷ Les Ordonnances Ecclésiastiques de l'Eglise de Geneve. In NIESEL, Wilhelm: *Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*. 3. kiadás. Zürich, Evangelischer Verlag A. G. Zollikon. 42–79.; *Die Genfer Kirchenordnung von 1561*. In JACOBS, Paul: *Reformierte Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen: in deutscher Übersetzung*. 1. kiadás. Buchhandlung des Erziehungsverein Neukirchen, Kr. Moers, 1949. 72–107. Újabb német fordításban megjelent 1997-ben: *Die Ordonnances ecclésiastiques (1541) 1561*. In BUSCH, Eberhard – HERON, Alasdair – LINK, Christian – OPITZ, Peter – SAXER, Ernst – SCHOLL, Hans (Hrsg.): *Calvin-Studienausgabe. Gestalt und Ordnung der Kirche. (2. Band.)* 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1997, 238–280. A Kálvin Kiadónak köszönhetően magyar fordításban is megjelent: PÉTER Miklós: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás: fordítás és magyarázat*. 1. kiadás. Budapest, Kálvin Kiadó, 2012. Munkánkban a P. Jacobs és P. Opitz által közölt szöveg saját fordításait közöljük.

²⁸ PRUZSINSZKY, Pál: *Kálvin János: Életrajz*. 1. kötet. 1. kiadás. Pápa, Magyar Református Egyház, 1909. 233–234.; McGRATH, Alistar E.: *Kálvin: A nyugati kultúra formálódása. A Life of John Calvin: A Study in the Shaping of Western Culture*. Oxford, Blackwell Publishers, 1993. 1. kiadás. Fordította: Nagy Mónika Zsuzsanna, Budapest, Osiris, 1996. 112.

²⁹ NAGY Sándor Béla. Kálvin Egyházkormányzati alapelvei a gyakorlatban. *Theológiai Szemle*, 1959/1. 11–12, 327–341.

³⁰ WEERDA, Jan Remmers: *Ordnung zur Lehre: Zur Theologie der Kirchenordnung bei Calvin*. In WEERDA, Jan Remmers: *Nach Gottes Wort reformierte Kirche: Beiträge zu ihrer Geschichte und ihrem Recht*. 1. kiadás. München, Chr. Kaiser Verlag, 1964, 132., 144–171.

A rendtartásában éppen ezt a folyamatot látjuk rögzítve, ugyanakkor az irat nemcsak a próbálkozás dokumentációja, hanem az eszköze is.³¹ A genfi reformátor a rendtartást mérvadónak tartotta az egyházi életben, a katechizmus (*A Genfi Egyház Kátéja*, 1545) és a hitvallás (*helvetica prior*) mellett. Meggyőződése szerint Isten ígéjének megfelel,³² ezért meg kell azt őrizni, folyamatosan emlékezetben kell tartani. Minden harmadik évben felolvasták a St. Pierre templomban, a gyülekezet a polgármester jelenlétében felemelt karral esküt tett, hogy azt szabad akaratból, annak eredeti értelmében betartja.

A reformátor tehát le akarta fektetni a rendszabályokat, hogy a reformációt folyamatosan, akadálytalanul, egy hivatalos, a város által kiadott, de őáltala összeállított iratra hivatkozva, szabad kezét, teret kapva folytathassák. Az első genfi tartózkodás keserű tapasztalatai, a gáncsokódások, az ő elképzeléseit megakadályozó csoportokkal való tapasztalatok nyomán a szabad működést időben biztosítani akarta. Sürgetőnek tartotta azt, hogy lefektesse egy műben az egyház folyamatos működésének az alapjait, hiszen a reformációra nem veszélytelen jövőre nézve előre biztosítani kellett az egyház zavartalan működését. Kálvin valójában intézményként is írja le az egyházat, természetesen lelki töltettel, hitbeli alapokon nyugvó szervezetként. A genfi tanács 1561. november 13-án hirdetett ki egy újabb egyházi rendtartást. Ez teljesen az 1541-es kiadáson alapul, azt csak kiegészíti újabb, időközben aktuálisá vált témákkal.³³ Mivel ez a legteljesebb genfi rendtartás, tanácsos ezzel foglalkoznunk.

AZ EGYÁZI RENDTARTÁS TEOLÓGIAI VONULATA, JELLEGE

A mű főbb témái

1. főrész: Az egyházvezetés szolgálattevőinek négy formája. Pásztorok. Elhívásuk (vizsga, választás, beiktatás, eskütétel). A pásztorok szolgálati rendje. A tanegységének és tisztaságának ápolása. A pásztorok fegyelmi rendje. A vizitációk rendje, célja, módja. A genfi gyülekezet prédikációs terve. A szentírás doktorai felőli rendelkezések. Az egyházi bíraskodásra rendelt vének szolgálata felőli

³¹ "Die Unversehrtheit besteht und ruht auf drei Stücken: auf Lehre, Ordnung und Sakramenten, als viertes Stück kamen die gottesdienstliche Zeremonien hinzu, die das Volk in den Pflichten der Frömmigkeit üben können." Ioannis Calvini Opera selecta I. 467. közreadja WEERDA, Jan Remmers: Ordnung zur Lehre: Zur Theologie der Kirchenordnung. 133.

³² *Die Genfer Kirchenordnung von 1561.* 103.

³³ Az 1541-es és 1561-es verziók összevetéséről lásd PÉTER Miklós: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás: fordítás és magyarázat.* 1. kiadás. Budapest, Kálvin Kiadó, 2012, 62–69.

rendelkezők, esküjük. A diakónusok szolgálata felőli rendelkezések (feladatuk és választásuk). Kórházak és városi szegények. Koldulási tilalom.

2. főrész: a gyülekezet szolgálata (ige és sákramentumok). A gyülekezet megújítása és megerősítése a sákramentumokkal való élés és az imádság által. Kereszttség. Úrvacsora. Éneklő gyülekezet- imádkozó gyülekezet. A gyülekezeti tagok Isten dicsőségére való szolgálata. Házassági rendtartás. Temetés. A rokonok kötelezése arra, hogy betegeiket a szolgatársaknak jelentsék. A börtönlelkigondozás. A veszélyeztetett és elesett gyülekezeti tagok Isten ígéjének gyógyító fegyelme alá vetése, mint lelkigondozói szeretetszolgálat. A fiatalok úrvacsorához való bocsátása. A felnőttek úrvacsorai vizsgája. A gyülekezeti fegyelem rendje. Fegyelmi eljárások a vétkes csoportok ellen. Vétkek a tan és az egyházi rendtartás ellen. Vétkek az életvitelben. Az úrvacsorát megvetők felőli rendelkezések. A vének választása. Egyházkövetés.

Az egyház nélkülözhetetlensége

Krisztus uralkodása az egyik kulcsfogalom, amelyből Kálvin levezeti úgy az egyház nélkülözhetetlenségét, határozathozatali kompetenciáját, a határozatok érvényesítésének jogosságát, mint az iratban végigvonuló egyházi szolgálatok és az azokat betöltő hivatalok rendszerét.

Istennek a Jézus Krisztusban való megváltói munkája az embert mindenestül meghatározza. Az üdvözülés, a megváltás kérdései természetesen az Istennel való viszonyban oldódnak meg. A reformátor szerint egyedül az egyház az, az Isten által kiválasztott pont, az egyetlen jogosult „intézmény”, amely igazán, kompetens módon hirdeti, tanítja, elfogadtatja azt, amit Isten közöl az Írásban. „Az Úr egyháza számára örök világossággal fog tündökölni..., Isten világossága csak az Egyházban fog kigyúlni, az Egyházon kívül bizonyára nem hagy mást, csak sötétséget és vakságot.”³⁴ Az egyházon kívül nincs üdvösség. Az egyház léte Krisztus személyén alapul, Benne áldatik meg, állapota össze van kötve az Ő hatalmával, a lelki tekintélyét Kálvin Krisztus tekintélyében látja garantálva. Krisztus az uralmát, az emberrel szemben támasztott igényét egyenesen az egyházon keresztül gyakorolja. Az egyháznak a társadalomban betöltött szerepét, legitimitását maga Krisztus hatalma vonja maga után, teszi szinte magától értetődővé. Mivel vitathatatlan Isten igényének jogossága az emberek engedel-

³⁴ KÁLVIN János: *A keresztyén vallás rendszere*. 1559. Pápa, Magyar Református Egyház, 1909. 1. kötet. 271.

mességére, ezért az egyház szerepe, s ilyen irányú, az engedelmességre felszólító igénye is kétségbevonhatatlan. Akinek Isten az atya, az egyház az anyja.³⁵ Amint vitathatatlan Krisztus hatalma és az üdvözülésben betöltött szerepe a világban, ugyanúgy vitathatatlan az egyház autoritása, amely Krisztustól kapja a megbízatását, legitimitását. Aki az egyházat vetné meg, munkáját akadályozná, magát Istent akadályozza, az Ő akarata ellen cselekszik. Az egyház ellensége – Isten ellensége. Az egyház ilyen szintű jogosultsága egyfajta monopolhelyzetet, ugyanakkor bizonyos hatalmat is jelent, hiszen ha az egyház jogosult a közvetítésre, végeredményben tőle függene az üdvösség. Természetesen nem közbenjárói hatalomról van szó, nem is arról, hogy a püspökök korábbi e téren kisajátított hatalmát egy szervezet, az egyház tulajdonítja ki magának. E gondolatsor inkább az egyház megkerülhetetlen voltára vonatkozik.

Az ilyen alapállásból kiadott rendtartásbeli követelmények, parancsok törvényerejűek. A rendtartás már-már egyfajta egyházi ismérvnek van nyilvánítva.³⁶ A rendelkezések számon kérhetőek, beleértve például magát a templomlátogatást is! a távolmaradás, a gyülekezet ignorálása ugyanis a hívőkkel való közösség, tehát, az Istentől rendelt szent dolog megvetése, nemcsak egyszerűen mulasztás, hanem egyenesen Isten ellen való magatartás.

Az egyház élete

A reformáció *notae (verae) ecclesiae* tanrendszere tudatosításának (amely szerint ott beszélhetünk igaz egyházzal, ahol az Ige hirdettetik és a sákramentumokat helyesen szolgáltatják ki) egyik velejárója az episzkopális³⁷ egyházszerkezet elutasítása lett. Az egyházat bizonyos értelemben garantáló személyről (püspök) az egyházi helyes cselekvésre terelődött a hangsúly, s mivel ez került a középpontba, ezt kellett egy rendtartás keretében szabályozni.³⁸ Az irat sarkalatos pontja az ige-hirdetés és a sákramentumok. Tulajdonképpen minden eköré csoportosul, ennek van alárendelve. Az egyházi rendtartásban az rajzolódik ki, hogy mit kell tennie

³⁵ KÁLVIN János: *a keresztyén vallás rendszere*. 1559. Pápa, Magyar Református Egyház, 1909. 2. kötet. 296.

³⁶ FILIPI, Pavel: *Křesťanstvo: Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví. Keresztyénség: A keresztyén egyházak története, statisztikája, jellemzői*. 1. kiadás. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996, 131. E nézet mellett és ellen egyaránt sokan kardoskodnak. Vö. pl. SZENTPÉTERI KUN Béla: *Kálvin egyházalkotmánya*. 1. kiadás. Debrecen, Hegedűs és Sándor könyvkereskedése, 1906, 13.

³⁷ *Ubi episcopus, ibi ecclesia* (Ahol a püspök, ott az egyház).

³⁸ Ez érvényes még akkor is, ha Kálvin itt az egyházi életet maga is a szolgálattevők hivatalán keresztül magyarázza.

a genfi egyháznak, milyen gyülekezeti struktúrát kell kiépíteni, hogyan kell kormányozni ahhoz, hogy az egyház a működésével az igehirdetést és a sákramentumokat szolgálja. Kálvin a reformációs impulzus gyülekezetbe való átültetésére sajátos módot választott: egyházszervezetet alakít ki (illetve vesz át, már meglévő reformációs struktúrákat és ezeket lépteti életbe), mivel az egyház reformációja csak egy megváltoztatott, biblikus, egy feltételezett ősegyházi rendszerben lehetséges. Szerinte a római egyház korabeli kultuszi hangsúlyai, az egyes szolgálatok szerepének előtérbe léptetése, vagy azok esetleges elhagyása, illetve egyházszerkezeti állapota csak részben felel meg a bibliai egyházképnek, a számára mérvadó egyházatyák intencióinak. Az egyházi rendtartás nem tárgyalja az egyházértelmezés alapkérdéseit, viszont azzal nyilvánítja ki az erre vonatkozó nézetét, ahogyan megállapítja a fő hangsúlyokat a szolgálatok és szolgálók területén. Felmerül a kérdés, vajon vonatkoztathatunk-e tételeket az egyházi rendtartásból az egyház lényegére nézve. Egyrészt igen, hiszen mindaz, ami itt megállapításra került, egy szilárd, univerzális alapállásból született, következtetésként. Másrészt látnunk kell azt is, hogy az egyházi rendtartás a genfi egyház életét szabályozza, tekintetbe véve több körülményt, például a politikai helyzetet (néha szükségállapotot), az egyház társadalmi szerepét, szociológiai adottságait, illetve az egyház jelenlegi legfontosabb feladatait, amint azt is, hogy mi az, amin éppen akkor a legsürgetőbben kellett változtatni. Kálvin beszél arról, hogy az egyház életének különböző korszakaiban, fejlődésének egyes szakaszaiban más-más feladatok, szolgálati területek, hivatalok, szervezeti modellek mutatkoznak aktuálisnak.³⁹ Itt meg kell különböztetnünk a szolgálatokat és az egyház megváltoztathatatlan ismérveit. Miközben pontosan meghatározza, melyek az állandók, s ezekért harcot vív, nyitottsággal utal arra is, hogy sok minden változik az egyházban, s ez magával hozhat újabb felvetéseket.⁴⁰

A reformáció a hit által elfogadott kegyelmet hangsúlyozza, s ennek értelmében Kálvin azt tűzi ki célul, hogy a rendtartás betartásával (is) a hit és a kegyelem minél inkább érthető, reprezentált, manifestált legyen az egyházi életben. A rend fogalma Kálvinnál erre irányul. Így valósul meg, s a gyakorlatban valamennyire ki is ábrázolódik a rendtartás által a gyülekezeti életben a reformáció dogmatikai rendszere.

Ez a normatív jellegű egyházi rendtartás egy dinamikus gyülekezeti állapotot tükröz. Az egyház képe az ott folyó élet mozgásában rajzolódik ki. Az egyház nem a struktúrájában, hanem a tevékenységében, működésében tölti be a küldetését. A rendtartás az egyházi életet olyan életfunkciók sokaságának, összességének

³⁹ Vö. SZENTPÉTERI KUN Béla: *Kálvin egyházalkotmánya*. 1. kiadás. Debrecen, Hegedűs és Sándor könyvkereskedése, 1906, 10., 13.

⁴⁰ Többek között ezért is tévedés erőltetetten kanonizálni és mérvadóan reformátusinak tartani a genfi modellt.

tartja, amit a lelki töltet mozgat, irányít. Persze nem attól lesz a mozgó, funkcionáló egyház egyúttal élő is, ha mindenki teszi a dolgát, hanem ha a Lélek irányítja, hajtja, viszi előbbre. Mondhatnánk, ha ez alapján fog működni a gyülekezet, akkor – leegyszerűsítve – a sákramentumok által tudatosított Krisztushoz való tartozás, a kegyelem, a hit, az Isten ígéje kerül az egyházi élet középpontjába, azaz nemcsak egy dogmatikai elvi rendszerben, hanem magában az egyházi életben is érvényre jut. A *Genfi Egyház egyházi rendtartásában* ilyen módon ültetetik át a tan a gyakorlatba.

Annak érdekében tehát, hogy a reformációs impulzus eljusson az egyházba, Kálvin olyan egyházműködést és struktúrát, szervezetet vázol fel, amely előkészíti a terepet az ígének, megteremti a feltételeket az ige gyülekezetbe való beáramlásához, ügyel az evangéliumi tan tisztaságának megőrzésére, majd a gyülekezet életében érvényt szerez az Igének, konkretizálja azt, vigyáz annak megtartására. Az egyház Igét hirdet, ezt a munkát állandóan kritikusan ellenőrzi, az üzenetet nemcsak eljuttatja, hanem annak életbe léptetését közösségi (városi, összgylekezeti) és egyéni szinten szorgalmazza. Ez a folyamat Krisztus uralmát ábrázolja ki. A rendtartás úgy írja elő az egyház munkáját, hogy ennek a küldetésének minden szinten megfeleljen. Ennek érdekében hozza létre a genfi egyház az egyházkormányzati rendszerét is.⁴¹ A megfelelés mértéke természetesen relatív. Az egyház felhatalmazottságának és az esetleges – nem a lényegéből eredendő, hanem az emberi hibák, gyarlóság miatti – méltatlanságának, alkalmatlanságának dilemmája feloldódik a látható és láthatatlan egyházzról szóló tanban. A reformátor mindenesetre arra törekszik, hogy a látható egyház minél inkább megfeleljen az eszményképnek, ezért, amennyire lehet, a láthatót éppen a rendtartás előírásaival akarja tökéletesíteni. A rendtartás tehát a „láthatót” szabályozza, ezért is vázolja fel az egyházat szervezetként, fenntartva azt, hogy a szervezet lelki síkot ábrázol ki. Kálvin a lelki síkot, a láthatatlant próbálja „harmonizálni” a térben és történelemben létrejött és megvalósulható lelki alakulattal. Még akkor is, ha a reformátornál a látható és láthatatlan egyház elválasztása nem a jó és a rossz, a tökéletes és tökéletlen megkülönböztetésére szolgál.⁴² A kialakult egyházkép a lelki és a lehetségesen ideális, vagyis az esetleg megvalósulható kompromisszuma, de semmiképpen nem egy tökéletes állapot elérése, legalábbis nem az akkori anabaptista értelemben.

⁴¹ Az egyházi rendtartás az említettek mellett lenyomata a fiatalok nevelésére, a diakóniára, illetve a város lelki felemelkedésére való tudatos törekvésnek is, amint azt a rend bevezetőjében olvashatjuk.

⁴² Vö. NIESEL, Vilmos: *Kálvin theológiája*. Ford. Nagy Barna. 1. kiadás. Debrecen szabad királyi város és a Tiszántúli Református Egyházkerület könyvnyomda-vállalata, 1943, 165–166.

Egyházi hivatalok

Az egyházi szolgák rendszerének létjogosultságát Krisztus uralma adja. Krisztus uralkodik, irányít, s ez egy, a földön ténykedő egyházi irányító-szolgáló testület létrejöttét vonja maga után.⁴³ Kálvin az egyházban elvégzendő fő feladatokat négy felelősre bízta: „Négy rendje és módja van azoknak a tisztségeknek, amelyeket a mi Urunk egyházának kormányzására rendelt, nevezetesen a pásztorok, azután a Szentírás doktorai (tanítói), majd a vének és negyedsorban a diakónusok...”⁴⁴ (emellett a rendtartást a gyülekezetet is szolgáló közösségként értelmezi). Felmerül a kérdés, például katolikus részről, vajon az egyházi hivatalok Krisztus hivatalát, hatalmát, „funkcióit” is átveszik? Nézetem szerint, amikor Kálvin a hivatalokról szól, nem annyira Krisztus uralmának emberi megfélemlőiről, helytartóiról beszél, akik valamilyen módon magukban hordoznák Krisztus hatalmát, sokkal inkább magáról a krisztusi uralkodásról van itt szó, amely magán az emberi szolgálaton keresztül valósul meg.⁴⁵ A rend azt tárgyalja, hogy többek között e négy hivatal munkája által hogyan élhet Isten dicsőségére a gyülekezet, hogyan mehet végbe a reformáció, hogyan újulhat meg az egyház. A strassburgi száműzetése alatt a reformátor új egyházszervezeti ismeretekre tett szert.⁴⁶ Ezekből többet átvett a rendtartásába is, többek között a négy fajta szolgálat tanát, gyakorlatát. Genfben ezt lépteti érvénybe a rend által.⁴⁷

A rendtartás őskeresztyén mintát követ, de sajátosan megszűri azt. Kálvin megkülönböztet ideiglenes és állandó tiszteket, lelki ajándékokat, feladatokat, az egyház korszakainak szükségletei szerint. Az Institutióban az Ef 4, 11–12-re hivatkozik e téren, mint olyan dokumentumra, amelyben az ősegyházi modelt vélte rögzíteni: „És ő »adott« némelyeket apostolokul, másokat prófétákul, ismét másokat evangélistákul, vagy pásztorokul és tanítókul, hogy felkészítse a szenteket a szolgálat végzésére, a Krisztus testének építésére...” Ebből az ige-helyből az ige szolgálóira nézve von le következtetéseket, akiket püspököknek,

⁴³ WEERDA, Jan Remmers: Ordnung zur Lehre: Zur Theologie der Kirchenordnung bei Calvin. In WEERDA, Jan Remmers: *Nach Gottes Wort reformierte Kirche: Beiträge zu ihrer Geschichte und ihrem Recht*. 1. kiadás. München, Chr. Kaiser Verlag, 1964, 144–171. 132., 151.

⁴⁴ *Die Genfer Kirchenordnung von 1561*. 72.

⁴⁵ Vö. SCHOLL, Hans: *Calvinus catholicus: die katholische Calvinforschung im 20. Jahrhundert*. 1. kiadás. Freiburg–Basel–Wien, Herder, 1974, 168–180.

⁴⁶ MCGRATH, Alistar E.: *A Life of John Calvin: a Study in the Shaping of Western Culture. Kálvin: a nyugati kultúra formálódása*. 1. kiadás. Budapest, Osiris, 1996, 114–116, 126.

⁴⁷ WEERDA, Jan Remmers: Kirche und Diakonie in der Theologie Calvins. In WEERDA, Jan Remmers: *Nach Gottes Wort reformierte Kirche: Beiträge zu ihrer Geschichte und ihrem Recht*. 1. kiadás. München, Chr. Kaiser Verlag, 1964, 118–131. 120–121.; MCGRATH, Alistar E.: *A Life of John Calvin: A Study in the Shaping of Western Culture. Kálvin: A nyugati kultúra formálódása*. 1. kiadás. Budapest, Osiris, 1996, 126.

felvigyázóknak, felügyelőknek, pásztoroknak, szolgáknak, véneknek, presbite-
 reknek nevez.⁴⁸ Szembetűnő, hogy a rendtartásából az első hármat kihagyja,
 s csak a pásztorokkal és a tanítókkal foglalkozik, illetve más forrásokra hivat-
 kozva hozzájuk rendel két tiszte, a vénekét és a diakónusokét.⁴⁹ Teszi ezt több
 okból. Az apostolok, próféták, evangélisták speciális szolgálatát szerinte Isten
 az országa építésének a kezdetén, a megalapításkor rendelte el, illetve rendkívüli
 esetekben ma is, ha nagy horderejű változást akar rajtuk keresztül is eszközölni.
 Az újszövetségi egyház az apostolok munkája által és bizonyágtételére épült,
 de abban ősegyházi értelemben vett apostolok már nincsenek, így Kálvin az
 apostolságot mint hivatalt természetsszerűleg lezártnak tekinthette. Tisztükhöz
 és szerepükhöz hasonló az evangélistáké is. A próféták különleges kijelentések
 hordozói, de a kijelentések, bár érvényesek, a múltban történtek. A reformáció
 a prófétai elemmel szemben – mint olyan elemmel, amely az írás objektivitását és
 autoritását egy, a szubjektumnak adott kijelentés által akár alá is áshatja – meg-
 lehetőséges bizalmatlan, egyébként is, nem tartotta megengedhetőnek, hogy az
 Írás kanonizált formáját bárki, bármiféle egyéni kijelentéssel kiegészítse, netalán
 módosítsa. A próféta tiszte és karizmája a Krisztusban adott s a kánonban
 rögzült írásos kijelentés mellett háttérbe szorult. A rend tehát a lélek ajándékai
 közül a sola scriptura – Isten objektív kijelentését hangsúlyozó – elve a szub-
 jektumhoz kötött ajándékokat, amely nem szorosan az egyház építésére szolgál,
 háttérbe szorítja, egyenesen kihagyja. Kálvin nem zárja ki a jelenkori, különös,
 profetikus kijelentéseket, sőt, azt is megengedi, hogy Isten ma is küld prófétákat,
 evangélistákat, apostolokat, de ezek nem állandó tisztek, s az egyház jelenkori
 helyzetében, a már „megfelelően berendezett egyházban”⁵⁰ ezeknek nem tulaj-
 donít különösebb jelentőséget.

Az egyházi tisztekre vonatkozó további irányelvek hivatkozási alapja a Róm
 12,7 és 1Kor 12,28, amelyek az igeszolgálaton kívüli területre vonatkoznak (pl.
 a csodatevő erő, gyógyítás, prófétálás, nyelveken szólás és annak magyarázása,
 vezetés/kormányzás, szegények gondozása). Ezeket a lelki ajándékokat ideig-
 lenesnek minősíti (megint csak az egyház, az egyházépítés és – kormányzás
 jelenlegi helyzetének és szükségének fényében), két kivétellel, amelyek állandó
 tisztek: „az egyházkormányzás és a szegények gondozása.”⁵¹ Kálvin a Róm 12,8-
 ban említett „előljáró” alatt a megválasztott véneket érti, akik az újszövetségi

⁴⁸ Vö. *Die Genfer Kirchenordnung von 1561*. 73.; *Institutio*, 4. könyv, 4. fejezet, 1. pont, II. kötet, 352.
 kk.

⁴⁹ Kálvin ezekkel a kérdésekkel az *Institutio* 4. könyvének 3. fejezetében foglalkozik behatóbban
 (*Institutio*, II. kötet, 336–351.)

⁵⁰ *Institutio*, II. kötet, 4. könyv, 3. fejezet, 341.

⁵¹ *Institutio*, II. kötet, 4. könyv, 3. fejezet, 8. pont, 344.

egyház kezdetétől fogva létező tanácsokban az egyházigazgatás feladatát látták el a püspökökkel együtt. Mellettük a két munkaterületet betöltő diakónusok tiszte és munkája az egyház életéből kihagyhatatlan. Kálvin ezzel a rendszerrel egyrészt meghatározza a legfontosabb munkaterületeket, másrészt jelzi, hogy az egyházban folyó munka eleve több pilléren nyugszik, több hivatal intenzív együttműködésében zajlik.

Lelkészek

A szolgák között a rend modelljében a lelkészeknek elsődleges a szerepük, mint olyanoknak, akikre a legnagyobb bízott, maga az Isten ígéje. Igehirdetés nélkül elképzelhetetlen a gyülekezet. Az üdvösség kegyelemből van, a kegyelmet hit által ismeri fel és fogadja el az ember, a hit hallásból van, az Ige, az igehirdetésben elhangzó Ige hallásából. A lelkész az ígét hirdeti, kiszolgáltatja a szentségeket, fegyelmez, int, fedd, buzdít, nyilvánosan és négy szemközt, az egyházfegyelmet gyakorolja a vénekkel együtt. Munkájuk leginkább az apostolokéval hozható párhuzamba. Bár az apostoli tisztt egyedülálló, nem vonatkoztatható a pásztorokra, mivel az apostolok új, isteni kinyilatkoztatások tolmácsolói voltak, az apostolság ismérve, az isteni küldetés és a hírvivés kötelessége a rájuk bízott egyházban mégis érvényes a lelkészekre.⁵²

Az elhívott lelkész a szolgálatba lépése előtt vizsgát abszolvál, amelyen – mintegy megelőző intézkedésként – megvizsgálják a tudományát (a tanokkal kapcsolatos ismereteit, nézeteit, személyes meggyőződését), a hittételek átadásának képességét, valamint az erkölcsét. A jelöltet kötelezik arra is, hogy a Bibliát a katechizmus szellemében értelmezze (gondolunk itt a *Genfi Egyház Kátéjára*).

A lelkésszel szemben támasztott követelmények magasak. A szolgálatteltevőnek azon kell lennie, hogy az elhívásához méltó legyen. A római egyházban felismert hiányosságok személyi szinten fogyatékoságnak bizonyulnak Kálvin szemében, s egyben az általuk képviselt egyház alapvető mulasztását, tévedését tükrözik. A római papok az ő bírálatában híján voltak a nélkülözhetetlen prédikatori erényeknek. A lelkészekkel szembeni kritériumrendszert a lelkészek fő működési területe határozza meg, mégpedig az igazgatás, a legeltetés (pásztorolás). Az irat harminchárom, megengedhetetlen, esetleg elviselhető lelkészi vétket sorol fel, amely valamilyen szintű fegyelmi eljárás alá kerül.

⁵² Ugyanakkor élesen kikel az apostoli jogfolytonosság római értelmezése ellen, s erre nézve kijelenti, hogy a „papok nem helyettesei s nem is utódai az apostoloknak” (Institutio III. könyv, 4. fejezet, 20. pont, I. kötet 617), amennyiben az apostolság eredeti feladatait, az ige hirdetését és a sákramentumok helyes kiszolgáltatását nem végzik.

A genfi egyház rendszeresen ellenőrzi a lelkészeit. A vizsgálat nem arra szolgál, hogy a katonás fegyelmet tartó, uralkodásra hajlamos egyházi vezetők által meghatározott, önkényesen összeállított rendszabályok által a szabályzatot meghozók képére formálják a szolgálkat. Az ellenőrzés a tan tisztaságával van összefüggésben. Kálvin ott ellenőrzi a tant, ahol ez a leginkább veszélyeztetett: az Ige hirdetőjénél. Az igehirdetésben a lelkipásztor személye döntő súllyal van jelen. A prédikációtól nem vonatkoztatható el az igehirdető személye, képességei, lelkülete. Akkor hiteles az ige tolmácsolása, ha annak hirdetője is hiteles. Az igehirdető felelős az igéért a személyes magatartásával is, a viselkedésével, a pásztori szolgálat tiszteletben tartásával, hogy „az Isten igéjét ne érje gyalázat és megvetés a szolga rossz híre miatt”.⁵³ A tudomány, a reformáció tanainak megőrzése bizonyos készségeket feltételez, s ha ezeknek a lelkész nincs birtokában, azt a tan is megcsínyli, s ez bizonyos mértékben magát a reformációt is veszélyeztetné. Ezt elkerülendő a lelkész esetleges szubjektív hiányosságait ki kell küszöbölni, vagyis az ígét meg kell óvni a szubjektum negatív behatásától. Az egyház maga Krisztus által megbízott, mi több, felhatalmazott közösség, ezért a szolga az egyház Urát nem hazudtolhatja meg.⁵⁴

Ez is indokolja a lelkészek folyamatos ellenőrzését. Az ellenőrzés több szinten és módon történik. Egyrészt az évenkénti egyházlátogatások által. A négytagú vizitátorcsoportba két, a városi vezetők közül kiválasztott laikus egyháztagot a városi tanács delegál, két lelkészt pedig a lelkészi kar. A bizottság megvizsgálja, hogy a lelkész a hivatalából származó és hivatali esküjében fogadott köteleseégeinek mennyire tesz eleget. Teszi ezt a korábbi bevett gyakorlaton túl úgy is, hogy a vidéki gyülekezetek laikus előljáró szolgálóinak⁵⁵ véleménye alapján is képet alkot a lelkész munkájáról. A lelkész személye minőségi értelemben nincs elválasztva a gyülekezeti tagoktól, mint a hierarchikus (episzkopális) egyházstruktúrában, amelyben a laikus egyháztag legitim módon nem értékelhette az Ige szolgáját és annak tevékenységét. A lelkészt nem a hívektől való minőségbeli különbözősége állítja speciális helyzetbe, hanem az Istentől való megbízatása.

Kálvin nem állít fel hierarchiát a gyülekezetben, erre az általa felállított négy tiszt rendszere – amelyben a szolgálati területek részben közös betöltése a döntő – nem is ad lehetőséget. Ugyanakkor a püspöki rendszer elutasításával felmerülő kompetencia-jellegű, szervezeti kérdéseket is meg kellett oldani. Ki jogosult

⁵³ *Die Genfer Kirchenordnung von 1561.* 76.

⁵⁴ WEERDA, Jan Remmers: *Ordnung zur Lehre: Zur Theologie der Kirchenordnung bei Calvin.* In WEERDA, Jan Remmers: *Nach Gottes Wort reformierte Kirche: Beiträge zu ihrer Geschichte und ihrem Recht.* 1. kiadás. München, Chr. Kaiser Verlag, 1964, 151.

⁵⁵ *Wächter (gards)*, a magyar fordítás gondnokokat és védőket említ (23.), a *Kirchenordnung* lábjegyzete (79.) vidéki gyülekezetek véneiről és diakónusokról (*procureurs, Kastenpfleger*) beszél.

a lelkészek felett rendelkezni? Természetesen nem a pápa, sem a püspökök, csakis egy koordináló-ellenőrző testület, például a vizitátorok, a lelkészek közössége, a rendtartást betartató tanács, a vének és a hatóság, vagyis azok, akik személyükben nem állnak a lelkész fölött, de a lelkészek ezek döntéseinek mégis alávetik magukat. Kálvin nem szól itt a zsinat szükségességéről, bár az említett testületek működési elve nagyban hasonlít a zsinatok munkájához.

Az ellenőrzés nemcsak a vizitátorok jogköre és feladata, hanem egy olyan testületé is, amely tagjai egyenrangúak az ellenőrzöttel. Ez a testület kollégákból, lelkipásztorokból áll. A heti rendszerességgel megtartott lelkésztalálkozókon az épp írásmagyarázatot tartó prédikátortársuk szolgálatát maguk a lelkészek véleményezik. Háromhavonta számot adnak arról, amit egymás ellen terhelőleg fel tudnak hozni.

A felsőbb hatalmi személy elvetését a kálvini hivatalfelfogás is alátámasztja. A lelkész maga a legnagyobb, legmagasztosabb feladattal bízatik meg, az Ige hirdetésével. A pápa és a püspökök igénye a nagyobb jogkörökre többek között azért sem indokolt, mert a lelkésznel nem tesznek többet, jobbat, nagyobbat. Ha Kálvin az ősegyházi mintát, az ott kijelölt feladatokat, a lelki ajándékokat veszi alapul, akkor világossá válik, hogy a lelkész és a többi szolga az egyház jelenlegi életfeltételeihez és szolgálatához a legfontosabb lelki ajándékokat megkapta, egymásra utalva, egymás mellett azokkal szolgálnak, az egyház ezek által teljes életet él, feljebbvalók, a püspökök és a pápai szék jelenléte nélkül.

Kálvin az *Institutio*ban a lelkészek elhívása és választása kérdésében részben a Genfben kialakult visszás helyzetre reagálva polemizál, s a rendtartásban is az ősegyházi mintára hivatkozik.⁵⁶ A lelkészek (a lelkészi kar) választják ki azokat, akiket hivatalba akarnak léptetni. Az *Institutio* elismeri az egy vagy két szolgatárs döntésének jogosságát a szolgák kiválasztásában, megbízásában (Timóteus, Titusz, Pál és Barnabás). A döntésről tájékoztatják a kistanácsot. Ezután maga a nagytanács dönt (!) az alkalmassága felől, ezt követően lehet hivatalosan is felvenni, majd az istentiszteleten a népnek bemutatni, hogy „a hívek gyülekezetének általános beleegyezése által fogadtassék be”.⁵⁷ Genfben többször áthágták ezt a rendelkezést azzal, hogy a nép véleményének nem adtak hangot. A népnek (mint Krisztus testének) joga van a jelölt bemutatásának napja előtt a kifogásait kinyilvánítani, s a tanács köteles ennek értelmében eljárni, akár új választást meghirdetni. Cyprianusra és római törvényhagyományokra hivatkozik Kálvin, amikor közhatározatot, a nép beleegyezését kéri a lelkészválasztáshoz. A megválasztott és a lelkész által beiktatott szolga a polgármester (tanács) kezébe helyezi az esküt.

⁵⁶ *Institutio*, II. kötet, 4. könyv, 3. fejezet, 10. pont, 345. kk. és 4. könyv, 4. fejezet, 12. pont, 361–362.

⁵⁷ *Die Genfer Kirchenordnung von 1561*. 73.

Doktorok⁵⁸

Kálvin a lelkészek mellé a tanítás, nevelés területén tanítókat állít. Külön egységben szól róluk. Munkájuk nem olyan komplex, mint a lelkipásztoroké. Munkaterületük az írásmagyarázatra és a tanok megőrzésére terjed ki. Nem fegyelmeznek, nem szolgáltatják ki a szentségeket, nem intenek, nem buzdítanak, mégis elmaradhatatlan e funkció. Az egyház életének minden korszakában fontos marad a feladatkörük. Szerepük, munkájuk célja és értelme az ószövetségi prófétákéhoz hasonlítható, ám nem a prófétáknak adott lelki adomány és különleges kijelentés szintjén. Elsődleges feladatuk a tiszta, evangéliumi tan magyarázására, a tan tisztaságának megtartására, a téveszmék kiszűrésére irányul, mégpedig a nevelés által.⁵⁹ A mű az egyház működési alapjainak lefektetésében ügyel arra, hogy a hamis vélekedések, a tudatlanság, egyéb hiányosságok (az egyházi szolgák részéről) ne tereljék el az egyházat az igaz tantól. Ennek érdekében elmaradhatatlan a teológiai tudományok oktatása. Ennek előfeltétele a bibliai nyelvek ismerete és az általános képzés. A reformáció műve folyamatosságának egyik alapfeltétele a hívek és a lelkészek nevelése, valamint az iskolarendszer kiépítése. A rendtartás e helyen elrendeli egy gimnázium (*college*) megalapítását, amelyben felkészítik a majdani világi kormányzásra és az egyházban való szolgálatokra az egyháztagokat, illetve egy egyháziilag irányított iskola felállítását szorgalmazza, amelyben egyházi szellemben folyik a nevelés.

Laikus szolgák

Vének

A rend több csoportba osztja a laikusokat: vezető szolgálatot végzők; a városvezetés egyháztagjai, akikkel szemben bibliai mércével lép fel; a gyülekezeti tagok általában. A vének a laikus szolgák legnagyobb csoportját alkotják. Ők ügyelnek arra, hogy a pásztorok és a doktorok által hirdetett Ige a gyülekezet életében megfogadjon. Ellenőrzik az Igének az egyén és a közösség életében való megvalósulását. Ellenőrzik az egyháztagok életvitelét, szükség szerint intik őket. Gyakorolják az egyházfe-

⁵⁸ Szentírás doktorai, tanítók rendje.

⁵⁹ A doktorok pontos munkájáról az elemzők nem beszélnek egyértelműen. P. Opitz felhívja a figyelmet arra, hogy az *Institutioban* (IV. 4. 1) a lelkipásztori és tanítói munka nincs élesen különválasztva, a doktorok munkaterülete sincs pontosan körülhatárolva. *Die Ordonnances ecclésiastiques* (1541) 1561. In BUSCH, Eberhard – HERON, Alasdair – LINK, Christian – OPITZ, Peter – SAXER, Ernst – SCHOLL, Hans (Hrsg.): *Calvin-Studienausgabe. Gestalt und Ordnung der Kirche. (2. Band.)* 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1997, 231.

gyelmet, de az egyházi büntetést csak a lelkésztestülettel együtt realizálhatják a konzisztóriumban. Esküjük határolja be a munkaterületüket: megakadályozzák a bálványimádást, istenkáromlást, erkölcstelenséget, az Isten dicsőségének és az evangélium reformációs értelmezésének ellentmondó dolgokat. Munkájuk a város életének javára szolgál, afelett örködnek, hogy az istenfélelem és a jó rend Genfben fennmaradjon. Kapcsot képeznek a nép és a lelkésztestület között, az Ige szolgálataival együtt alkotják a konzisztóriumot, több területen velük együtt hajtják végre a feladatokat. Elkísérik a lelkészt a látogatásokra, ahol az úrvacsoravétel előtt évenként egyszer az egyháztagnak hitét és ismeretét vizsgálják meg. Az egész várost területekre osztva ellenőrzik. Választásuknál gondot fordítanak arra, hogy lehetőleg Genf minden területe képviselve legyen. A vének éber szemekkel örködnek és vigyáznak, hogy jelenteni tudják: kik teljesítik kötelességüket és kik nem. Ma esetleg úgy tűnhet, mintha Kálvin egy titkos besúgórendszert hozott volna létre a vének tanácsával, amely követi a laikusokat, jelenti a visszasságokat, hogy le lehessen csapni a vétkekre. A *Genfi Egyház egyházi rendtartását* megelőzően ezt máshol is bevezették. Többek között egy bázeli minta is van Kálvin előtt, ahol „három jámbor és tisztességes embert bíznak meg, hogy az gyülekezethez tartozó nép erkölcsét figyeljék”.⁶⁰

Ha negatívan értékelnénk ezt a jelenséget, elmondhatnánk, hogy nyilvánvaló Kálvinnak az az igyekezete, hogy az egyház számára autoritást vívjon ki, akár egy félelmetesnek tűnő rendszerrel. Mivel többször súlyos kompromisszumot kellett kötnie a teológiai meggyőződése ellenére, gyakran nehezen vitte át saját akarátát, egyfajta lelki tekintély mindenképpen erősítette az egyház pozícióját és könnyítette a reformálást. De ezenfelül inkább látnunk kell az arra való igyekezetét, hogy az egyház lelkiekben tudjon hatékonyan működni, eredményeket elérni, akár egy szigorú, hatalmi rendszer által is.

A presbiterekkel szemben támasztott követelményrendszer arra enged következtetni, hogy a laikus szolgálattelvőnek alaposan értenie kellett a reformáció szellemiségét, irányelveit, különösen, ha azokat másokkal is érvényesíttetni akarta. A véneknek szem előtt kellett tartaniuk azt is, hogy mi az, ami szolgálja az egyházat és a várost is, hiszen magát a várost kellett istenfélelemben és jó rendben tartaniuk. Nemcsak egy végrehajtó a presbiter, a lelkész meghosszabbított keze, hanem tudatosan, önállóan is dolgozó szolga, tisztségviselő. Ezért a presbiterek mindenekelőtt Istenfélő, becsületes, tiszteletreméltó életvitelű, feddhetetlen, jó hírnevű, minden gyanú felett álló emberek, akik fel vannak vértelve jó bölcsességgel és lelki dolgokkal.⁶¹ Persze a rendtartás nemcsak a szolgálattól várja

⁶⁰ PRUZSINSZKY, Pál: *Kálvin János: Életrajz*. 1. kötet. 1. kiadás. Pápa, Magyar Református Egyház, 1909. 235.

⁶¹ *Die Genfer Kirchenordnung von 1561*. 81.

el ezt az erkölcsi és hitbeli alapállást, színvonalat, hanem minden egyháztagtól, ám azzal, hogy előzetesen a szolgálknál szigorúan előfeltételezi. A szolgák úgy várják el a többiektől, hogy maguk is igyekeznek megfelelni az elvárásoknak egy példamutató lelki életből következő felelős hivatal betöltésével.

A presbiterek az ősegyházi minta alapján szolgálnak, de választásuk a gyakorlatban nem ezt a szellemiséget támasztja alá. Csak olyat lehet megválasztani, akit maga a városi vezetés javasol, s aki Genf világi vezetésében benne van (a kistanácsban, a hatvanak tanácsában és a kétszázak tanácsában). Igaz, hogy a lelkésszel egyeztetni kell a javaslatot, de a jelöltekről megint csak a kétszázak tanácsa, vagyis nem egy klasszikus értelemben vett egyházi közeg dönt. Ráadásul ezt az 1541-es rendelkezést többször megszegték. Egy év múltán ugyanúgy a tanács dönt arról, hogy a megválasztott vének megmaradhatnak-e a hivatalukban, vagy leváltassanak. Kálvin talán önironikusan, de inkább keserűen állapítja meg az egyház részéről adott kompromisszum okát: „a helyi egyház viszonyai szerint” történik ez így.

Mai református gyakorlatunk és tapasztalataink alapján úgy tűnhet, s egyáltalán nem alaptalanul, mintha itt nem is egy egyházi testületről, hanem a városi vezetésnek egyfajta egyházügyi bizottságáról lenne szó!⁶²

Emellett azonban e kompromisszumban határt szab a rendtartás a kitételeiben: egyrészt az egyháztanács polgármester-tagját presbiterként és nem polgármesterként akceptálja a gyűléseken, másrészt kiköti, hogy nem szabad különbséget tenni az ősi genfi polgárok és az újonnan betelepültek között. Az egyház lelkiisége értelmében a polgári megkülönböztetés megengedhetetlen: a kiválasztás feltétele a rátermettség kell legyen.

Diakónusok

Kálvin Strasbourgban ismerte fel a diakónia szükségességét. Bucer vezetése alatt kezdte el szervezni a szeretetszolgálatot. Weerda szerint⁶³ Strasbourgban annyira azonosult a diakónia ottani modelljével, hogy Genfbe visszatérve rendtartásában már egy komolyabb egységet és hangsúlyt szentelt neki, s az egyházmodelljében külön szolgálati területként a négy pillér közül az egyik éppen a diakónia lett. Kálvin egyházképének szerves része ez az elmaradhatatlan egyházi tevékenység. A hivatal

⁶² Vö. SPIJKER, Willem van't: *Kálvin, élete és teológiája*. Fordította Galsi Árpád. 1. kiadás. Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2003, 69.

⁶³ WEERDA, Jan Remmers: *Kirche und Diakonie in der Theologie Calvins*. In WEERDA, Jan Remmers: *Nach Gottes Wort reformierte Kirche: Beiträge zu ihrer Geschichte und ihrem Recht*. 1. kiadás. München, Chr. Kaiser Verlag, 1964, 118–131., 123.

jelentőségéből nem von le semmit az, hogy a diakónusok nem tagjai az egyháztanácsnak. A többi, általunk vizsgált egyházi rendtartásban nincs hangsúlyozva a diakónia mint az egyház (gyülekezet) életének egyik alapfunkciója. Kálvinnál nagy szerepet kap, s ennek több oka van. Egyrészt az, hogy az egyháznak a szociális érzékenysége és Genfért való felelősségérzete különösen erős. Ez a felelősség a szerszolgáltatásban – az egyháznak a bibliai alapokon nyugvó, a rászorulóknak nyújtott fizikai-anyagi-lelki segítségben – láthatóan, bizonyíthatóan is kifejeződik. Másrészt az egyház hite, szellemisége a diakóniában, a hit szociális következtetéseiben, a tettekben, a mások segítésében is realizálódik. A diakónia az egyház nyilvános funkciója, az a terület, amelyben a rászoruló embertárral (magát ellátni képtelen beteggel, szegénnyel, idősekkel, özvegyekkel, árvákkal stb.) szemben az Ige embertársi szeretetre vonatkozó rendelkezéseit gyakorolja. A diakónia a gyülekezet mindegyik tagjára – beleértve az elesett tagokat is – kiterjedő szolgálat. A gyülekezet egy testet alkot. Isten áldása mindenkire kiárad, s amennyiben valakinek szociális szinten nem adatik meg az, ami másoknak, a gyülekezet – egyénileg és testületileg egyaránt – ezekkel szemben szolidaritást tanúsít, ilyen irányú terheinek hordozásában segítséget nyújt a rászorulóknak. Az egyházépítői szempontok mellett látnunk kell azt is, hogy az egyházi rendtartás egy Genfben már meglévő gyakorlatot rögzít. Nem Kálvin építi ki a diakóniai munkát a városban. Átvesszi annak kiépített, bejáratott rendszerét, teológiailag indokolja és kijelöli a helyét az egyház életében, illetve a szerszolgáltatás hitbeli megalapozottságát hangsúlyozza.⁶⁴

A diakóniai munkakört a rend – ősegyházi minta alapján – két munkakörbe osztotta: magára a diakóniai tevékenységre (fizikai értelemben) és az errefűjtött anyagi források gyűjtésére, kezelésére, elosztására. Ennek értelmében működtek a gondozók, illetve az intézmények vezetői. Az egyházi rendtartásban említett diakónusok laikusok, a hivatal nem tévesztendő össze a római egyház papok mellett működő diakónusi tiszttel.

A diakónus maga nem egyszerűen pénzkezelő, intézményigazgató, vagy szociális munkás. Rá is érvényes az Ige (1Tim 3,8–13). A munkának lelki töltete van. Világi megbízatásból dolgozik a diakónus, de hitbeli indíttatásból s egyházi munkamorállal. Itt is ugyanaz az elv érvényesül, mint a vének esetében: polgárok végzik a munkát, de Isten előtti felelősséggel. A diakónusokat a tanács jelöli, s bízza meg őket, de erről – mivel lelki háttérű tevékenységről van szó – a lelkészekkel konzultál.

Az egyházilag megindokolt diakóniai munkát a város finanszírozza, szükség szerint. A hatóság köteles támogatni az egyház törekvéseit – elismeri

⁶⁴ Vö. MCGRATH, Alister E.: *A Life of John Calvin: A Study in the Shaping of Western Culture. Kálvin: A nyugati kultúra formálódása*. 1. kiadás. Budapest, Osiris, 1996, 93.

a jogosságát, s magára nézve kötelezőnek tartja támogatni azt. Kálvin a rendben „kereszttyén városnak” nevezi Genfét is, s mint ilyennek, ehhez kell tartania magát. A város az általa fenntartott kórházban maga fizet egy orvost, hogy méltón lássa el a vagyontalan betegeket, s ne csak félvállról végezze a munkáját. Menhelyet üzemeltet.⁶⁵ Gondoskodik a rászoruló gyermekekről, de nemcsak a fizikai megélhetésükre ügyel. Nevelőről, tanítóról is gondoskodik, aki többek között ügyel a gyermek képzésére, katechetikai munkát végez, kereszttyén hitre, jó magaviseletre nevel.

A laikus elem bevitelle a szolgálati területre egyrészt a kezdődő polgárosodás jele, ám sokkal inkább jelzi azt a folyamatot, ami az egyház területén a reformációval kezdődött el: az egyháztag a tudatos, nem tekintélyelvű hitével egyházalkotó -szervező és -irányító tényezővé válik. Kálvin – bár nem ő tette ezt elsőként – olyan szférába, munkaterületekre engedi a laikust, amely azelőtt elképzelhetetlen volt. E folyamatban megfigyelhető a Luther által hangsúlyozott egyetemes papság elve is. Bár leginkább ő volt az, aki a kereszttyén ember szemét a saját szabadságának lehetőségére, sőt, kötelességére és kötelezettségére megnyitotta, rádöbbenve a már egyébként is egyre erősebben tudatosított önállóságára, annak a felismerésére, hogy beleszólása van az őt érintő dolgok menetébe, a lutheránus rendekben a laikusok szerepe távolról nincs olyan erőteljesen kidomborítva, mint Genf, vagy akár a Jednota bratrská esetében, ahol ez alaptételnek számít. Az egyházfegyelmet nem a lelkész, hanem egy testület, a főleg laikusokból álló presbitérium (egyháztanács, *consistoire*, *Kirchenrat*) gyakorolja.⁶⁶ A korábban papok által irányított gyónás-bűnbánat-bűnbocsánat gyakorlata helyett – de tegyük hozzá, részben amellett is, hiszen a bűnbánat-bűnbocsánat a lelkészek által szolgált igehirdetéssel és a sákramentumokkal van legszorosabban összefüggésben – a laikusoknak a lelkészekkel karöltve alkotott egy csoportja, a presbitérium, az egyháztanács munkálja a jobbulást, az Istennek tetsző életet a fegyelmezéssel. A vének, a diakónusok éppen a laikusok közül kerülnek ki. A családlátogatásra a presbiterek is elkísérik a lelkészt, akik éppen velük konzultálnak rendszeresen az esetleges hiányosságokról és azok orvoslásáról. A vének a lelkészekkel és a városi megbízottakkal együtt felügyelik a diakóniai intézmények munkáját. A laikus véleményezheti a presbitereket, panaszt nyújthat be a szindikusok egyikének. A vizitátorok között is vannak laikusok, igaz, ők

⁶⁵ Genf egy többfunkciós „kórházat” üzemeltetett, amelyben elkülönített betegrészek is voltak. Itt helyezték el a munkaképtelen öregeket, árvákat, özvegyeket, szegényeket, itt működött egy szükségszállás is vagyontalan áttutatók számára.

⁶⁶ A genfi konzisztórium néhány aspektusával és a kialakulásának irodalmával kapcsolatban lásd MAGYAR Balázs Dávid: „Calvinus Tyrannus”? – Adalékok a genfi Konzisztórium létrehozásának történeti, teológiai és etikai aspektusaihoz. *Theológiai Szemle*, 2012/1. 4–11.

városvezetési tekintéllyel töltik be azt a szerepüket. A laikusok is számon vannak kérve és számot is adnak a vizitációk során, ugyanakkor ők maguk is nyilvánosan értékelik a lelkészek, illetve a gyülekezetük munkáját. A diakónus-gondnokok maguk döntenek a diakóniára szánt pénz sürgős esetben történő elosztásáról. Kálvin a lelkészválasztásba, amely korábban kizárólag püspöki kompetencia volt, elvileg beleszólást, helyenként döntést enged a laikusoknak. Bár ezt, mint fentebb láttuk, erős fenntartással kell fogadnunk. A laikusoknak a választási folyamatba vajmi kevés beleszólásuk volt. Kálvin ezt azzal indokolja, hogy a nép könnyen hibát követhetne el e téren a lelkészek vezetése nélkül.

Mindehhez hozzá kell tenni, hogy bármennyire is laikusok munkájáról beszélünk, hangsúlyozva a polgár beleszólási jogát az egyházi életbe, nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a szóhoz jutó laikusok elsősorban a városvezetés emberei, akik a felhatalmazottságukat nem feltétlenül a hitbeli fejlettségük okán nyerik, mint azt az irat alapkövetelményként feltételezi, hanem a városvezetéstől jövő megbízásukból.

Kálvin nem a papi elemből kiindulva értelmezte az egyházat, amint azt az epizkopális egyházstruktúra teszi, hanem komplex módon az egész gyülekezetet s annak sokrétű munkáját szemlélte. Így a laikus a lelkési elem mellett kihagyhatatlan a szolgálk sorából. Még akkor is, ha a reformátor tudta, a genfi egyház távolról sem elitalakulat, s a lelkészeknél teológiailag szűkebb látókörű laikusok beépülése és túl nagy térnyerése akár veszélyt is jelenthetne az egyház életének néhány területén. Az *Institutio*ban négy csoportot, fokozatot állapít meg:⁶⁷ az Istent nem ismerőket; azokat, akik csak névleg, szóban, s nem cselekedetekben Krisztuséi; akik képmutatók, s végül akik igaz, szent életre törekcszenek. Ilyenek alkotják közösen, erényeikkel és hibáikkal az egyházat. Bár az egyházat máshol úgy ragadja meg, mint a valaha élő hívők láthatatlan közösségét, nem vitatja, hogy a genfi egyház a maga hiányosságaival együtt teljes jogú egyház, hiszen az egyház ismervei megtalálhatók benne. A rendtartás is így tekint a gyülekezetre, s ez határozza meg az építő, javító szándékát is.

Az egyházi rendtartás az egyházzal egyébként mindenekelőtt mint egyháztesttel foglalkozik. Nyilvánvaló, hogy a gyülekezetet az egyének alkotják munkájukkal, életükkel, akiknek az életvitelétől függ a gyülekezet képe is, de Kálvin az egyházat a rendtartásban nem annyira az Istennek tetsző élet folytatására törekvő egyének, egyháztagok gyülekezeteként írja le, inkább univerzálisan, dogmatikai igazságokból kiindulva egy egyháztestben gondolkodik.

⁶⁷ *Institutio*. II. kötet, 3. könyv, 14. fejezet, 1. pont, 46–47. Tegyük hozzá, itt nem konkrétan egy gyülekezet tagjait kategorizálja, hanem általánosan szól a keresztyén életben való előrehaladásról.

Az episzkopális egyházstruktúrát Genfben nem a zsinatpresbiteri rendszer váltotta fel. Ezt világosan, egyértelműen ki kell jelentenünk, akkor, amikor az általános közvélemény a zsinatpresbiteri rendszert (és sok egyebet) tévesen magától Kálvintól eredezteti. Ugyanez mondható el a konzisztóriumról, amelyet nem Kálvin „talált fel”, ő csak követte a már meglévő mintákat. Viszont el kell mondanunk azt is, hogy csírájában már fellelhetők a jelei egy új rendszernek, amely annak a gondolatnak a gyakorlatba ültetése, hogy a gyülekezet, az egyház a laikusok munkájával együtt fejt ki teljességgel a tevékenységét, így működőképes, s vannak olyan funkciók, amelyeket a lelkészek vagy világiak külön nem, csak együtt, egy testületben, a konzisztóriumban tölthetnek be. Emellett a „klasszikus” zsinatok helyébe lép a Genfben kiépített „zsinatszerű” rendszer, amely azok lényeges funkcióját átveszi és működteti, illetve azok visszasságait igyekszik kiküszöbölni a munkája során.

A rend a gyülekezet szolgálatába a négy hivatalon kívül az egyháztagok munkáját is besorolja. Az ő szerepük egyrészt abban van, hogy magukra és a családjukra nézve lehetővé teszik az egyház munkáját, azáltal, hogy bekapcsolódnak a gyülekezeti életbe, látogatják az istentiszteleteket, támogatják a gyermekek katechizálását, másrészt maguknak is igyekezniük, fejlődniük kell az istentiszteletben és az istenismeretben, egyáltalán: a hitéletben. Nem domináns itt az egyénre vonatkozó követelményrendszer, az egyén személyes felelősségének hangsúlyozása, de azért itt is tetten érhető. A gyülekezet tagjai az istentiszteletnek nem passzív résztvevői. Éneklésben könyörögnek és dicsérik Istent. Minden szülő kötelessége, hogy gyermekét járassa a katechizmus oktatására, illetve meggyőződjön gyermeke előrehaladásában,⁶⁸ hívő szülőként, vagy keresztszülőként megkívánt módon nevelik a megkeresztelt gyermeket. Ennek elmulasztása egyházfegyelmi vétség. Az egyháztagnak hitben, ismeretben, magatartásban meg kell felelnie az elvárásoknak. A családi életre vonatkozó szabályokat meg kell tartania. A lelkész és egy presbiter a húsvéti úrvacsoraosztás előtt bizonyosságot szerez, alkalmas ismeretekkel rendelkezik-e az egyháztag ahhoz, hogy részesüljön a sákramentumban, illetve jó-e a magaviselete.⁶⁹ Az úrvacsoravételt érintő előírások a pápaságban előforduló visszasságok kiküszöbölése végett szüksége-

⁶⁸ Az egyházi rendtartás a szülői kötelesség teljesítésén, felelősségen, szigoron, autoritáson kívül egyebet nem kíván, ellentétben pl. a Jednota bratrská rendjével, amely a laikusoktól sokkal többet vár ezen a téren, és egészen másként szól a szülők felelősségéről is. A szülő a pap otthoni képviselője. Házi istentiszteletek, s a családi élet mint istentisztelet által tanít: kötelessége a Bibliát olvasni, nevelni, s nem csupán arról gondoskodni, hogy a gyermeke az egyházi tanításnak magát alávesse. Genfben a tanítás elsődlegesen az egyház, az arra hivatott szolgák dolga.

⁶⁹ Református liturgiánkban, bár nem a genfi úrvacsorát megelőző „vizsgák” nyomán, de megtalálhatók azok a kérdések, amelyek dogmatikai ismeretek összefoglalásaként, egyfajta konfirmációs hitvallásként az eredendő bűnre, büntetésre, a megváltásra, a feltámadásra, hitre, ingyen

sek, konkrétan amiatt, hogy az úrvacsorával és a keresztyén tanításokkal, üdvösséggel kapcsolatos tudatlanságot felszámolják. Kálvin a laikusoktól elvárja, hogy betartsák a különböző rendeleteket. A látszólag jelentéktelen rendelkezések végrehajtása néha magasabb célt szolgál. A családtagnak, barátnak, ápolónak három napon belül jelentenie kell a lelkészeknek, ha súlyosabb fekvőbetegről tudnak, kérve a lelkigondozói szolgálatot. Ennek nyomán a szolga meglátogatja a beteget, s ekkor az Ige hirdettetik, tulajdonképpen az egyház egyik fő funkciója zajlik, az Ige elérheti célját. Ezzel a gyülekezeti tag segít a rászorulóknak abban, hogy vigasztaláshoz jusson.

Sákramentumok

A reformátorok számára az egyház ismérvei (valódi ismertető jegyei) közül az egyik a sákramentumok helyes kiszolgáltatása. Éppen ezért, s azért is, mert az ígehirdetéssel kapcsolatos kérdéseknek kellő teret szentel a rendtartás, azt várhatnánk, hogy kiemelten foglalkozik a sákramentumokkal, annál is inkább, mivel Kálvin egyházértelmezésében hangsúlyozottan jelen van a gondolat, hogy a gyülekezet sákramentumi közösség. A megkereszteltekkel számol az egyház, kötelezi őket a további lelki fejlődésre, az Istennek tetsző életre (ígehirdetés, katechézis, egyházfegyelem által). Ez nemcsak egy szervezetbe való betagozódást jelent. Az egyháztag a hitének alapkérdéseit ezek által éli meg, s az úrvacsorában különösképpen tudatosítja az üdvösségét, kiválasztottságát, Krisztus uralmát, vezetését. Ezzel szemben a keresztséggel kapcsolatban inkább technikai kérdéseket feszeget, illetve említést érdemel a keresztszülők kérdése. Katechizációs szándékkal határozza meg, hogy sem hitetlen, sem úrvacsorától eltiltott, sem más gyülekezetbe tartozó nem lehet keresztszülő, mivel az ilyen a keresztséggel járó felelősséget, a keresztyén nevelést nem tudná elvégezni. A keresztség mint az egyházba való felvétel összekapcsolódik a nevelés kérdésével.

Ami az úrvacsorát, a reformáció egyik sarkalatos kérdését illeti, Kálvinnak komoly kompromisszumot kellett kötnie. Nem sikerült keresztülvinnie, hogy gyakrabban szolgáltatassák ki Genfben az úrvacsorát, jöllehet már 1537-ben kérte a heti, majd később a havi gyakoriságot.⁷⁰ 1561-ben, bár hangoztatja, hogy ez nincs rendjén, csupán évi négyszeri úrvacsoraosztást ír elő, mégpedig a karácsonyhoz legközelebb eső vasárnapon, húsvétkor, pünkösdkor és szept-

kegyelemre vonatkoznak. Ezek ismeretében és megvallásában járulhat az egyháztag az úrvacsorához.

⁷⁰ Vö. *Institutio*. II. kötet, 4. könyv, 17. fejezet, 47. pont, 691.

ember első vasárnapján.⁷¹ E helyen Kálvin nem is dogmatikai, hanem csupán egyházszerkezeti kérdések fényében szól az úrvacsoráról, csak arra tér ki, hogy ki kell küszöbölni, hogy gyermek, vagy tudatlan vegyen úrvacsorát, a tudatlant tanítani kell, nehogy önnön kárhozátára részesüljön a jegyekben.

Házasság, temetés

Ahol Kálvinnak nem sikerült kielégítő eredményt elérnie az egyház javára, ott legalább egy minimumot próbált kiharcolni. Így volt ez a temetkezésnél is. Strasbourgban bevezette az egyházi temetést,⁷² Genfben azonban a temetkezésnél az egyház nem játszott semmilyen szerepet (csakúgy, mint Bernben, Bázelen, Zürichben), a szertartás lelkész nélkül zajlott. Itt legalább azt igyekezett a rend elérni, hogy az Isten szavával ellenkező szokásokat kiküszöbölje, a babonás szokásokat tiltsa.

A rendtartás – nyilván városi képzetetésre – a város polgárjogi rendelkezéseit vette át a házassági kérdések tárgyalásánál. Idegen testként hat ez az egység itt, bár több helyen a téma lelkigondozói megközelítésével találkozunk (szexuális, etikai kérdések, válás, újraházasodás, visszaélések, férfi és nő egyenjogúsága, szülők hanyag hozzáállása, gyermekek házassági kérelme, esküvő előtti törvénytelen együttélés, házasságkötés módjával, házasodás feltételei, elválás stb.). Kálvin rögzíti az egyház beleszólási jogát: az egyházi tanács hallgassa meg a házasulandókat, a házassági jogi eseteket tárgyalja meg, s ennek javaslata alapján hozza meg a városi tanács a jogerős határozatát. A házasság civil szféra, ahol viszont Isten akaratának érvényesülnie kell. Ezért nem korlátozódik csupán a polgári törvénykezés területére, viszont nem is emelkedik azon felül. Míg van olyan egyházi rendtartás, amely a házasságot alapvetően egyházi ügynek tekinti, amelyben az egyház lelki vezetést biztosít, addig Kálvin kijelenti, hogy az egyeztetés nem lelki, hanem „a nyilvánossághoz tartozik”, a tanács kompetenciájában marad. Néhány esetben egyháztanácsi eljárást ír elő a rend. Amennyiben nem anyagi kérdésről van szó, első fokon egyházjogi kérdésnek minősül a házassági probléma, azaz: a lelki kapcsolatban lelki bíróságnak kell eljárnia, Isten nevében kell megoldani a kérdést, s csak azután kerülhetnek a felek a világi tanács elé, emellett a tanács is az egyház bevonásával kell, hogy döntsön.

⁷¹ *Die Genfer Kirchenordnung von 1561.* 85.

⁷² *Die Genfer Kirchenordnung von 1561.* 97.

Egyházfegyelem

Sok végletes megítélésben, elfogult és objektív, előítélettel terhelt, kritikátlan és kritikus, esetleg önkritikus értékelésben, kárhoztatásban és dicsőítésben van folyamatosan része a genfi egyház fegyelmezési gyakorlatának. Néhányan Kálvin – feltételezett – jelleméből arra következtetnek, hogy az egyházfegyelmi rendelkezések által a reformátor a hatalomvágyát élhette ki, mások egyoldalúan a szelíd-ségét, békességét, humorát emelik ki, ezzel igazolva, hogy az egyházfegyelem gyakorlása számára csak szükséges rossz volt. Az egyházfegyelmi rész teológiailag megalapozottan szerves részét képezi az egyházzal alkotott felfogásnak, s ezen nem változtat az sem, ami vitathatatlan, hogy az egyházfegyelmi rendelkezésekkel sokszor visszaéltek. Általában konkrét egyházfegyelmi eljárásokra, kihágások büntetőeljárásaira gondolnak sokan, amikor egyházfegyelemről hal-lanak. Valójában egy állandó jellegű tevékenységről, egyházzervezői együtttha-tóról, egy működési elvről, lelki és szervezeti karbantartásról van szó, amely által az egész gyülekezet igyekszik kialakítani a kultusz megfelelő körülménye-it, illetve ügyel arra, hogy lehetőleg minden gyülekezeti tag (az egyéni, családi életében) és az egész gyülekezet közösségi szinten is Isten akaratához igazodva éljen. Krisztus testének tisztasága a tét: „...a fegyelem az egyházban (...) Krisz-tusnak az egyházban való uralma érdekében gyakoroltatik”.⁷³

Az egyházi rendtartás az egyházfegyelem néhány egyházzervezési, lelki-gondozói, katechetikai, fegyelmezési aspektusait tárgyalja. *A Genfi Egyház egy-házi rendtartása* egyik specifikuma az, hogy a hitbeli fejlődés folyamata is sza-bályba van foglalva, jogi előírásokkal próbálják szabályozni az egyháztag életét úgy, hogy az előrehaladjon a tökéletesedés útján.

Az egyházfegyelem a lelki kormányzás része.⁷⁴ Nem emberek által kitalált gyakorlat. Krisztusi rendelés az, hogy inteni kell a vétkest. Talán úgy tűnhet, hogy a fegyelmezés célja az egyház erejének fitogtatása, tekintélyének megerősítése, egy-fajta erődemonstrálás, a város erejének árnyékában (a város áll az egyház büntető szándéka mögött, s hivatalosan egyetért vele). Itt azonban arról is szó van, hogy az egyház által kínált és követelt életforma legitim, Istentől megállapított, az Íráson alapul, s ez a mérvadó. Az egyház az Írás alapján, az Istentől kapott feladatok el-érése érdekében fegyelmez. Az egyházfegyelem tulajdonképpen az Isteni jog (*ius Divinum*), Isten Szavának beépítésének egy módja a város életébe, a világi struk-túrákba. Az egyháztagoknak, illetve a fegyelmező testületnek a fegyelmezésre

⁷³ MOLNÁR, János: *A keresztyénség. Keresztyén vallások és felekezetek*. 1. kiadás. Komárom, Calvin J. Teológiai akadémia, 2003, 122.

⁷⁴ Vö. *Institutio*. II. kötet, 4. könyv, 11. és 12. fejezet, 488–530.

nem a saját tökéletes volta ad okot, mint ahogy nem vonja kétségbe az erre való jogát önnön gyarlósága sem. A bibliai hivatkozási pontok: Mt 16, 18, Jn 20. Az intés, a fegyelem gyakorlása a Krisztus által megbízottak szükségképpen feladata. Ők nem a maguk elgondolása alapján hozzák meg a döntéseiket, hanem gyakorlatilag nem tesznek mást, mint Isten ígését, ez esetben az Ő ítéletét, illetve kegyelmét hirdetik. Az egyház, amelynek az Ige adatott, amelyhez a rend illik, mennyei kijelentés alapján figyelmezteti, végső esetben kiközösíti a vétkest, és annak alapján fogadja is vissza a megtérőt. Tehát nem az egyház, hanem maga az Ige kárhozzat. Ilyen értelmében a fegyelmi eljárás nem emberi belátás műve, hanem Isten által irányított folyamat. Ez esetben emberi tévedésről akár nem is beszélhetnénk, hiszen ami történik, végső soron Isten régóta kijelentett akarata lenne. Célja egyrészt az, hogy az ige, „Krisztus üdvözítő tudománya” eljusson az érintetthez. Ennek alapvető része maga az igehirdetés, a gyermekek és felnőttek katechézise és a lelkigondozás is. A fegyelmezés úgy működik az egyházban, mint a testben a tagokat összekötő ideg. A fegyelmezővel érik el azt, hogy az egyháztagok az Ige szerint éljenek. Másrészt az, hogy a botránkozásoknak elejét vegyék, illetve azokat megszüntessék, az egyházhoz méltatlan elemeket eltávolítsák Krisztus testéből. Harmadrészt a fegyelmi eljárás célja a vétkesre nézve az, hogy a vétkes, bűnére ráébredve, bűnbánatra jusson, megállva így a romlás útján. Ilyen értelemben a fegyelmezés lelkileg megerősít, karbantart, motivál, féken tart, korlátoz, fenyít. Lelkigondozói, építő célja van az eljárásnak, az összetöretés helyett a felépülés. A büntetés nem lehet akkora, hogy az ne a vétkes magába térésére és épülésére vezessen. Ha a szigor, a büntetés csak összetör, nem orvosságként hat, a fegyelmi eljárás nem érte el a célját, illetve nem az Isten által kijelölt úton haladt. A szigor csak a szelídséggel, szeretettel együtt tartható. Ennek jele az is, hogy az eltévelyedettekért könyörögnek Istenhez és folyamatosan dolgoznak a visszatérésükön. A „kárhozzatás” célja végső soron az üdvözülés. Ha ideiglenesen kárhozzatják a vétkest, ezzel megóvják a teljes kárhozzattól, mert ha a vétkes rádöbben elveszett voltára, s megtér, üdvözülhet. Ez tehát egy olyan lelki fegyelmezés, amely el van választva a világi bíraskodástól, annak hitbeli alapot nélkülöző hozzáállásától. Isten nevét kell segítségül hívni az eljárás folyamán és annak szellemében kell eljárni. A gyülekezet fegyelmező alanya egy testület (egyházi szolgák és városi megbízottak), akik folyamatosan (heti rendszerességgel) megtárgyalják a kihágásokat és a rend visszaállítását szorgalmazzák. Mivel ez egyházi testületnek tartja magát, világi eszközökhöz nem nyúl, igaz, nem is utasítja vissza a világi hatóság világi módszerekkel történő segítségét. A város tekintélyének segítségével idézik be például az engedetleneket. Az egyház kivívta azt a jogot, hogy az egyszerűbb családi problémás ügyekkel elsősorban

a egyháztanács foglalkozzon, s tartsa az ügy megoldását saját talaján, s ha ez nem sikerül, akkor tárgyalja a világi bíróság, figyelembe véve az egyháztanács véleményét.

A fegyelmezés újszövetségi minta szerint zajlik (Mt 18). A megintés először négyszemközt, majd, ha ez nem segít, tanúk előtt, tehát nyilvánosan történik, ezen túl a fegyelmet az egyházi szolgák testülete gyakorolja egy fegyelmi eljárásban. Ennek keretében intik, munkálják a jobbulást, s ha ez eredménytelen lenne, ezt követheti az úrvacsorától való eltiltás, kiközösítés, függően attól, hogy gyarlóságról, gaztettről, vagy cégeres bűnről van szó, nyilvános, vagy magán-, illetve rejtett bűnökről. A szigor mindig a véték súlyától függ. A kiközösítés csak ritkán, kivételes esetben alkalmazandó, de még óvatosabban kell kezelni a kiátkozást, amely nem ad teret a megbocsátásnak, megtérésnek, kétségbe vonja az üdvözülés lehetőségét, kárhozatra ítéli a vétkest. Ezért azt lehetőleg egyáltalán nem kell alkalmazni. Az elvi alapállással ellentétben Genfben több száz exkommunikációt tartanak nyilván.

Az egyházi fegyelmezés kiterjed a rend és a tan elleni vétkekre, az életvitelbeli botlásokra, valamint az úrvacsorát megvetőkre. Azt, aki a rendreutasítás, feddés ellenére megkeményíti magát és nem mutat javulást, pogányként kezelik. Megszégyenítés és megaláztatás nyomán megbánást kell tanúsítania. Ha csökönyös, javíthatatlannak ítélik. Nevét a szószékről kihirdetik, eltiltják az úrvacsorától, kizárják a gyülekezetből, mígnem bevallja a bűnét, s megbékél az egyházzal. A jóvátétel eleme az egyházi ítélkezésnek való alávetetés, a hibák önszántából való beismerése. Ennek egyik formája az egyházkövetés néhány elemét hordozó *Reuebekenntnis*. Például a hitéről (élete megmentése érdekében) esküvel lemondó egyháztag, vagy aki visszatért a római egyház kultuszi gyakorlatához, megköveti az egyházat, megvallja és megbánja hibáit, Isten és a gyülekezet bocsánatát kéri. A büntetett egyén fedetlen fővel, mezítláb, bűnbánó ingben, gyertyával a kezében kér bocsánatot.⁷⁵ A gyülekezettel szemben fennáll a megbékélés kötelezettsége.

Aki az egyház rendelkezéseit nem veszi figyelembe, azaz nem engedelmeskedik, az nemcsak egy adott rendszerbe nem hajlandó beilleszkedni, nemcsak az egyház ellen vét, de egyenesen Istennel szemben engedetlen, s ezáltal az Isten uralmának földi megvalósulását akadályozza. Fegyelmi kihágásnak számít a templomba járás túlzott elhanyagolása, ugyanis ez nem más, mint a „hívek közösségének megvetése”. A közösséget, az abban folyó munkát, történést (igehirdetés, sákramentumok) maga Isten rendelte el, ezért, aki azt megveti, Isten ajándékait, javait veti meg. Véték a tan megtagadása, kikezdése. Ugyancsak fegyelmi eljárást von maga után az életvitelben

⁷⁵ *Die Genfer Kirchenordnung von 1561*. 106. Az egyházkövetés tartalmilag ehhez közeli, de megváltozott formájában mai napig él néhány református egyházban.

elkövetett kihágás. Kálvin itt részben átvesz már meglévő, alkalmazásban lévő rendelkezéseket, pl. egy zürichi rendeletet, az úrvacsorától való eltiltást, erkölcsi kihágások miatt 1523-ból, vagy egy berni, részegeskedők ellen hozott határozatot.⁷⁶

Gyakori büntetés az úrvacsorától való eltiltás, amelynek súlya Kálvin korában óriási volt. Mi áll ennek hátterében? Talán az, hogy az úrvacsora a kegyelem eszköze, s a vétkest e jótól akarják megvonni? Vagy az, hogy a vétkes méltatlan az Úr vendégségére? a visszaesőt mint Istent megvetőt kell eltiltani az úrvacsorától. Ez itt logikusan hangzik, hiszen ha Istent, a rendelkezéseit megveti az érintett, akkor a Tőle jövő javakat sem veheti magához mindaddig, amíg javulást nem mutat az életvitelében. Az indok más rendtartások esetében lehet a közösség tökéletességre való törekvése, vagyis a gyülekezet igyekszik közösségként is a lehető legméltóbban, felkészülten járulni az úrvacsorához, s az összképet rontaná a vétkes jelenléte.

Itt az egyház rendelkezésével ellenkezőket inkább azért szűrik ki, hogy Krisztus nevére ne hozzon a gyülekezet gyalázatot. Mindenekelőtt az egyházban jelenlevő Úrhoz méltatlan az, ha az oda nem való részt vesz a közösségben. Ha az egyház eltilt valakit az úrvacsorától, nem önnön kezdeményezésből teszi, s végtére nem is tehet mást, minthogy védje Krisztus tekintélyét (tehát nem annyira az úrvacsorázó közösséget), amelyet a vétkes a jelenlétével csorbíthatna. Ezenkívül a közösség védelméről is szó van, hogy a közösséget ne rontsa, ne fertőzze meg a vétkes az életének rossz példájával. A kizárt egyén nem járulhat az úrasztalához, amíg meg nem alázza magát Isten előtt, illetve az egyház előtt bűnbánatot nem mutat. Az eltiltás azonban nem minden esetben használt, hiszen voltak olyanok, akik nem vágytak az úrvacsorai közösségbe, az eltiltási idő lejárta után sem. Ha később is elhanyagolják az úrvacsoravételt, az Isten Szava alapján kirótt rendelkezést teszik gúny tárgyává. Aki többször elmarad, megint csak megveti a hívek közösségét. Ezért bocsánatot kell kérnie az egyházi bíróságtól és készséget kell mutatnia a jobbulásra. Ha erre nem hajlandó, mint javíthatatlant bizonyos időre kiutasítják a városból, s ezután – ha vétkét beismeri – a város bünteti őt. A rend következetesen betartatja az eltiltás idejét azok esetében is, akik az eltiltás ellenére vágyakoznak az úrvacsorázó közösségbe.

Mint fentebb érintettük, a lelkészek mint szolgák is alávetettek a fegyelemnek. Sőt, a szolgákkal szemben szigorúbbak a követelmények, mint a laikusokkal szemben. A vétkes lelkész élete magát a lelkészi hivatal tekintélyét ássa alá. A megfenyítetteket, súlyos kihágások esetén az egyházi és a polgári büntetés mellett a hivatalukból is felfüggesztik.

⁷⁶ PRUZSINSZKY Pál: *Kálvin János: Életrajz*. 1. kötet. 1. kiadás. Pápa, Magyar Református Egyház, 1909, 235.

Az egyház és a világi felsőbbtség viszonya

A Genfben kialakult viszony több, számunkra idegen, furcsa jelensége sokkal érthetőbb, sőt, magától értetődőbb lenne, ha a reformáció-korabeli (illetve középkori) egyházi és világi hatalom értelmezésére alapoznánk. Ennek egyszerűsített képletében a társadalom maga alapvetően keresztyénnek volt mondható, amelyben úgy az egyház, mint a világi vezetés hasonló értékrend alapján tűzte ki a céljait és munkálkodott – elméletileg. Ennek tudatában természetesnek mondható a rengeteg szálon futó együttműködés, az összefonódás. A téma tárgyalásánál mi mégis a mai, közmegegyezésen alapuló egyházat és világi vezetést érintő kategóriáinkból indulunk ki.⁷⁷ Ilyen nézőpont számára az egyházi rendtartás egy különleges szimbiózist, egymásrautaltságot vázol fel. Nem határozhatjuk meg egyértelműen, vajon ez Kálvin egyházértelmezéséből, vagy inkább a genfi adott helyzetből ered.⁷⁸

A reformátor az egyházat nem olyan csoportként akarta működtetni, amely az állam keretén belül él, de attól teljesen független módon tevékenykedik. A gyülekezet nem vonul ki a világból, hogy egy bezárt körben a lehető leginkább megvalósítsa azt, amit az Ura elvár tőle. Részben azért nem is tehette volna ezt, mert a genfi egyházat a város szinte minden lakosa alkotta, s egy olyan egyházban, amelyben a hívek elkötelezettsége, hitének „szintje” különböző, nem lehetett megvalósítani egy olyan rendszert, amely elzárkózva a külvilág hatásaitól, rendszerétől csak a saját követelményeit veszi figyelembe. Ez a modell a reformációban hosszabb távon csak azoknál az egyházaknál érvényesült, amelyek diaszpórában éltek, vagy kis lélekszámú gyülekezetekbe tömörültek. Másrészt azért sem különül el az egyház a világtól, mert Kálvin vallotta azt, hogy az Isten tisztelete mindenkire, az egész városra kötelező érvényű. A genfi egyház működése az egész város életét szerette volna istenfélővé, Istennek engedelmessé tenni. „Az egyház az állam részeként nyilvánul meg, de az államnak isteni rendelés szerint, az egyházzal és annak tanításával összhangban kell működnie.”⁷⁹

Kálvin azzal az igénnyel lépett fel, hogy az egyház a környezetéért, az egész városért felelősséget vállaljon, alakítsa azt, a lehető leghathatósabban, az Isten ígéje szerint, demonstrálva így is Isten uralmát. Mindezt úgy, hogy élesen elválasztja az egyház és a világ működését, nem érhetne volna el. Pusztán egyházi erő kifejtéséből, csupán egyházi eszközökkel ebben nem járt volna ilyen eredményesen. Szüksége

⁷⁷ Erre hívja fel a figyelmet pl. SZENTPÉTERI KUN Béla: *Kálvin egyházalkotmánya*. 1. kiadás. Debrecen, Hegedűs és Sándor könyvkereskedése, 1906, 20–34.

⁷⁸ Vö. *Institutio*. II. kötet, 4. könyv, 20. fejezet, 746–779.

⁷⁹ SOMOGYI Alfréd: *Törvénykezési és törvényalkotói tendenciák és azok okai a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház és jogelődjeinek jogrendjében*. Disszertációs munka. Komárom, Selye J. Egyetem Református Teológiai Kara, 2010, 36–37.

volt a világi vezetés támogatására. Ezen túl pedig látnunk kell azt is, hogy nem Kálvin indította el a város reformációját, az Genf – elsősorban – politikai döntése volt, a reformátor már csak egy meglévő rendszerben tudta működtetni az egyházat, egy olyan rendszerben, amelyben a városé volt a döntő szó (a genfi római egyház vagyonát a város kisajátította, azzal rendelkezett), s ennek megváltoztatására a reformátornak semmi esélye nem lett volna. El kellett fogadnia annak játékszabályait. Néhány püspöki kompetencia átkerül a világi vezetés kezébe. A világi vezetés pedig a reformátor malmára hajtotta a vizet. A genfi lelkészi állásokat a város maga tartotta fenn és fizette. A lelkész a világi vezetéstől függött e téren. Az egyház szolgálatát, ideáinak megvalósítását a város finanszírozza. Amennyiben például a diakóniai munkára szánt pénz nem lenne elegendő, úgy a város maga járul hozzá az egyház által vezetett diakóniához. Teszi ezt azért, mert az egyház munkája a város érdekét is szolgálja. Ugyanez mondható el többek között az egyházi iskolák finanszírozásáról is, vagy a börtöni szolgálatok lehetővé tételéről. A város azonosul az egyházi célkitűzésekkel és segít néhány ügy kivitelezésében is. Mivel a fegyelmet gyakorló egyházi testületnek nincs kényszerítő joga a fegyelmezendő beidézésére, ezt a „jogi hézagot” kipótolja a város. A lelki fegyelmezésre a város a jogköréből eredően beidézi, ha kell, előállítja a vétkest. Az egyház ezt nem teheti meg, ez ellenkezne az elveivel is, ám szemet huny afelett, ha ezt a város megteszi, hiszen ezáltal az Istentől eredő jogkörét immár gyakorolhatja. Hasonlóképpen, ha az egyháztag nem hajlandó alávetni magát az egyháztanács utasításainak, a város maga bünteti meg a vétkest. Vagyis, ha az egyházi testület tekintélye nem elég a fegyelmezéshez, jelenti ezt a városi tanácsnak, aki igazolja az egyház akaratát, elismeri az egyházi fegyelmezés jogosságát. A város segítőkészen az egyház büntető szándéka mögött áll, ez azt is jelenti, hogy a város kész elismerni az Isten ellen és az egyház ellen elkövetett vétkek büntetendő voltát. A világi vezetés a bizonyos lelki vétkeket a világi módon is büntethető vétkek közé sorolja. A felsőbbség a város fejlődése érdekében, meggyőződésből, esetleg számításból az egyház által felállított erkölcsi szigort mérvadónak tartja. Az egyház együttműködése a világi bírósággal abban is megnyilvánul, hogy a város által elítélteket az egyházi bíróság szintén meghallgatja, megint, egyházi tekintélyével is a világi bíróság büntetését helyben hagyja, illetve véleményezi. Nem tudni, hogy az egyházi szakvélemény az elkövetett vétekről mennyire befolyásolta a felsőbbséget a döntésben, mindenesetre a lelki testület kinyilváníthatja a véleményét, amelynek mérlegelése után a világi bíróság dönt a büntetésről. A meghökkentő gyakorlatot Kálvin úgy igazolja,⁸⁰ hogy a büntetés

⁸⁰ *Institutio*. II. kötet, 4. könyv, 20. fejezet, 757–759.

jogát és különféle, egyébként a nép számára tiltott büntető- és bosszúálló eszközeit Isten a hatalom kezébe adja.

Kálvinnak a világi támogatás fejében viszont több kérdésben engednie kellett. Az egyháznak szüksége volt a világi hatalom támogatására, autoritására, ám ennek ára volt: respektálnia kellett a világi hatalom igényeit, beleszólási jogát, és a város érdekeit minden körülmények között szem előtt kellett tartania. A lelkészek és a vének esküjükben kötelezik magukat arra, hogy az egyház és a város érdekében munkálkodnak, semmilyen körülmények között nem szegülnek szembe a vezetéssel, alávetik magukat a város törvényeinek és érdekeinek, a hatóság felé lojális népet nevelnek. Idevág Kálvin gondolata, amely óv attól, hogy az evangélium adta lelki szabadság okán elutasítsuk a világi felsőbbtség létének jogosságát. A világi felsőbbtség nem ellenkezik Krisztus országával. Rendeltetéséhez a rend, igazságosság, béke megőrzésén túl szorosan hozzátartozik többek között az egyház építése, munkájának támogatása is,⁸¹ kötelessége nevezetesen az Isten tiszteletét ápolni, a vallást, a kegyesség tudományát oltalmazni, a bálványimádásnak, Isten neve káromlásának, Isten gyalázásának, vallási botrányoknak elejét venni. A törvény mindkét táblájának betartatására, védelmére hivatottak.

A felsőbbség, ez a tiszteletreméltó, szent hivatás Isten rendeléséből áll a helyén. Isten szolgálja a vezetők (ennek prototípusai az ószövetségi királyok). Az isteni igazság szolgálóinak tudatosítaniuk kell a Fentről jövő megbízatásukkal járó, a Szentírásban foglalt követelményeket, azoknak megfelelni kötelességük.⁸² Kálvin feltételezi a hit meglétét a felsőbbség képviselőiben. Aki őket megveti, Isten rendelését és az ő uralmát veti meg. Sőt, akkor is alávetetik a nép a felsőbbségnek és tisztelettel, mi több, vallásos kegyelettel (!) kell adóznia irányába, ha az a hivatásához méltatlan életet él, két okból. Az uralkodó mindenek ellenére Istentől kapta a megbízatását, illetve a helytelenül uralkodó vezetőt Isten a nép vétkeinek büntetéséül adja. Mindazonáltal Kálvin természetesen tudatában van annak is, hogy „az állam és egyház között van egy eszkatológikus kitekintésű feszültség is... az állam az ideiglenesség (provizórium) állapotában regnál (...) az egyház pedig a mennyei állampolgárság víziójában rendezi a kapcsolatát a világgal...”⁸³

A városvezetés beleszól a lelkészek, presbiterek, diakónusok választásába (többször elmulasztva azt, hogy az egyházi rendtartást betartsák), ami az

⁸¹ Vö. *Institutio*. II. kötet, 4. könyv, 20. fejezet, 748–749.

⁸² A világi kormányzás és az egyházi munka együttműködésének az eredményeképpen kiábrázolódik Isten uralma az Isten-államban, a teokratikusnak, vagy bibliokratikusnak nevezett „rendszerben.”

⁸³ RÁKOS Lóránt: *Protestáns jogteológiai summárium*. Általános rész. Rigorózus doktori értekezés. Komárom, Selye J. Egyetem Református Teológiai Kara, 2010, 27.

egyháztanácsot illeti, egyenesen a városvezetés jelölte ki a véneket, részt vett a szolgák ellenőrzésében, az ellenük folyó fegyelmi ügyekben.⁸⁴

Látjuk azt is, hogy miközben Kálvin egyházi céljainak keresztülvitelében ki- és felhasználja a világi hatalmat, egyúttal igyekszik lerázni magáról annak túlzott befolyását, több-kevesebb sikerrel. A reformátornak harcolnia kellett a város térnyerésével szemben. Nem tudta megakadályozni például, hogy az egyháztanácsba a város négy polgármesterének egyike automatikusan bekerüljön. Nem kerülhette ki azt sem, hogy az egyházi bíróság elnöke ne a polgármester legyen, de annyit sikerült elérnie, 1561-ben, hogy a polgármester a világi hatalmat, illetve bíróságot szimbolizáló jelképével (*Amtsstab*) ne jelenhessen meg a gyűléseken. Kálvin itt elismeri azt, hogy a világi hatalom Istentől nyeri a bírósági felhatalmazását az egyházban, ugyanakkor hangsúlyozza azt is, hogy mégiscsak lelki, egyházi bíráskodásról van szó, s ez a kettő nem mosható össze. Nem járt sikerrel az úrvacsorák gyakoriságát illetően sem, mint arról fentebb szóltunk.

Az elmondottakon túl látnunk kell Kálvinnak azt a kétségbeesett igyekezetét is, hogy lelki szinten függetlenné tegye az egyházat a világi vezetéstől, amennyire ez csak lehetséges, néha arra a minimumra szorítkozva, hogy a felsőbbség legalább a teológiai kérdésekbe ne szólhasson bele. Ennek egyik lenyomata a *Genfi Egyház egyházi rendtartása* (1561) néhány erre vonatkozó kitétele. A reformátor nagy erőket fejtett ki, hogy a különválassa a két igazgatási területet, a lelkit, az egyházit, az Isten országát munkálót és a világit, amely végső soron Isten országának egyfajta földi lenyomatát lett volna hivatott megteremteni. Ez a folyamatos próbálkozása Genfben nem mondható sikeresnek, ám az elv meggyökerezett a református egyházértelmezésben.

Azt kell konstatálnunk, hogy bármennyire is elhatárolódik a reformátusság az evangélikus egyházstruktúrától, amelyben a világi úr meghatározóan nagy befolyást, vezető szerepet kapott, nemcsak egyházszervezői szinten, Genfben mégis azt látjuk, hogy a politikai vezetés hasonló vezető pozícióra tör az egyházban. Néhány más egyházi rendtartásban megfigyelhetjük az egyház és a világ tudatos különválasztását, Genfben azonban, ahol a reformáció mellett maga a világi vezetés döntött, politikai, gazdasági és egyéb megfontolások nyomán, s a reformációs folyamatnak meglepő módon csak egy részét képezte a teológiai háttér, s az egyházi élet, a világi vezetés túlzott befolyása az akkori viszonyokra nézve egy természetesnek mondható folyamat része volt.

⁸⁴ A város egyházi ügyekbe való belszólási joga Genfben hasonló, mint Zürichben volt, amint arról Péter Miklós is beszámol. PÉTER Miklós: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás: fordítás és magyarázat*. 61. A városi tanács túlkapasáiról lásd MCGRATH, Alister E.: *A Life of John Calvin: A Study in the Shaping of Western Culture. Kálvin: A nyugati kultúra formálódása*. 1. kiadás. Budapest, Osiris, 1996, 123.

3.

AZ 1571-ES EMDENI ZSINAT AKTÁI

ELŐZMÉNYEK

Hollandia a reformáció térhódításának évtizedeiben V. Károly, majd fia, II. Fülöp által vezetett katolikus fennhatóság alatt élt. Az uralkodó erőteljes vallási nyomást gyakorolt a reformáció híveire.⁸⁵ Az elnyomás, üldöztetések, szenvedések miatt a reformáció követői közül, akik több helyen „kereszt alatt levő gyülekezeteknek” (vagy keresztet hordozó gyülekezetek, *Gemeenten onder het Kruis*) nevezték magukat, sokan csapatostul emigráltak külföldre.⁸⁶ Nagy létszámban özönlöttek Angliába,⁸⁷ A Kelet-Fríz területekre, az Alsó-Rajna-vidékre, Pfalzba, Elzászba, s többek között a Hollandiához közel fekvő Emdenbe, Európa akkoriban egyik magasan jegyzett kikötővárosába, oda, ahol a világi felsőbbség politikai és vallási menedéket nyújtott számukra.⁸⁸ Az emdeni menekültek számára – akik a reformáció svájci (dél-német) irányához álltak közelebb – ezen a lutheri reformációt elfogadó területen maga Anna grófnő biztosította be szervezeti szinten az egyházi életet. Az ő meghívására jött Emdenbe 1542-ben Johannes Laski és látta el a szuperintendensi funkciókat. Laski genfi mintára 1544-ben presbitériumot hozott létre, amelyet lelkészek és vének alkottak.⁸⁹

⁸⁵ Vö. BOITEN, Harm Jan: *Nederlandse geloofsbelijdenis*. In VELDE, Mees te (szerk.): *Confessies: Gereformeerde geloofsverantwoording in zestiende-eeuws Europa*. 1. kiadás. Heerenveen, Uitgeverij Groen, 2009, 435–502.

⁸⁶ Die Akten der Synode der niederländischen Gemeinden, die unter dem Kreuz sind und in Deutschland und Ostfriesland verstreut sind, gehalten in Emden, den 4. oktober 1571 In LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 96–98. 49–66.

⁸⁷ A zsinatra meghívást kaptak az angliai hittestvérek is, ám ők – tisztázatlan okokból – nem jutottak el a színhelyre.

⁸⁸ LOMBERG, Elwin: *Ursachen, Vorgeschichte, Verlauf und Auswirkungen der Emder Synode von 1571*. In LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 7–35.

⁸⁹ LOMBERG, Elwin: *Ursachen, Vorgeschichte, Verlauf und Auswirkungen der Emder Synode von 1571*. In LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 12.

A szétszórásban élő holland és francia emigráns gyülekezetek a vezetőiken keresztül kapcsolatban álltak egymással. Szükségét érezték olyan konzultatív jellegű tanácskozásoknak, amelyeken gyülekezeti kérdésekről tárgyalnának, annál is inkább, mivel az emigráns, észak-német és dél-német területeken alakult holland gyülekezetek között különbségek mutatkoztak. Az északiakat „*preciese*”, vagy „*kerkelijk*”, a délieket „*rekkelijk*”, illetve „*politiek*” kálvinista jelzőkkel illeti a szakirodalom, attól függően, hogy az egyház önmagát az állammal, politikummal való összefüggésében, együttműködésében (dél), vagy éppen az egyháznak az államtól való részleges, vagy teljes függetlenségében (észak) definiálta. Ezenfelül Lohmberg megemlíti egy harmadik, libertinistának nevezett csoportot, amely – valószínűleg a hollandiai vallási elnyomás, a felülről való kötelező direktívákkal szembeni averziójából eredően – nem támogatta egy mindenkire egyaránt kötelező rendtartás létrehozásának ötletét.⁹⁰ Az együttműködés, közös egyházépítés jegyében hívták össze az eredetileg Kölnbe tervezett, ám Emdenben megtartott zsinatot, amelynek meghívólevelét Peter Dathenus, Johannes Taffinus és Petrus Colonius jegyzi. A zsinatot 1571 október 4–13-ig tartották meg, 28 résztvevővel.⁹¹ A zsinat jegyzőkönyvszerű, rövid, frappáns zsinati határozatokat tartalmazó aktáit a gyülekezetekbe továbbították, ahol azokat rendtartásként tartották számon. A zsinat mintegy előkészítője volt a holland református egyház megalakulásának. Nem sokkal a zsinat után, 1573-ban megkezdődött a reformáció elfogadása mellett döntő Orániaiak győzelmi sorozata a spanyol uralommal szemben, s ezzel együtt az elnyomott reformátusok vallási szabadsága, a református egyház szervezeti építése is.

A zsinati dokumentumok nem arra irányulnak, hogyan lehet átültetni a reformációs tant a gyakorlatba, ellenben azzal a problémával foglalkoznak, milyen egyházi struktúra felel meg a Szentírásnak, a reformáció teológiai rendszerét hogyan lehet egyházi struktúrába beültetni.

A határozatok mögött tetten érhető egy sajátos hozzáállás, spiritualitás, lelkiület, valamint pregnánsan, meghatározó jelleggel a református tan, genfi, valamint holland és francia kötődéssel. Az emdeni zsinat a határozataiban a református irány egyházai számára nagy horderejű, követendő döntéseket kodifikált. Ebben az

⁹⁰ LOMBERG, Elwin: Ursachen, Vorgeschichte, Verlauf und Auswirkungen der Emdener Synode von 1571. In LOMBERG, Elwin: *Emdener Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 27–28.

⁹¹ A résztvevők lelkészek, leendő lelkészek, presbiterek voltak, többek között Frankenthalból, a heidelbergi francia, az emdeni francia, a norwichi holland, a weseli francia, a kölni holland és német, az aacheni vallon gyülekezetből, Emmerichből, Antwerpenből, Gentből, Flandriából, Amsterdamból, Schagenből, Brielleből, Hoornból, a nyugat-fríz területekről, Twiskből. VAN DOOREN, Jan Pieter: Teilnehmerliste der Emdener Synode von 1571. In LOMBERG, Elwin: *Emdener Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 36–44.

egyházi rendtartásban egyértelműen megfogalmazódott a zsinatpresbiteri rendszer, amelyet a mai református egyházak világszerte követnek. Nem azt állítjuk, hogy ezt elsőként az emdeni zsinat artikulálta. Mees te Velde egyháztörténész a zsinatpresbiteri rendszer gyökerét a francia reformátusok 1559 és 1572 közötti zsinati határozataiban, a svájci Vaud zsinati szerveződéseiben, a hesseni egyház szervezetében találja meg. Feltétlenül meg kell említenünk a Weselben 1568-ban tartott konventet is, ahol a zsinatpresbiteriális szervezet lényege tisztán kirajzolódik. Az Emdeni Zsinat a maga kiforrottságában és összegző voltában áll például a mérföldkövet jelentő zsinatok sorában.⁹² A református közvéleményben jelen van az a gondolat, hogy az egyházszervezetünket Kálvin nyomán alakítottuk ki. Az előző fejezetben láthattuk, hogy ez az elképzelés téves. Ugyanakkor szinte teljesen ismeretlen sokak számára, hogy egyházunk éppen az Emdeni Zsinaton (is) megfogalmazott rendszer szerint rendezkedett be! Az akták egyébként mérvadók lettek az 1574-es, majd az 1578-as dordrehti nemzeti zsinat számára is. Lohmberg megkockáztatja, hogy az Emdeni Zsinat szellemiségét a „zarándok-atyák” (*Pilgrim Fathers*) magukkal vitték Amerikába, „s nemcsak az egyházukat építették fel a zsinatpresbiteri elv szerint, hanem a demokratikus államiséget is megalapozták és megvalósították a nép szuverenitását”.⁹³ Emellett néhány határozatot a 17. században több lutheránus gyülekezet is beépített a működési elvei közé.⁹⁴

EGYHÁZÉRTELMEZÉS

Konzisztórium

Bár a rendtartás egy hosszabb része a zsinattal foglalkozik, mégis, alapvetően gyülekezet-központú a látásmódja. Az egyház lényeges lelki munkája a gyülekezetek talaján történik. Ott hirdettetik az ige, ott folyik a hívek gondozása, a katechézis. Mindez messze túlmutat az egyházi szervezet fontosságán. Ennek ellenére szükséges volt megalkotni azokat a kereteket, amelyek a lelki munkát és a megmaradást, illetve a növekedést támogatják.

⁹² Vö. BOITEN, Harm Jan: Nederlandse geloofsbelijdenis. In VELDE, Mees te (szerk.): *Confessies: Gereformeerde geloofsverantwoording in zestiende-eeuws Europa*. 1. kiadás. Heerenveen, Uitgeverij Groen, 2009, 435–502.

⁹³ LOMBERG, Elwin: Ursachen, Vorgeschichte, Verlauf und Auswirkungen der Emder Synode von 1571. LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 34.

⁹⁴ Pl. Az 1835-ös rajna–westfáliai evangélikus rendtartás teljes egységeket vett át az emdeni rendtartásból.

A rendtartás keveset szól a gyülekezet vezetéséről. Már egy genfi mintára kialakult rendszerrel számol, kisebb változtatással. A mintául szolgáló Kálvin négy hivatallal működő genfi struktúrával és a Weseli zsinat aktáival szemben (pásztor, doktor/tanító, presbiter, diakónus) itt háromról van szó, a lelkészekről, presbiterekről és a diakónusokról⁹⁵. A doktorok kimaradásának oka a gyülekezetek, s az egyház helyzetéből eredhet. A genfi egyház magát mint minden funkciót betöltő teljes, önellátó egyházat definiálta. Ebben helye volt egyfajta tanítói hivatalnak. Az Emdeni Zsinat gyülekezeti szintre bontja le a rendszert, ahol a teológiai tanároknak, doktoroknak (de nem az egyház tanítói szolgálatának!) nincs különösebb szerepük. Emellett szerepet játszott az is, hogy némi tanácsalansággal tekintettek a Szentírás doktorainak ködössé vált szerepkörére. Viszont az emdeni aktákkal rokon Herborni Generális Zsinat újra a genfi négy hivatalt irányozza elő.

A gyülekezetet a konzisztórium vezeti. Ez az egyháztanács (*Kirchenrat*) magát az egyháztörténelemben ismert és bevált tanácsok utódjának tartja. Megnevezése Kálvin genfi, 1541-es rendtartása nyomán lett konzisztórium.⁹⁶ Tagjai a presbiterek és a lelkész (a zsinat hozzáteszi: és a diakónusok). A szolgálat tehát semmiképpen nem egy hivatalban összpontosul, hanem megosztódik. Egyik hivatal sem hatalmasodhat a másik fölé.⁹⁷ A konzisztórium feladata az, hogy a reformációs tanok eljussanak a gyülekezetbe. A testület felel a lelkésszel együtt az istentiszteletekért, azok megszervezéséért, lefuttatásáért, az igehirdetés szolgálatáért, a sákramentumok helyes kiszolgáltatásáért, a parókiális jog megvédéséért. Gyakorolja az egyházfegyelmet, figyel az ünnepnapok megtartására, a diakóniára, az egyházi iskolák működtetésére, az egyházi vagyon kezelésére stb. Tanácsot ad olyan vitás kérdésekben, amelyekkel a gyülekezeti tagok fordulnak hozzá (pl. meg lehet-e keresztelni a gyermeket, ha a hitetlen házastárs azt nem akarja). A testület mérlegeli a megoldásokat, hogy a lehető legtöbb haszon és a lehető legkevesebb kár származzék a döntés nyomán.

Sajátos szokást gyakorol a rendtartás a világi tagok esetében. A hivatal viselése a laikusoknál meghatározott időre szól. Nem előre kibérelt tisztség ez, amelynél a beiktatáskor karizmákat kap a tisztségviselő, s ez egy életfogytiglani szolgálatra jogosítaná fel őt. A tisztségviselő előre meghatározott időre választatik,

⁹⁵ KLUETING, Harm: Reformierte Konfessionalisierung in West- und Ostmitteleuropa. In LEP-PIN, Volker – WIEN, Ulrich A. (Hrsg.): *Konfessionsbildung und Konfessionskultur in Siebenbürgen in der Frühen Neuzeit*. 1. kiadás. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2005, 25–56.

⁹⁶ WEERDA, Jan Remmers: Die theologische Anschauung von der Berufung und die Einföhrungsverpflichtung im Rahmen der geltenden Ordnung. In WEERDA, Jan Remmers: *Der Emdener Kirchenrat und seine Gemeinde*. 1. kiadás. Wuppertal, Foedus-Verlag, 2000, 237–259., 248.

⁹⁷ WEERDA, Jan Remmers: Die Amtsauffassung und Tätigkeitsordnung des Kirchenrates. In WEERDA, Jan Remmers: *Der Emdener Kirchenrat und seine Gemeinde*. 1. kiadás. Wuppertal, Foedus-Verlag, 2000, 283–313. 284.

mégpedig egy évre, ezután a megválasztott presbiterek és diakónusok fele lemond, ezek helyett újakat választanak, ugyanennyi időre. (A szolgálati időszak szükség szerint változhat.) a választás a gyülekezeti közösség hatásköre.

A konzisztórium nem helyettesíti Krisztust, hanem Krisztus uralkodását jeleníti meg. Krisztus rajtuk keresztül irányítja az egyházat, Lelke a hivatalokon keresztül is működik. Az egyház funkciói ezeken keresztül gyakoroltatnak (az Ige hirdetése, a sákramentumok kiszolgáltatása, az egyházfegyelem gyakorlása).⁹⁸ Gyülekezet gyakorlatilag nem is létezhetne konzisztórium nélkül. Éppúgy az egyház elmaradhatatlan jegyeként szól a rend erről, mint az egyház fő funkcióiról, az igehirdetésről és a sákramentumokról, hiszen a testület gyakorolja az egyházfegyelmet, amely a gyülekezet életét mederben tartja, s amely viszont az egyház igehirdetése és a sákramentumok kiszolgáltatásának a körülményeit biztosítja.

Lelkészek

Az Emdeni Zsinat ajánlja, hogy az egyház a pásztorok tanbeli alapállásával tisztában legyen, ezért szükséges a hitvallás aláírása a lelkészek részéről. A hitvallással való azonosulásukat kifejezik a már szolgálatban lévő és a hivatalukba lépő szolgálattevők. A leendő prédikátorokat ugyanazok vizsgálztatják, akik a megválasztásban is eljárnak. Vizsgálat tárgyává teszik az életüket és a tanításukat. Ha megfelelnek, kézzel és imádság által kísérve megerősítenek a hivatalukban. Ennek lefolyása azonban a gyülekezet belátása szerint zajlik. A gyülekezet elvileg maga választja a szolgáit (a véneket és diakónusokat), azonban a lelkészeket a konzisztórium a körzeti zsinat beleegyezésével ajánlja a gyülekezetnek, amelynek nem kifejezetten választási joga, mint inkább vétőjoga van. Lelkész valójában a körzeti gyűlés választ, vagy néhány szomszédos gyülekezet lelkészeinek közössége, ezután kerül a jelölt bemutatásra a gyülekezetnek, amely őt elfogadja, vagy elutasítja. A közösség viszont meghívhatja a lelkészeket, erre azért van szükség, mert a lelkész belső elhívása mellett kell a külső, gyülekezettől érkező meghívás is.⁹⁹ Ennél több joga a gyülekezetnek azonban e téren nincs. A lelkészválasztással és beiktatással a prédikátort betagozza a gyülekezet életrendjébe. Az Emdeni Zsinat a gyülekezeti tagokat úgy értékeli, mint akik jogosultak és egyben képesek döntéseket hozni, vagy önállóan, vagy a konzisztórium javaslatára

⁹⁸ „Dit Ampt ist in ordentlich Werkstück Gades.” WEERDA, Jan Remmers: *Die Amtsauffassung und Tätigkeitsordnung des Kirchenrates*. 296, 298.

⁹⁹ WEERDA, Jan Remmers: *Die Gemeinde als Gestalt und Problem im frühen reformierten Kirchenrecht*. In WEERDA, Jan Remmers: *Nach Gottes Wort reformierte Kirche: Beiträge zu ihrer Geschichte und ihrem Recht*. 1. kiadás. München, Chr. Kaiser Verlag, 1964, 190–204. 200.

(pl. a választások alkalmával). A rendtartás egyik jellegzetessége, hogy a helyi gyülekezetektől a lehető legtöbb felelősséget várja el, és az önrendelkezési jog területén is a lehető legtöbbet nyújtja számukra az egyházi rendtartások között. A gyülekezet önálló abban is, hogy a lelkészt maga tartja el, más világi, vagy egyházi szervnek ez nem kötelessége. Az ellenőrzés elsődlegesen belső önellenőrzés, nagyfokú helyi kompetenciával. A fölérendelt grémium, a zsinat csak akkor lép közbe, ha egy-egy kérdés megoldása már meghaladja a gyülekezet képességeit.

Gyülekezet és egyház

„Semmilyen gyülekezet, sem lelkész, sem presbiter, sem diakónus, nem tarthat igényt arra, hogy uralkodjék egy másik gyülekezeren, lelkészen, presbiteren, diakónuson, vagy előbbre való legyen a másikkal.”¹⁰⁰

Ez az első, leggyakrabban idézett artikus kulcsa az egész egyházképnek. A gyülekezetek és szolgálók egyenrangúak. Nem fölé- és alárendelt viszonyban állnak egymással. Nincs olyan habitusa az egyik gyülekezetnek vagy szolgának, ami a másik fölé engedné lépni. Érvényes ez szervezetre, közösségekre és tisztségekre, egyénekre: a lelkészre, a presbiterre, a diakónusra. E kitételben anticentralizációs, antihierarchikus törekvést látunk. A gyülekezetnek megvan a maga irányító testülete, s noha a rend a presbitériumról nem állítja, hogy minden esetre kiterjedő elegendő jogkörrel rendelkezik, hiszen önmagát is mintegy kiegészítendő: zsinatot hoz létre, viszont azt kijelenti, hogy más, ugyanilyen szintű testület nem veheti át egy másik felett az irányítást. A rend az állítólag Kálvintól eredő gondolattal azonosul, miszerint a gyülekezet a maga helyén teljesen önálló.¹⁰¹ Nordholt szerint ez a kitétel az ember és a szervezet istenítésének veszélyét előzi meg.¹⁰² A rendtartás tehát annak veszi elejét, hogy bárki a maga

¹⁰⁰ „Keine Gemeinde soll über andere Gemeiden, kein Pastor über andere Pastoren, kein Ältester über andere Älteste, kein Diakon über andere Diakone den Vorrang oder die Herrschaft beanspruchen, sondern sie sollen lieber auch dem geringsten Verdacht und jeder Gelegenheit aus dem Wege gehen.” Die Akten der Synode der niederländischen Gemeinden, die unter dem Kreuz sind und in Deutschland und Ostfriesland verstreut sind, gehalten in Emden, den 4. oktober 1571. 49.

¹⁰¹ NORDHOLT, Gerhard – BRONKHORST, Alexander J. – ESSER, Hans Helmut – HERLYN, Gerrit: Rundgespräch. Demokratie, Freiheit und Macht in der Kirche. In LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 100.

¹⁰² NORDHOLT, Gerhard: Emden 1571 – eine heilsame “Unruhe” für Verfassung und Ordnung der Evangelisch-reformierten Kirche in Nordwestdeutschland. In LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 80–84. 81.

hivatalában magát túlbecsülje, vagy olyan pozícióba helyezze magát, ami feljogosítja őt mások irányítására. Ugyancsak kizárja annak a lehetőségét, hogy bárki lelkészként több jogot követeljen magának a többinél, csak mert több, a lelkészi munkához szükséges lelki adománnyal rendelkezik. A különbségtétel nem megengedett semmilyen külső körülmény miatt sem, pl. nem élvezhet előnyöket egy lelkész abból kifolyólag, ha nagyobb létszámú, stratégiailag fontosabb helyen levő gyülekezetben szolgál. A meghatározás eleve kiküszöböli annak lehetőségét, hogy az egyház bármikor egy hatalmi, autoritatív sorrendet állítson fel, s ez a szemlélet valamiképpen beépüljön a struktúrájába. A „mindenki egyenlő” elve nem nivellál, nem vitatja a különbözőséget, a különböző lelki ajándékok meglétét egy-egy gyülekezetben, viszont az egyház megbízatása felől közelíti meg a kérdést. Az Istentől való megbízatás, az elhívás a lényeges, ez az, ami mindenkit egyformán érint, s nem az, hogy történetesen milyen szinten, vagy akár színvonalon végzi a munkát. A szolgálatokat (hivatalt) az irat nem emberi kvalitások szintjén szemléli. Ebből a szemszögből nem tehető különbség a szolgák között. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy nem kell figyelni a szolgálatot végző személyekre, hanem inkább azt, hogy a szolgálatra való meghatalmazása mindenkinek ugyanaz, s éppen ez biztosítja az egyenlőséget. Magában a tisztségben nincs előbbre való, vagy kisebb értékű. A szolgálat elvégzésére kapott karizmáknak nem a vezetésben, irányításban, hanem a zsinat tanácskozásain kell megnyilvánulniuk, ahol a többi karizmával megáldott szolgálóval való tanácskozásban egyházépítés folyik.

Az egyenlőség elve érvényes a gyülekezetekre is. A gyülekezetek nem neveznek ki egy-egy szolgát, esetleg gyülekezetet magasabb rangúnak. Csak olyan irányító szervet hoznak létre, amelyben ők maguk szerepelnek, ezáltal ők maguk hozzák a döntéseket. „Ha püspökről van szó, a gyülekezetek a saját presbitereikre gondolnak, akik egymás között a gyülekezetvezetés funkcióját gyakorolják.” A különböző szintű zsinatok nem állnak a gyülekezetek fölött, csupán azokat a kérdéseket tárgyalják, amelyeket a helyi gyülekezetek nem képesek egyedül megoldani.¹⁰³ A gyülekezeteknek szolgáló, segítő szervre van szükségük, s nem egy fölöttes, irányítani akaró szervre.¹⁰⁴ Senki (egyén vagy gyülekezet) nem hozhat olyan

¹⁰³ „Von ihrem Kirchenverständnis her kennt unsere Kirche kein »Landeskirchenamt«, sondern nur das synodale Gremium des Landeskirchenrates.” NORDHOLT, Gerhard: Emden 1571 – eine heilsame „Unruhe” für Verfassung und Ordnung der Evangelisch-reformierten Kirche in Nordwestdeutschland. In LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 81.

¹⁰⁴ „Der Herrschaft des himmlischen Herrn über die einzelnen Gemeinden entspricht auf Erden nicht die Herrschaft einer einzelnen Gemeinde über die anderen oder die eines den anderen Ämtern übergeordneten Bischofsamtes, sondern der Dienst, den die einzelnen Gemeinden einander schuldig sind und den sie in der Form von Synoden ihrer berufenen Diener einander

döntést, ami kötelező lehetne a másik gyülekezetre, hacsak nem a zsinat teszi ezt, amelynek erre joga van, hiszen az a gyülekezetek kiküldött képviselőiből áll, s ezáltal egy kicsit a gyülekezet maga. Vajon ez azt jelenti, hogy a gyülekezetnél nincs magasabb rangú egyházi szervezet? Ha arra tekintünk, hogy a kegyelmi ajándékok csak részben vannak jelen egy gyülekezetben, akkor a rendtartás szerint a zsinat mint lelki ajándékokban gazdagabb, teljesebb szerv valóban magasabb, legalábbis a döntéshozatal szintjén. Ha azonban azt fontoljuk meg, hogy a gyülekezetben az igaz egyház jegyei teljességgel megvannak, az egyház kritériumának a gyülekezet megfelel, a zsinat ennél többet szakrálisan, kultikusan nem tud nyújtani.

Az Emdenben megfogalmazott zsinatpresbiteri elvben csak részben van szó a helyi demokratizálódási folyamatról,¹⁰⁵ még csak nem is a gyülekezet függetlensége vívatott ki. Ez utóbbiból elvileg kongregacionalista-independens egyházstruktúra is következhetne. Itt szó van arról, hogy Krisztus az uralmát mindenkin egyaránt gyakorolja, s ebből természetszerűleg az következik, hogy mindenki egyenlő, tehát testvéri közösséget alkot. Ez indítja a gyülekezeteket egymás felé, s az ilyenfajta közeledésnek az egyik megvalósulása gyakorlatilag maga a zsinat.

ZSINATOK

A zsinati intézmény értelmezése

A zsinat létjogosultságát annak meghívója segít értelmezni. A későbbiekben ez a zsinatértelmezés az egyházszervezet sarkalatos pontja lett. Eszerint a hittestvérek közös, Isten elé járulásban megvalósuló egyesülésének prófétai képe (Ézs 2-re hivatkozva), a közös istentisztelet, istenimádat; az Ő szolgálata a gyülekezeteket egymás felé irányítja, egymás kölcsönös segítésére, támogatására ösztönzi. Nemcsak a közös hit, de a közös sors is erre indítja az egyes gyülekezeteket. Az istenimádatban való egyesülés részben előképe a gyülekezetek egyesülésének is. (Szembetűnő, hogy a rend általában nem egyházzról, hanem gyülekezetekről beszél.) Éppen emiatt szükségeltetik egy zsinat, mint a hívők „konviktijének”

zu lesiten versuchen.” Idézet az ún. Düsseldorfé Thesen-ből. Közreadja: NORDHOLT, Gerhard: Emden 1571 – eine heilsame “Unruhe” für Verfassung und Ordnung der Evangelisch-reformierten Kirche in Nordwestdeutschland. In LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 83.

¹⁰⁵ NORDHOLT, Gerhard – BRONKHORST, Alexander J. – ESSER, Hans Helmut – HERLYN, Gerrit: Rundgespräch. Demokratie, Freiheit und Macht in der Kirche. In LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 101.

összehívása. A rendtartás e kérdésben az első keresztyének korába is visszatekint. A zsinat létjogosultságát, szükségességét, illetve jellegét újszövetségi bizonyítékok határozzák meg. A Jézusi ígért: „...ahol ketten, vagy hárman összegyűlnek az én nevemben...” (Mt 18,20) a zsinatra fokozottan érvényes. Az apostolok együttesen, az összejövetelük során, közös imádságuk által kísérve hoztak fontos döntéseket: az apostolok és gyülekezetek elhívása nyomán kerültek ki a diakónusok, a jeruzsálemi együttlétük során oldottak meg fontos, nagy horderejű kérdéseket, vitákat, Pál (lásd Galata levél) éppen az apostolok tanácskozása nyomán kapta az emberi felhatalmazását a munkájához, illetve nyerte el apostolságának elismerését.

Zsinat szükségeltetik, hogy munkája által a tan tisztasága megőriztessék, az egység megtartassék, a hamis tanokat tisztázzák, kezeljék a tévelygőket, az eretnokséget, az elszakadókat visszatereljék, a botránkozásokat megszüntessék. A zsinat élő, állandóan megújuló, magát, saját döntéseit fokozatosan, állandóan korrigáló testület. A gyülekezeteket szolgálja, s nem uralkodik felettük, hiszen egy olyan önkéntes szerveződés, amelyet maguk a gyülekezetek hoznak létre és azok képviselői alkotnak (nem kiválasztott lelkészek, teológusok), mivel az egyház alulról felfelé építkezik.¹⁰⁶ A zsinat az a szerv, amely összeköti a gyülekezeteket. Menekült közösségek főleg a városokban alakultak. Az egymás közötti kommunikáció a távolság miatt nehézkesnek bizonyult, közös szervek nélkül egymástól izoláltan éltek volna. Szükség volt tehát a zsinati rendszer bevezetéséhez, hogy egységesen fejlődjenek a gyülekezetek. Azok a körzeti és a provinciális zsinaton keresztül fordultak a generális zsinathoz, a zsinat pedig döntéseket hozott, amelyeket a helyi konzisztórium fogadtatott. A zsinat maga nem akar szigorúan meghatározni a gyülekezetek számára rendelkezéseket, inkább az a célja, hogy a közös úton járók üdvközségének kialakulását segítse elő. Tehát a római katolikus püspöki irányítás reformáció általi megszüntetését nem váltja fel egy központi fennhatóság, amely tanban, szervezésben direktívákkal irányítana. A testület még a saját maga zsinati határozatait is relativizálja, ideiglenesnek nyilvánítja sok kérdésre adott választát, hivatkozva többször arra, hogy egy döntés addig érvényes, amíg egy következő zsinat erről nem dönt. Ugyancsak lehetőséget ad a gyülekezeteknek a változtatásra, ha a helyi közösség érdeke mást kíván.¹⁰⁷ A határozatokat több esetben meg

¹⁰⁶ Esser ezzel kapcsolatban az alulról építkező felelősségről beszél (*Aufstockung der Verantwortung von unten*). NORDHOLT, Gerhard – BRONKHORST, Alexander J. – ESSER, Hans Helmut – HERLYN, Gerrit: Rundgespräch. Demokratie, Freiheit und Macht in der Kirche. In LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 99–105. 100.

¹⁰⁷ Die Akten der Synode der niederländischen Gemeinden, die unter dem Kreuz sind und in Deutschland und Ostfriesland verstreut sind, gehalten in Emden, den 4. oktober 1571. 58.

lehet másítani, ki lehet kibővíteni, vagy redukálni, mindazonáltal az az ajánlott, hogy a gyülekezetek tartsák magukat azokhoz, a következő zsinatig. A zsinat nem ragaszkodik feltétlenül ahhoz sem, hogy mint legfelső autoritás, feltétlenül maga tárgyalja meg az összes kérdést. Van, amit visszaüt a körzeti gyűlésre, vagy a gyülekezetbe, a konzisztórium elé.

A zsinat indoklásában sajátos felvetést is találunk, amely a karizmák oldaláról közelíti meg a kérdést. A karizmák a gyülekezetekben, azok egy-egy szolgájában csak részben vannak jelen. Mindenki más-más adományt kapott. Ezért is szükséges a zsinat, mint a gyülekezetekből kiválasztott és kiküldött, alkalmasnak ítélt, különbözőképpen megajándékozott gyülekezeti tagok egymást kiegészítő, egymással testvériségben egyesült lelki közössége. A zsinat tagjai istenfélő emberek, akik az ajándékaikkal szolgálnak. A zsinat ebből a „jogalapból”, alapállásból kiindulva koordinálja a gyülekezetek életét. Itt nem területi szintű gyülekezeti képviselőről van elsősorban szó – amint azt gyakran helytelenül értelmezzük –, hanem a karizmák, lelki ajándékok minél teljesebb felvonultatásáról.¹⁰⁸ A karizmák ebben az esetben nem egy reprezentáns személynek adatnak (lásd a római gyakorlatban a püspök megajándékozottságát és az ezzel járó privilégiumokat), hanem a karizmák hordozója egy grémium.

A zsinat ez alapján mintegy kiegészítője a gyülekezetnek. Jóllehet a gyülekezet az egyház attribútumát nem hiányosan, hanem teljességében hordozza, a karizmák terén mégsem hiánytalan, hiszen a zsinat a különböző lelki ajándékok emberileg lehető legteljesebb hordozója. Ennél fogva is jogosult tanácsot adni és a gyülekezetekre vonatkozó határozatokat hozni. A különböző lelki ajándékok biztosítják a gyülekezeténél nagyobb objektivitást a tárgyalások során.¹⁰⁹ A zsinat elveti az egyszemélyes irányító hivatalt, a püspökét, s helyette másokat határoz meg. Krisztus uralma, kormányzása több szolgálati terület együttműködése (lelkész–diakónus–presbiter) által valósul meg.

Az egyházi rendtartás a fontosabb, nagyobb horderejű gyülekezeti ügyeket tehát konzultatív testületek, zsinatok határozatai által irányítja. Az összejövetelek több szinten zajlanak. A rend három szinten szól a zsinatról. Megkülönböztet körzeti, provinciális és generális zsinatot (*classis, provincialis, generalis*). A gyülekezetek

¹⁰⁸ FILIPI, Pavel: *Církev a církve: Kapitoly z ekumenické eklesiologie*. 1. kiadás. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000. 118.

¹⁰⁹ Emmen szerint „Der reformierte Fundamentalsatz ist nämlich die Prinzipielle Pluralität der Ämter in der Kirche Christi. A református alaptézis (...) a hivatalok principiális pluralitása Krisztus egyházában. EMMEN, Egbert: Die Auswirkung der Emden Synode von 1571 auf die Entwicklung der Niererlandischen Reformierten Kirche in Verfassung und Bekenntnis. In LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 149–166. 151.

tiszttségviselői legalább hetente egyszer üléseznek. Három, vagy hathavonta körzeti gyűléseket tartanak, néhány, egymással szomszédos gyülekezet részvételével. Emellett évente egyszer a német területeken élő és Kelet-Frízia összes gyülekezetének képviselői (külön az angliai gyülekezetek) egy találkozóra jönnek össze, kétévente pedig az összes holland gyülekezet találkozóját szervezik meg.

Körzeti zsinat (classis)

Több szomszédos, egy területi egységbe tartozó gyülekezet küldötteiből áll a körzeti zsinat. Alkotó tagjai a lelkészek mellett a laikusok. A rendszeres találkozón a gyülekezetek helyzetét elemzik, vitás kérdésekről tárgyalnak (egyházfegyelem, konzisztórium ülések, egyházfegyelem gyakorlása, tanbeli kérdések, a szegények iskoláztatása, a gyülekezet vezetőinek és híveinek kapcsolata stb). Ugyancsak itt kerül sor azon esetek megtárgyalására, amelyek az egyes gyülekezetekben problémaként jelentkeztek, de amelyeket a konzisztórium nem tudott megoldani. Törvényeket ugyan nem alkotnak, de figyelemmel kísérik a gyülekezeteket, együttműködnek a presbitériumokkal, ezáltal is segítik egymást. E zsinat teológiai jelentősége leginkább abban áll, hogy foglalkozik a reformáció egyes tanaival, okulás, teológiai tisztánlátás céljából, hogy a gyülekezetek folyamatosan továbbhaladjanak a reformáció tanainak ismeretében. A körzeti gyűléseken – hasonlóan a Genfben Kálvin ideje alatt csüörtökönként megtartott lelkészi találkozókhoz – a helyi lelkész Igét hirdet, ezt a többiek elemzik. Így elősegítik a tan tisztaságának megőrzését, és előmozdítják a lelkészi munka hatékonyságát. A körzet lelkészei, illetve az „elismert tanítók” ellenőrzik a hitről szóló könyveket és engedélyezik, esetleg betiltják azok terjesztését. Megválasztják azokat, akik a provinciális zsinaton a körzetet képviselik, mégpedig egyenlő számban, két lelkészt és két világi tagot (diakónust vagy presbitert). Itt fogalmazzák meg a kérdéseiket a provinciális zsinat felé is.

A körzet elsődlegesen egy gyülekezeteket segítő közösség, amelynek sajátos egyházépítő missziós szerepe van. A terület lelkészei megszervezik az új, prédikátorok által beszolgáltatlan gyülekezetek működését. Presbitereket, előimádkozókat, diakónusokat ültetnek hivatalukba. A körzet lelkészi tagjainak feladata az, hogy azokban a gyülekezetekben, ahol nincs lelkész, gondoskodjanak a lelkészi állás betöltéséről. Ez a római egyházban a püspököt illette meg. Ők döntenek arról is, hogy mi legyen a sorsuk azoknak a szolgálaton kívüli lelkészeknek, akik a gyülekezetek meghívása ellenére nem foglalnak el lelkészi állást. (A lelkésznek – ha nincs gyülekezete – a gyülekezet meghívását el kell fogadnia. Az emigrációban szolgáló lelkészek számára erősen javasolt, hogy az otthoni gyülekezetek hívására

hazatérjenek Hollandiába.) Tekintettel van az anyagi helyzettel küzdő, lelkészt el-tartani képtelen gyülekezetekre, prédikációs körzeteket szervez, több gyülekezetet összevonva, egy lelkész beszolgálatával, illetve felszólítja a módosabb gyülekeze-tek, hogy anyagilag segítsék a rászorulókat. A nagyobb gyülekezetekben szemi-náriumokat hoz létre a jövőbeni lelkészek számára, lelkészi vezetéssel. A körzet lelkészei, mint erre hivatottak, minden városban és faluban megkeresik, összegyűj-tik, gondozzák az „igaz hitre hajlókat”, figyelmeztetik kötelességeik teljesítésére. Hasonlóan gondozásba veszik, számon tartják a „hit felé nyitott” kivándorlókat is. A hívek kötelessége ezekről értesíteni a lelkészt. A körzeti gyűlés jár el az olyan egyházfegyelmi esetekben, amelyekkel a konzisztóriumok hozzá fordulnak, illetve, tanácsatlanság esetén a vitás ügyeket a provinciális zsinathoz utalja.

Egy-egy gyülekezet ugyan független, a körzeti zsinat által mégis egyre több köze lesz a vele egy területen működő többi gyülekezettel. A közösségek követik egymás sorsát, segítik egymást, törődnek egymással, levelezési kapcsolatban vannak, amely során figyelmeztetik, okítják egymást, beszámolnak saját éle-tükről. Kölcsönösen információkat közölnek az egyik helyről a másikra költöző, esetleg anyagi támogatást igénylő hívek hitéletéről és életviteléről.

Provinciális zsinat

Több körzet küldöttei alkotják a provinciális zsinatot. Ezek üléseire a küldöttek megbízólevéllel és előkészített, szigorúan a provinciális zsinat hatáskörébe tar-tozó, illetve alsóbb szinten megtárgyalt, de döntés nélkül hagyott, minden gyü-lekezetet érintő kérdésekkel érkeznek. Imádsággal kísérve választják az elnököt, ülnököt, társelnököt, jegyzőkönyvvezetőt. Az ülés főbb pontjai: ima, tárgyalás (tanbeli, egyházfegyelmi kérdésekről, ezt követi az egyéni kérdések megtárgya-lása), a következő zsinat helyének és idejének megállapítása, végül úrvacsora.

Az elnököt minden egyes gyűlésen újraválasztják. A zsinati ülés végeztével megszűnik annak elnöki jogköre, mivel azt a funkciót maga a zsinat adja, s csak a tárgyalás idejére van megkülönböztetett joga a gyűlés vezetőjének (az egyházi rendtartás első pontja szellemében).

A provinciális zsinat is megtartja a világi és lelkészi képviselők egyenjogúságát és egyensúlyát. A delegált diakónusok és presbiterek a lelkészükkel egyenérté-kű szavazati joggal bírnak. A gyülekezetek által delegáltak előre tájékoznak a tárgysorozati pontokról, s áttanulmányozva azokat hozzászólnak, így alakul-nak ki a provinciális zsinat véleménye és határozatai.

Generális zsinat

A körzeti zsinatról elmondottak érvényesek a generális zsinatra, annak rendszerére, lelkületére, kompetenciájára is, ám ide nem közvetlenül a gyülekezetek, hanem a provinciális zsinat delegálja az alkotó tagokat. A tárgyalás általános témakörei: tan, egyházfegyelem és azok a kérdések, amelyek a provinciális zsinat ítélőképességét meghaladják.

A rendtartás számol a folyamatos zsinati munkával. A zsinat mint a tanban és legnagyobb horderejű kérdések meghozatalában felelős, meghatározó szerepű grémium biztosítja az egyház állandó önreflexióját, önkontrollját. Foglalkozik a tan általános védelmével, egységesítésével. Az emdeni akták négy iratot említenek vezérfonalként: a hitvallásokat (a holland és a francia gyülekezetek hitvallásait), az igaz tanítást hűen megőrző katechizmust (a franciák számára a *Genfi Katechizmust*, a németeknek a *Heidelbergi Kátét* ajánlja). E két utóbbihoz azonban nem ragaszkodik mereven, amennyiben a gyülekezetek eddig Isten Szava szerinti kátét használtak, megtarthatják annak használatát. (Goeters szerint itt a Laski-Microns katechizmuscsaládról van szó.)

EGYHÁZFEGYELEM

Az egyházfegyelem gyakorlása a lelkipásztor mellett a presbiterek feladata is. A fegyelem egyrészt az istentiszteleten, nyilvánosan, az Ige által, másrészt a privát szférában is gyakoroltatik. Ez utóbbiban a gyülekezeti tagok maguk gyakorolják azt, úgy, hogy egymást figyelmeztetik kötelességeikre. Irányelvként a Mt 18 idevonatkozó perikópája szolgál. A rendtartás különbséget tesz titkos és nyilvános bűnök között. A nem nyilvános vétkeket elkövetőkkel szemben, pl. ha a vétkes a tiszta tantól eltér, ha az életvitelben hibázik, gyakorolják a fegyelmezést, de az ügyet nem viszik a konzisztórium elé. A rejtett bűnök Isten előtt és tanúk előtt zajlanak, ez nem okoz a közösség életében látható botránkozást. A nyilvános/kitudódott bűnöket azonban nyilvánosan kell kezelni, s nyilvánosan is kell jóvátenni. Mivel azok az egész gyülekezet képét rontják, közös ügynek számítanak. Ilyen esetekben a konzisztórium jár el, a közösség egészét érintő ügyek megítélése nem az egyének dolga. Konzisztóriummi tekintélyt vetnek be akkor is, ha a vétkes az őt megfeddők intésére nem hallgat, ha megmarad a bűneiben, vagy halmozza azokat. A büntetés nagyságát, a jóvátételt a gyülekezet mindenkori helyzete határozza meg. A vétkes tartozik azzal, hogy megbánja a hibáját, mégpedig tanúk előtt. A megfeddők előtti bűnvallás – jellemzően – nem felettes előtt, hanem a vétkessel egyenrangúak előtt történik, azok előtt, akik Krisztus-

ban a vétkes testvérei. Nem is egy felettes szerv vagy személy bocsátja meg a vétket: elégséges a vele egyenrangúak megbocsátása. Gyülekezeti szinten is egyenlők között zajlik az egyházfegyelem.

A helyi közösségek komolyan veszik a kulcsok hatalmát. A gyülekezet egy olyan közösség, amely a fegyelmezással tartja jó karban önmagát. A fegyelem mint a gyülekezet (tisztaságának) védelme a sákramentumokra és az igehirdetésre összpontosít. A konzisztórium összeköti az életvitelt, a jóra való igyekezetet, az Istennek az életvitel által dicsőítését és a kegyelmi kijelentést, az úrvacsorát. Az elsőfokú nyilvános büntetés az úrvacsorából való kizárás. Noha ez nem a reformáció újítása, de a reformáció egyházainak rendtartásaiban annál inkább érthető, mivel a gyülekezet értelmezése itt is, csakúgy, mint Genfben, hangsúlyozottan sákramentum-centrikus. A keresztség által a hívó elválasztatik azoktól, akik ebben nem részesültek, s az úrvacsorával való éléssel a hitét megéli. Ezáltal is logikusnak látszik, hogy éppen e kulcskérdést, az úrvacsorát kapcsolják össze a fegyelmezással. Akire világi büntetést rónak ki, kizárják az úrvacsorából, akkor is, ha vallást tesz és megbánja a vétkét. A gyülekezetnek van egy normája, amely szerint él, s ebben benne van a világi törvény tisztelete és megtartása is. Ám nem minden esetben kell a gyülekezetből is kizárni azt, akit az úrvacsorától eltiltottak. A fegyelem alatt levő az igehirdetés meghallgatására jogosult marad. Ha az úrvacsorából való kizárás nem segít a javulásban, a vétkes nem mutat megbánást, kiközösítik. A nyakasokkal – ez nagy véteknek számít – a szószékről foglalkoznak. Az ilyen háromszori figyelmeztetésben részesül. Második alkalommal név szerint is kihirdetik a vétkest. A gyülekezeteknek a kizárásnál hallgatólagos beleegyezési joga van. Emdeni sajátosságnak számít, hogy a fegyelmi eljárásoknál felszólítatják a gyülekezetet, hogy a bűnösért, még a megbánásra nem hajlandó bűnösért is szorgalmasan imádkozzanak (31. pont), mielőtt a végső megoldáshoz, az exkommunikációhoz folyamodnának. A fegyelmezett eltávolítása emlékeztet az ószövetségi kizárásokra. A gyülekezet önmaga tisztán való megőrzése érdekében elhatárolódik a kizárt személytől. Semmilyen bizalmas kapcsolatot nem tarthatnak vele a hívek. Az egyházi rendtartás nem egységesíti, nem nivellálja, nem kategorizálja a bűnöket, nem tárgyalja azt, milyen bűn milyen büntetést von maga után, de jellemző módon kijelenti: az érintett gyülekezet szükségéi alapján kell döntenie a büntetésnél. Ezzel elismeri azt is, hogy ugyanazt a vétket a körülmények, a gyülekezet szituációjából eredően más és más megítélésben kell részesíteni. Nincs előre lefutott egyházfegyelmi ügy és előre, automatikusan kirótt büntetés: a vétek nagyságát, gyakoriságát, lehetőleg minden körülményt figyelembe kell venni.

A fegyelmet az egymáshoz közel szolgáló lelkipásztorok testülete is gyakorolja, mégpedig abban az esetben, ha egy lelkész egy más lelkész által beszolgált

helyen ígét hirdet a konzisztórium engedélye nélkül. Az ilyet a többszöri felszólítás után skizmatikusnak nyilvánítja a lelkészi testület és az egyházfegyelem szokásai szerint jár el vele szemben. A lelkészek fegyelmezésére több esetben elég az azonos pozíciójú lelkészek tanácsának döntése. Az irat itt is elveti – az első artikulus értelmében – a személyeken alapuló tekintélyelvűséget, s helyette a közösség kezébe adja az egyházfegyelem jogát.

Ha a presbiter, vagy a lelkipásztor vétkezik (világi vagy egyházi szempontból), felfüggesztik hivatalából. A gyülekezet szolgáltaival szemben nagyobb a szigor, magasabb a követelmény, mint a laikusok esetében. A presbiterekkel szemben a konzisztórium jár el, a lelkipásztorok leváltásáról, esetleges újráválasztásukról a körzeti zsinat dönt. (Példa az aacheni lelkész esete, akinek eretnek felesége volt.) a lelkész esetleges fellebbezésére a provinciális zsinat hozza meg a végső határozatot.

A konzisztórium eljárással nem egyezik a világi bíróságéval. Az egyházi fegyelmezés nem alkalmazhat világi eszközöket – pl. az eskütételre csak a felsőbbség kötelezhet –, tanúkat is csak a legszükségesebb esetben ajánlatos hívni. Ezeket a módszereket, elemeket mellőzi a konzisztórium, hiszen a hívő Isten által van igazmondásra kötelezve. Kálvin tudvalevőleg azon volt (*A Genfi Egyház egyházi rendtartása*, 1561), hogy szükséges esetekben a világi bíróság kötelezze a vétkeket, ha az egyház nem akar kényszerítéshez folyamodni. Ettől ez a rendtartás élesen elhatárolja magát: világi módszereket nem szabad alkalmazni az egyház területén. Ennek a hátterében az állhat, hogy a zsinati tagok nem gondolhattak arra, hogy a környezet, a felsőbbség, különösen a „kereszt alatt szenvedő gyülekezetek” esetében támogatná az egyház munkáját, hasonlóan nem számoltak azzal, hogy az egyház együttműködve a világi vezetéssel közösen gyakorolja az egyházfegyelmet. Másrészt az emigráns gyülekezetek olyan, korábban, hazájukban üldözött hívőkből álltak, akik a világi felsőbbségtől – a negatív tapasztalatok miatt – bizonyos mértékben automatikusan izolálódtak. Olyan mértékű előnyökkel járó és hátrányokkal terhelt együttműködés, mint Genfben volt, elképzelhetetlen volt a számukra.

EGYHÁZ ÉS VILÁG

Az egyes német területeken a reformáció a világi vezetés (a terület uralkodója) döntése alapján terjedt. A felsőbbség jóváhagyása szükséges volt az egyház bizonyos döntéseihez. Világi vezetéstől független egyház gyakorlatilag nem létezhetett. Az emigráns gyülekezetek tagjai többsége számára a világi vezetés azonos volt a vallás elnyomójával. Német földön ez a rossz tapasztalat nem

folytatódott tovább, az elnyomás megszűnt. A gyülekezetek mégis a lehető legjobban függetlenítették magukat a világi vezetéstől. Nincs szó a politikummal való konfrontálódásról, a világi és egyházi vezetés összefonódásáról. Míg Genfben a konzisztóriumba eleve csak a városi tanács tagjai kerülhettek, addig itt ez elképzelhetetlen. Korábban az egyházi tanács nem nézte jó szemmel azt, hogy a konzisztóriumba a világi tanács tagjai közül is beválasztatnak. A zsinat utáni években azt is bevezették, hogy a tanácsban való tagság kizárja annak a lehetőségét, hogy az illető konzisztórium tag is legyen.¹¹⁰ Ez nagy változást jelent az első, Johannes Laski által létrehozott 1544-es egyháztanácshoz képest, amelynek tagjává a jelöltek csak a világi vezetés beleegyezése után válhattak. Kissé egyszerűsítve elmondható, hogy az egyház és a világi felsőbbség kapcsolatának kérdésében a Dathenus névvel is fémjelzett irányzat diadalmaskodott. Az egyház, az egyházi struktúra a lehető legnagyobb mértékben függetlenítette magát a világi hatalomtól. A rendtartás számára ez nem politikai, hanem inkább teológiai kérdés volt.

A rendtartás utolsó egységét a kérdésekre adott válaszok teszik ki. A zsinat az adiaforákkal is foglalkozik, a keresztség és úrvacsora kapcsán. Lényegtelennek tartja pl. a víz ráöntésének módját, számát, a keresztszülők távolmaradását (azonban a keresztszülőnek, ha nem csak tanúja a keresztségnek, de a későbbiekben a gyermek nevelésben is részt vesz, gyülekezeti tagnak kell lennie és jelen kell lennie a szentség kiszolgáltatásánál), álló, ülő, vagy mozgó úrvacsora kérdését, azt, hogy zsoltárokat énekel a gyülekezet közben, vagy bibliai részek, a szereztetési igék olvastatnak fel (azzal a figyelmeztetéssel, hogy azok felolvasása ne keltse a konszekráció látszatát).

Ami a házassági kérdéseket illeti, a rendtartás szűkszavúan, csak általánosságban szól. Érinti a szülők szerepét, elveti a válás lehetőségét. A házasságkötés tanújaként jelen van egy konzisztórium tag, a lelkész, vagy egy vén, hogy ellenőrizze, a házasulandóknak tiszta hitük van-e, s jogilag létre jöhet-e a frigy. Tehát itt nincs szó egyházi fennhatóságról, ellenőrzésről, sőt az egyház beleszólási jogáról sem. Egy vitás kérdésben, az özvegyesség megállapításakor a zsinat a világi felsőbbséghez utalja a kérdezőt. A rokonsági házasság kritériumait szintén a felsőbbség határozza meg. Egy özvegy újránházassági szándékánál a konzisztórium Pál apostolra hivatkozik, aki megengedi, hogy az özvegyek újra férjhez menjenek, ezt alkalmazza egy két hónapja megözvegyült özvegyasszony esetében, ám hosszabb gyászidőt ajánl.

¹¹⁰ „In Emden ging das so, dass der Rat die Wahl von Ratsmitgliedern in das Konsistorium gar nicht gerne sah. (Ratsmitgliedschaft und Sitz im Kirchenrat einander ausschliessen sollen).” WEERDA, Jan Remmers: *Die Gemeinde als Gestalt und Problem im frühen reformierten Kirchenrecht*. In WEERDA, Jan Remmers: *Nach Gottes Wort reformierte Kirche: Beiträge zu ihrer Geschichte und ihrem Recht*. 1. kiadás. München, Chr. Kaiser Verlag, 1964, 197.

Házasságot kötni nem ajánlatos fegyelmi eljárás alatt lévővel (jelen esetben úrvacsorától eltiltottal), sem a gyülekezetet megvető emberrel.

Szembetűnő itt is, hogy az emdeni dokumentum mekkora szabadságot ad a gyülekezeteknek – és nemcsak mellékes kérdésekben. Nem akar direktívákkal élni, meglepően nyitott a változatosságra és a változtatásra. A helyi szintű szokásokat sok helyen meghagyja, számol azokkal és legitimizálja azokat, tudva és bízva abban, hogy a Krisztus gyülekezete képes lehet az önálló ítéletre.

4. A VIZITÁTOROK TANÍTÁSA A SZÁSZ VÁLASZTÓFEJE- DELEMSÉG LELKÉSZEI SZÁMÁRA, 1528¹¹¹

ELŐZMÉNYEK

Nikolaus Hausmann, Zwickau és Dessau reformátora, Luther barátja 1524-ben kezdeményezte a vizitációk bevezetését és egy zsinat összehívását. Ezt Luther elutasította, ám 1525-ben és 1526-ban már ő maga két levélben fordult Állhatatos Jánoshoz, hogy rendelje el a közös világi és egyházi vizitációt, mint a gyülekezeteknek szeretetszolgálatként nyújtandó külső segítséget.¹¹² A választófejedelem által 1527-ben e feladatra kinevezett négy személy Hans Edler von der Planitz, Hieronymus Schurff, Asmus von Haubitz és Melanchthon Fülöp volt. A küldetés befejezése után a vizitátorokkal konzultálva Melanchthon tapasztalataik alapján – mintegy összefoglalást készítve a látogatások tanulságairól – írta meg, a német reformáció első kiemelkedő, egyúttal koncepciójában, tartalmában, lelkületében mindmáig egyik legnagyobb hatású evangélikus rendtartását.¹¹³ Luther és Bugenhagen lektorálása után a választófejedelem 1528-ban adatta ki.

¹¹¹ Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen, 1528. In SEHLING, Emil: *Evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. Band 1. Leipzig, O. R. Riesland, 149–174.

¹¹² SCHWANHÄUSSER, Gertrud: *Das Gesetzgebungsrecht der evangelischen Kirche unter dem Einfluss des Landesherrlichen Kirchenregiments im 16. Jahrhundert*. Band 5. Jus ecclesiasticum. 1. kiadás. München, Claudius Verlag, 1967, 84–86.

¹¹³ Lásd RICHTER, Aemilius Ludwig (szerk.): *Die evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhundert*. 2. kötet. 1. kiadás. Weimar, 1846. Eszerint az Unterricht közvetlenül, vagy közvetve mintegy 70 evangélikus rendtartást érint. Ezek közül talán a legjelentősebbek: Brandenburg–Nürnberg, 1533; Braunschweig, 1528; Mecklenburg, 1552. Mellettük számos további idézi ezt a szász rendtartást, néhány szó szerint idézi egyes fejezeteit, hosszabb-rövidebb részleteit, mások a teljes szöveget átveszik.

TARTALOM

A tanról. A tízparancsolatról. Az igazi keresztyén imádságról. A nyomorúságról. A keresztség szentségéről. Az Úr testének és vérének szentségéről. Az igazi keresztyén megtérésről (*busse*). Az igazi, bűnért való keresztyén elégtételről. Az emberi egyházrendről. A házassági kérdésekről. A szabad akaratról. A keresztyén szabadságról. A törökökről. A naponkénti templomi összejövetelekről. Az igazi keresztyén kiközösítésről (*bann*). A szuperintendensekről (az eredeti szövegben: *Superattendent*) szóló rendelkezések. Az iskolákról (az első, második és harmadik évfolyamról).

A rend elsősorban a vizitációk során felmerült kérdésekkel foglalkozik, ezért is lelhetők fel benne olyan problémák, amelyek az adott időben és helyen aktuálisak voltak. Ezek között vannak olyanok is, amelyeknek egyébként egy normatív egyházi rendtartásban nincs helyük, pl. a törökök kérdése, az anyák szülés utáni hathetes pihenésének joga, harangozás kérdése). Az adott problémákat Melancthon rendszerezte, és az akkor mintegy tíz éve elkezdett megújulási törekvés teológiai-ekkléziológiai rendszerébe ültetve tárgyalta. Többek között ebben is van az Unterricht rendkívüli jelentősége, nevezetesen hogy a dogmatikai rendszerből következtetett egyházképet konfrontálta az egyházi gyakorlattal. Továbbá abban, hogy a rendszerező munkával a kérdések súlyát, s azok fontossági sorrendjét is megállapítja.

Több céllal készült a mű. Egyrészt a későbbi vizitátorok számára akart irányadó lenni, gyülekezetvezetési és gyülekezetépítési útmutatással, a reformáció tanrendszerébe való egyfajta oktatói bevezetéssel egybekötve, másrészt a gyülekezetek számára rendtartásként kellett szerepelnie. Ilyen értelemben határozza meg az egyházban folyó munkák, szokások, ceremóniák értékét, illetve normatív módon előírja azokat. A mű egyúttal próbálkozás arra is, hogy egy új helyzetben, a püspöki struktúra elutasítása nyomán keletkezett ekkléziológiai vákuumot betöltse.

A rendtartás a témái keretében a keresztyén élet néhány kulcsfontosságú elemét magyarázza, nevezetesen a bűnbánatot/megtérést, a hitet, a jó cselekedeteket. A mű egyfajta dogmatikai bevezetőül is szolgált, amely megismerteti a lelkészeket a reformáció tanával, azzal a rendszerrel, gondolatmenettel, amellyel a reformátorok értelmezik a Szentírást, emellett útmutatást ad a gyülekezeteknek, hogyan lehet érvényesíteni Isten Szavát a gyülekezetben, hogyan lehet „végezvinni” a gyakorlatban a reformációt.¹¹⁴ Itt természetesen nem arról van

¹¹⁴ Vö. MEHLHAUSEN, Joachim: Evangelische Synoden und kirchliche Lehre. In PANNENBERG, Wolfgang – SCHNEIDER, Th. (Hrsg.): *Verbindliches Zeugnis. Schriftverständnis und Schriftgebrauch*. III. 1. kiadás. Vandenhoeck und Ruprecht, 1998, 221–247.

szó, mintha a reformátorok művi úton akarnának reformálni, úgy, mintha a reformáció egy ideológiai program, jelszó lenne, amelyet minden áron, tervszerűen el kell érni. Sokkal inkább azt látjuk, hogy az egyházújítók magától értetődőnek tartották, hogy az újonnan felismert evangéliumi igazság tükröződjön és rendező elvvé váljon a gyülekezetek életében. Ennek ellenére ezekben a kérdésekben nem láttak világosan az egyes gyülekezetek a reformációs tant elfogadó lelkészek szolgáltak ugyan a gyülekezetekben, de előfordult, hogy azokat nem tisztán hirdették. Adott volt egy újonnan felépített teológiai rendszer, ennek ellenére a gyakorlatban még a régi, római forma szerint zajlott néhány egyházi szertartás. Liturgiai útmutatásul szolgáltak ugyan Luther iratai, például a *von ordenung gottis dienst ynn der gemeyne*, *Formula missae et communionis pro eccl.* *Vuittemb.*, *das Tauf Buchlin*, 1523, *Deudsche Messe und ordnung Gottis dienst*, 1526, ám ez a liturgikai újításokat tartalmazó „csomag” még nem jelentette a gyülekezet reformálását. Az *Unterricht* egyfajta próbálkozás arra, hogy a gyülekezeteket ösztönözze a reformálás konkrét lépéseinek megtételére. S éppen e törekvésének leírásában rajzolódik ki a sajátos, reformációs egyházszemlélete, amely egyúttal meghatározta az egyházfogalom és a rendtartás általánosan elfogadott lutheránus értelmezését is.

EGYHÁZKÉP

Arra a kérdésre, hogy a reformáció tanrendszere mi módon jut érvényre az egyházi életben, az *Unterricht* a következő választ adja: a prédikációban közölt gondolati rendszernek – először az egyháztagok életében, majd gyülekezeti szinten való megvalósulása által. Maga a tan, az evangélium az egyházformáló, rendteremtő erő. Természetesen nem maga a tan hat, hanem az, ahogyan a gyülekezet megéli az Istentől jövő igazságokat, s vállalja azok következményeit. A dogmatikai igazságok akkor alakítják az egyházat, s reformálják azt, ha az egyházi élet központjává válnak, mégpedig azáltal, hogy a hívők gondolkodását, életét, magatartását alapjaiban meghatározzák. Az egyének életében le kell játszódnia egy bizonyos lelki folyamatnak. Azok a hívek, akik egymáshoz hasonló módon élik át az isteni üzenetet, gyülekezetet alkotnak. Bizonyos értelemben itt ez az egyház egyik ismérve is. A hívek egyéni életében végbement változás, a lelki irányuk és a közösségben megélt hitük határozza meg és előlegezi meg az egyház változását, megújulását. A gyülekezet változása tehát nem egy kiadott felső autoritás parancsára, utasítására, rendszabályok alapján kellene, hogy megtörténjék, hanem a gyülekezeten belül jelentkezett, hitbelileg irányított igényből indul ki. Az egyház a hívek gyülekezete. Az egyház reformációja, a tan-

tételek érvényesülése, realizálódása a hívek megtérésének, s ebből kifolyólag a gyülekezet megtérésének következménye.

Ennek érdekében Melanchthon az egyház életébe, mint alapvető elemet, beépíti a nevelést – javarészt a rendszabályok, előírások helyett! a nevelés elsődlegesen az igehirdetésen, azon felül pedig a katechézisen keresztül történik. Ez teljességgel megfelel a reformátorok igyekezetének, amikor a korábban a liturgiában háttérbe szorult igehirdetést az istentisztelet egyik központi helyére teszik. Az igehirdetés központi üzenetét Melanchthon igeszerűen a Lk 24,47-ben találta meg: „...és hirdetni kell az ő [Jézus] nevében a megtérést és a bűnbocsánatot minden nép között...” a rend ezt az igét egyenesen az igehirdetés tartalmára vonatkoztatja. Az igehirdetés feladata az, hogy tudatosítsa a hallgató bűneit, bűnbánatot ébresszen ezáltal, bűnbánatra szólítson fel és végezetül készítessen a bűnbocsánat elfogadására. Az igehirdetés tehát akkor éri el a hatását, ha először is a bűnösség tudatosítására vezet. Ezt rendszeresen kell tennie, erre szolgál a Tízparancsolat magyarázata, amelyből (a törvény ismeretéből) adódik a bűn felismerése (Róm 3,20). Az igehirdető ismerteti Isten akaratát, az emberrel szemben támasztott követelményeket, s szembesíti a hallgatót azzal a ténnyel, hogy ezeket nem képes teljesíteni. Konfrontálja a hallgatót a saját nyomorúságával, belső összetöretést idéz elő, önmaga semmi voltát, elveszettségét tudatosítja, ennél fogva Isten büntetésétől való valóságos félelmet kelt. Mindezek bűnbánatra, megtéréshez vezetnek. Az igehirdetés következő célja a kegyelem, bűnbocsánat hirdetése. A bűnbocsánat bizonyosságára csak a bűnbánat lelki útján juthat el a hallgató. E nélkül a megigazulás titka nem tárulhat fel. Ezen lelki út végigjárása nélkül nem hit, csupán az üdvösség hamis bizonyossága születik. A bűnbánat és a belőle fakadó hit elválaszthatatlanok. A bűnbánat nélküli bűnbocsánat istenfélelem nélkülivé teszi az embert.¹¹⁵ A bűn és a kegyelem tudatosítása, e keresztyén életérzésnek a kialakítása tehát elsősorban a prédikáció, a lelkész és a gyülekezet közötti kommunikáció első számú eszközének a feladata. Az igehirdetésben történő nevelés lényege az, hogy az igehallgató végigjárja az Ige által kijelölt, a prédikátor által közvetített lelki utat, rádöbbenjen a bűnösségére, s ilyen érzésekben, ilyen lelki folyamatban, ismeretek, lelki tapasztalatok (báncódás, kétségbeesés, összetöretés) megélése nyomán megismerje a kegyelmet, s ezáltal váljon szabaddá az Istent dicsőítő jó cselekedetekre. Ezen életjelek nélkül a közösség nem nevezhető fenntartások nélkül keresztyén gyülekezetnek. Ez az oka annak,

¹¹⁵ „...reu on glauben ist Judas und Sauls reue, das ist verzweiflung. Gleich wie glaube on reue vermesseneit und fleischliche sicherheit ist...” Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen, 1528. In SEHLING, Emil: *Evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. Band 1. Leipzig, O. R. Riesland, 162.

hogy az *Unterricht*ben az igehirdetés és a szentségek helyes kiszolgáltatása mellett erősen, szinte kritériumszerűen hangsúlyozott az a folyamat, amely az egyén lelki életében lejátszódik.¹¹⁶

A rendtartás az egyházat kegyelmi ajándékokkal megajándékozottak közösségeként, s üdvtörténeti szempontból értelmezi. Az egyház elsősorban nem szervezet (hiszen a korábbi institucionalizálódott jellegét a reformált egyház éppen levetkőzte magáról), hanem a hit ajándékai köré csoportosuló gyülekezet, amely a prédikáció hatására bűnbánatra jut, igyekezetet mutat a megtérésben, s amely életének a kegyelemből kapott üdvösség a végcélja. A gyülekezet mint ennek várományosa a hitet gyakorolja, ezt a tényt az úrvacsora kiszolgáltatásával és vételével mintegy kiábrázolja. Az egyház lényegét Melanchthon itt a konkrét történésben, a gyülekezet által megtett útban, az állandó úton, mozgásban levésben ragadja meg, nem a statikus szervezetben, a kompetenciákban, még csak a szolgálati területekben sem. Ez az egyik oka annak, hogy itt nem találunk egyházszervezetre vonatkozó előírásokat.

Noha hangsúlyozottan látjuk itt az egyes egyháztagok lelki szerepét, fejlődését, maga az egyház, az ahhoz való tartozás kihagyhatatlan a hívek lelki életéből. Bár a kívülálló kritizálók¹¹⁷ kétségbe vonták volna az egyház szerepét, mondván, úgylis Isten végzi el a bűnbánatot a szívben, ezért emberi segítség, intés nem is szükséges, mégis, az egyháznak éppen az az egyik szerepe, hogy a prédikációban Isten igéjét egyedüli megbízott kompetensként és felelősként közvetítse, mivel az Úr az Igén és a prédikáción keresztül munkálja a bűnbánatot, s szerzi a hitet.¹¹⁸

Míg pl. Kálvin a genfi 1541-es és 1561-es *Ordonnances*-aiban az Újszövetségben fellelhető, feltételezett ősegyházi egyházmodellre hivatkozik, amelyben a lelki ajándékok és a betöltendő feladatkörök jelentik a kiindulópontot, s ezt a modellt teszi az egyházértelmezés egyik kulcsává, addig az *Unterricht* az ember Istennel való kapcsolatából indul ki. A gyülekezet nem a funkciók, hivatalok által épül fel. A közösség az Istennel való kapcsolatában válik igazi gyülekezetté. Melanchthon nem a működőképességre és a szolgálati területekre helyezte a hangsúlyt, hanem azt a kérdést teszi fel, mitől válik egy közösség keresztyén gyülekezetté. A genfi reformátor a maga víziójában inkább a minden területre kiterjedő működésén, Isten dicsőítésére tett szolgálatain (illetve a város érdekében tett szolgálatain) keresztül láttatja az egyházat, az *Unterricht* az üdvösség útján járók közösségeként

¹¹⁶ Ezzel szemben a *Genfi Egyház egyházi rendtartása* afelé hajlik, hogy az egyházra mint szociális hitközösségre, működő intézményre tekintsen. Ez persze nem jelenti azt, hogy Kálvin feladná azt az igényét, hogy a hívek hasonló módon fejlődjenek és hitre jussanak.

¹¹⁷ Valószínűleg a reformáció bal szárnya, amely a Szentlélek közvetlen működését hangsúlyozta.

¹¹⁸ *Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen, 1528.* In SEHLING, Emil: *Evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts.* Band 1. Leipzig, O. R. Riesland, 162.

szemléli a gyülekezeteket. Emellett Melanchthon korának egyházát a bibliai egyház teljes jogú folytatásának tartja, amelyre maradéktalanul érvényesek az ó- és újszövetségi ígéretek, isteni igények, parancsolatok, büntetések. (Kálvinnál e téren szembetűnő, hogy a jelen egyházát speciális módon azonosítja a bibliai egyházzal, mint olyan közösséggel, amely ismeri az igazságot, Isten oldalán áll, Hozzá hűséges és engedelmes marad, s éppen ezért az Úr ígéreteinek hordozója.)

A rend szerint a gyülekezetek megreformálása nem az egyházstruktúra megváltozásával jön létre, nem a szolgák (hivatalok) munkaterületeinek meghatározásával, hanem a reformáció tanának megismerésével, s az ezzel járó lelki változással. Az evangélium mindent meghatározó, átható ereje, amit, ha az ember elfogad és megél a Melanchthon által leírt lelki folyamatban, azaz az öntudatos keresztyén hitben és életben, mozgató, alakító, reformáló, rendalkotó erővé válik, s ez több kérdésre is választ ad az egyházi életben, mégpedig olyan természetes módon, hogy olyan érzésünk támad, szinte nincs is szükség további, kisebb léptékű és horderejű rendeletekre, hacsak nem szervezeti kérdésekben, illetve azokban, amelyek az evangélium tanításának módszerére vonatkoznak. Ez azért is meglepő, mivel az ennyire egyéni meggyőződés, az Isten ígéjében való intenzív önértékelés, önreflexió hangsúlyozását, s azt a gondolatot, hogy ez a lelki munka fontosságában megelőz minden más egyházszervezeti kérdést, az egyháztörténetben általában a kisebb egyháztestekben, esetleg szektában találjuk meg, s a lutheránus egyház egyházképéről nem feltétlenül a fenti gondolatok jutnak eszünkbe. Meg kell jegyeznünk, hogy ezúttal az *Unterricht* sajátos koncepciójából indulunk ki, ugyanakkor ez a melanchthoni hozzáállás szerves része a lutheránus ekkleziológiának.

Az egyéni, ugyanakkor az egész gyülekezet szintjén történő változás elősegítése a legfontosabb, legsürgetőbb feladat. Minden más változtatás csak ezután következhet, mint ennek a hitbeli alapállásnak a gyümölcse, akár egyházszervezeti, akár erkölcsi szinten. Mivel az egyház reformálása nem az előírásoktól függ, ezért a szerző a lényegig hatol, az egyházi élet gyökeréhez, a hithez, amelyben eldőlnek a kérdések, a hithez, amely mint vezérlő elv, irányít, hiszen a hitbeli meggyőződés következtetései alakítják az egyházi életet, az egyház rendjét. Melanchthon hisz az ígehirdetésen keresztül a gyülekezetekhez eljuttatott evangéliumi tan reformáló erejében. Az *Unterricht* ennek a gondolatnak a szabadsága hatja át. Egyúttal ez az oka a rend páratlan bátorságának is. Ott akarja tisztába tenni a dolgokat, ahol minden eldől, a hit területén. Ha ez az egyház rendező, rendteremtő elve, akkor nem a külsőségekkel kell elsősorban foglalkozni, nem külső életre vonatkozó szabályokat kell megalkotni, mivel azok az egyházi életet csupán külsőleg, csak látszólag, felszínesen, s nem gyökerében, lényegileg teszik rendbe. Ilyen nagyvonalúságot a többi rendtartás nem engedett meg magának.

Ez az első generációs rendtartás nem ragad le a más művekben gyakran érzékelhető farizeusi hangvételnél, szabálycentrikusságnál. Ezt átítatja a hit bátorsága. Az *Unterricht* azt fejtegeti, hogyan juthat a gyülekezet hitre, mivel a hitre jutás a maga következményeivel maga után vonja az egyház reformálását, az etikai alapállást (jó cselekedetek), az Isten dicsőségére szolgáló egyházi életet.

A mű keletkezésének idején a reformáció még nem torpant meg a kezdeti lendületében. Nem találkozunk itt a második és az azt követő generációk aggodalmaival, pesszimizmusával, helyenkénti kisszerűségével, törvényeskedésével. Az *Unterricht* az egyházszervezetre, a kötelességekre, vagy az egyházfegyelemre vonatkozólag nem olyan rendelkezések szintjén ad utasításokat, esetleg tiltásokat, korlátozásokat, mint teszi azt sok 16. századi rendtartás. Néha teljesen szabad kezdet ad a gyülekezeteknek a döntéshozatalban. Több esetben a gyülekezetekre bízta, hogy elfogadják-e az ajánlatot, vagy elutasítják azt, a helyi szokás szerint folytatva a gyakorlatot. Ezt a nagyfokú szabadságot az *Unterricht* megadja a gyülekezeteknek, az *Emdeni Zsinat aktái*hoz hasonlóan, viszont ellentétben például Kálvin és a Jednota rendtartásával. Teszi ezt abban a meggyőződésben, hogy a rendet maga az öntudatos, gyülekezetbe tömörülő keresztyének élete szinte automatikusan alakítja. A rend magas fokú keresztyén öntudatot feltételez, illetve vár el.

Ennek ellenére az egyházat nem egy elitalakulatként szemléli, hiszen az egyházba beletartoznak azok is, akik csak a keresztség által, s nem a hitük által lettek egyháztagokká. A rend számol az *ecclesia vera* és az *ecclesia universalis* feszültségével. „Az egyház kevert nép, amint beletartoznak azok, akik Krisztus királyságába tartoznak, de azok is, akik a sátán birodalmába tartoznak.”¹¹⁹ A gyülekezeti gyakorlásra való nevelés, vezetés eszköze az *Unterricht*ben (sajátos ekkleziológiai megoldás) – a fent tárgyalt ígehirdetés.

A GYÜLEKEZET SZERVEZETE

A rend – eltérően a legtöbb protestáns korabeli evangélikus és református rendtartástól – nem veti fel ezt a kérdést. Szól a lelkészekről, akiket tisztelni kell (az ötödik parancsolatból eredően), mivel ők közvetítik az Igét, viszont egy gyülekezeteket vezető, irányító testületet nem határoz meg. A konzisztoriális egyházszervezet szükségessége később, 1539-ben fogalmazódik meg.

¹¹⁹ FILIPI, Pavel: *Keresztyénség. A keresztyén egyházak története, statisztikája, jellemvonásai. Křesťanstvo: Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. 1. kiadás. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996, 120.

Az Unterricht specifikuma itt is a gyülekezet nagyfokú szabadságának biztosítása. Több kérdésben engedi azt, hogy a közösségen belül kialakult, bevett szokás legyen a mérvadó, döntő. Azaz, ezzel jelzi azt is, hogy a gyülekezet irányítása nemcsak embereken, testületen keresztül történhet, hanem emellett (nyilvánvalóan nem ennek kárára) a hosszú idő óta kialakult gyülekezeti szellemiség által is.

VIZITÁCIÓK, SZUPERATTENDENSEK

A reformáció tanait átvevő területi egység gyülekezeteinek működését segíteni, irányítani kellett. A közösségeket lelki, hitbeli területen, a keresztyén szeretetben és életvitelben kellett jó karban tartani, elejét kellett venni a romlásnak, deformációknak, ellenőrizni kellett a lelkészek munkáját (pl. a tanra vonatkozóan), továbbá a lelkészek személyét, a nép, az ifjúság nevelését, meg kellett határozni az istentiszteletek rendjét, néhány szolgálatot (a szegények gondozását, a vigasztalást, az egyházi fenytéket stb.). Az evangéliumi igazságok fényében láthatóvá vált az egyház nyomorúsága, ezen a vizitátorok segítségével változtatni szándékoztak. Az eredetileg püspökök hatáskörébe tartozó vizitáció, amely idővel deformálódott, sőt, korrumpálódott, megújult formájában alkalmas módjává vált a gyülekezet ellenőrzésének, egyúttal a nevelésének, az ott folyó munka koordinálásának. A vizitáció mint az egyház önkontrollja kritikusan, de segítő szándékkal folyamatosan korrigálta az egyház életét. Emellett a reformáció tanai terjesztésének is egyik fontos eszközévé vált. Bibliai prototípusként Sámuel, Illés, Elizeus, az apostolok, maga Jézus is szolgált, akik „hivatalukból” eredő kötelességből személyesen is felkeresték a levelekben, üzenetekben már irányított gyülekezeteket, személyeket.

Az egyház vezetése nem hagyja segítség és ellenőrzés nélkül a gyülekezeteket. Itt még nincs szó egy felülrendelt, a fontosabb, a gyülekezet képességét meghaladó döntések meghozatalára összehívott zsinatról, viszont a rend elrendeli a szuperintendensek tevékenységét.

A szuperintendensek, mint a lelkészek fölé helyezettek, ellenőrzik őket, vizitációkat folytatnak, ügyelnek arra, hogy az egyházban a lelki munka haladjon, kiküszöböljék az esetleges visszasságokat, igyekeznek orvosolni azokat, figyelnek arra, hogy a lelkészek elvégezzék a rájuk bízott feladatokat, a tiszta evangéliumot hirdessék, a sákramentumokat helyesen szolgáltassák ki, helyes életvitelt folytassanak. Óvnak a botránkoztatástól, figyelmeztetnek arra, nehogy a lelkész Isten szava ellenére tegyen, a felsőbbbséggel rendezett legyen a viszonya stb. Ezenkívül a feladatkörükbe tartozik a leendő lelkészek vizsgáztatása, illetve ordinálása is.

Az *Unterricht a Genfi Egyház egyházi rendtartásához* hasonló erényeket követel meg a lelkészekről. Vizsgálat tárgyává teszik a lelkész tanbeli jártasságát, ügyességét, készségét, a néppel, Istennel való kapcsolatát (mivel arra tanítja a népet is majdan), a szorgalmát stb. Ennek indoklása is hasonló a genfiéhez: Isten neve és szava a szolgákban ne gyaláztassék.

A szuperintendensek szükség esetén jelzik a választófejedelemnek a problémákat, aki ennek alapján megteszi a szükséges lépéseket. Tehát a rendtartás egy olyan hivatalt állít fel, amely többek között hidat képez a világi vezetés és az egyház között. Erre fölöttébb szükség is volt. A korábbi püspöki kompetenciák egy része átkerült ugyanis a világi urak kezébe. Teológiai látás nélkül azonban katasztrofális következményekkel járt volna, ha a világi vezetés nemcsak organizációs, hanem szakrális, kultikus szinten is irányított volna. A szuperintendensek a világi felsőséggel együtt gyakorolják a korábbi püspökök egyes jogköreit, így megtartják a teológusok számára a teológiai döntések meghozatalának autonóm jogát.

A gyülekezetek fenntartott lehetősége marad az, hogy természetes módon, önkéntes csoportokba tömörülhetnek. Ezek a csoportosulások szintén nem felülről irányítottak.¹²⁰

ISTENTISZTELETEK, ÜNNEPEK

Alapos ekkleziológiai megfontolás szerint jár el az *Unterricht*, amikor nemcsak a prédikáció tartalmára nézve ad útmutatást, hanem az istentiszteleti keretet is meghatározza. Tudatosan rendeli alá a tartalomnak, a tanítás szükségességének és a tanok hangsúlyainak a liturgiát. Naponta van összejevetel, meghatározott latin és német nyelvű énekekkel. Vasárnapon kívül heti két alkalommal van igehirdetés, hasznos és könnyen érthető textusokra. A reggeli összejevetel elemei: lektció, (abban az esetben, ha nincs prédikáció, Mt, Mk, Lk, 1Jn, 1Pt, 2Pt, Jk perikópái olvasandók, valamint néhány, Pálnak tulajdonított levél részei: Tim, Tit, Ef, Kol, miatyánk, imádság, adakozás. A délelőtti és délutáni ünnepi istentisztelet liturgikai egységei: tízparancsolat (az intés végett), a miatyánk magyarázata (az imádságra való buzdítással), a *Credo* artikulusainak magyarázata (a teremtésről, az Isten általi megtartatásról, a gondviselésről, a Krisztusban történt megváltásról, a megszentelődésről, a Szentlélek működéséről, az Istenre utalt-

¹²⁰ SCHWANHÄUSSER, Gertrud: *Das Gesetzgebungsrecht der evangelischen Kirche unter dem Einfluss des Landesherrlichen Kirchenregiments im 16. Jahrhundert*. Band 5. Jus ecclesiasticum. 1. kiadás. München, Claudius Verlag, 1967, 22., 84.

ságról). Külön figyelmeztetésként szól az, hogy az úrvacsoravételkor a sákramentumról tanítani kell a népet.

Bár a rendtartás elismeri a kialakult szokások jogosságát, a kialakult spiritualitásból eredő sajátosságokat, mégis közös liturgiát javasol. Teszi ezt az evangélium kedvéért, azért, hogy a lényeges üzenetnek megfelelő legyen az istentisztelet. Az ok tehát nem a közös forma, hanem a tartalomnak megfelelő istentiszteleti forma.

Rendelkezik a mise nyelvéről, ajánlva az anyanyelvet, az érthetőség, a lelki haszon kedvéért (a nép számára érthetetlen nyelven mondott mise öncélú mint az 1Kor-ban a nyelveken szólás, amelyet senki nem magyarázott meg).

A szentekhez szóló imádságot, mivel Krisztus az egyedüli közbenjáró, természetesen elveti, ám a szentek tiszteletben tartását javasolja, hiszen ők az „isteni kegyelem és könyörület tükréeként állíttatnak elénk”,¹²¹ ezért követendő például állnak a hívek előtt.

A gyülekezet szolgálata kiterjed a temetési szertartásokra is. A káplán és az egyházfő (Kirchner) is jelen vannak, az énekkel szolgáló gyülekezet kíséretében.

Ami az ünnepeket illeti, a szerző itt is sajátos álláspontot képvisel. Kálvin szigorúan meghatározza az ünnepeket, az ünnepi istentiszteletek időpontjait, beosztását. A Jednota bratrská az ünnepekkel kapcsolatban az emberi időnek az Isteni idő alá való vetettségét hangsúlyozza. Melancthon abból indul ki, hogy „nem külső szokások gyakorlásaként rendelte Isten az ünnepet, hanem avégre, hogy Isten ígését hallgassák, tanulják, a gyülekezet tagjai együtt legyenek”.¹²² A prédikáció meghallgatása közösségekben történik, az ennek nyomán kialakuló közös spiritualitás, közös lelki élmény, a közös cél, feladatok teszik testvérekké a gyülekezet tagjait. Az ünnep központjában itt is az Ige hirdetése és hallgatása áll. Az ünnepek elrendelésében a kritérium maga az evangélium. Amely ünnepnek nincs köze a központi üzenethez, azt nem is javasolja megtartani.

Az egyházi év ünnepeit jellemző módon írja elő, ismét szabadságot adva a helyi gyülekezeteknek. Újra és újra meglepő az, Melancthon milyen nagy kompetenciát enged a gyülekezeteknek, mennyire nem akar erőszakosan, mintegy felülről beleszólni a gyakorlatba, mennyire akceptálja a gyülekezet önrendelkezési jogát. Úgy a gyülekezetet, mint annak tagjait nagykorúnak tartja, a szabadságát, jogait meghagyja, nem feltétlenül ragaszkodva a diktatórikus jellegű irányításhoz, úgy, mint azt láttuk az *Emdeni rendtartásban*.

¹²¹ Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen. In SEHLING, Emil: *Evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. Band 1. Leipzig, O. R. Riesland, 165.

¹²² Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen. In SEHLING, Emil: *Evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. Band 1. Leipzig, O. R. Riesland, 154.

Emellett feltűnő az is, hogy bár a reformáció a szokásjogot egyébként nem kifejezetten szívéli, az emberi tényezőt az isteninek, az írás autoritásának teljes mértékben alárendeli, az *Unterricht* a gyülekezeti szokásokat mégis respektálja (megint csak hasonlóan az *Emdeni rendtartáshoz*). Annak ellenére, hogy az üdvtörténet tudatosításában az egyházi év fontos szerepet játszik – csupán javasolja, melyik ünnepeket tartsák meg. E tekintetben figyelembe kell venni a helyi szokást, mindaddig, „amíg ez nem lesz változtatva a későbbiek során”.¹²³ Ugyanakkor kiköti, melyeket nem szabad megünnepelni. Elhagyatja a halottakért mondott, továbbá a „megfizetett” misét (*Kaufmesse*), a vigíliát, mint érdemszerző cselekedetet, mondván, hogy a mise az élőkért van, s Jézus Krisztus halálára emlékezni, az Ő testét, vérért magukhoz venni a holtak nem, csakis az élők képesek.

SZENTSÉGEK

A Melanchthon által felvázolt séma keretében foglalkozik az *Unterricht* a keresztséggel is. Ez a szentség is a megtérésre, bűnbánatra buzdít. A keresztség mellett hitet ébreszt. A bűnbánó ember bűnei meg vannak bocsátva, „ez a hit a tökéletes keresztség”.¹²⁴ A gyermekkeresztség gyakorlatának (amely az ószövetségi körülmetélésnek felel meg) egyházépítő jellege van.

A keresztség kiszolgáltatásakor anyanyelven történő tanítás, „nevelés” folyik, amelyben az igehirdető a keresztségben elnyert javakról szól, s arról, hogy ezek az emberre mint elfogadóra, megajándékozottra nézve milyen, egész életre szóló kötelezettségekkel járnak.

Az úrvacsora esetében az *Unterricht* rendkívüli módon, már-már „antirendként” viselkedve engedékeny. Több helyen még mindig egy szín alatt szolgáltatják ki e sákramentumot. Miközben Melanchthon kifejti a két szín alatti úrvacsoravétel helyességét, megengedi, hogy ott, ahol nem csökönyösségből, a tan megvetéséből, hanem gyengeségből, tudatlanságból, lelkiismereti félelemből, gyengeségből, „együgyűségből” (*blödlichkeit*) egy szín alatt veszik, nem ajánlatos kényszeríteni a gyülekezetet, egy ideig hagyni kell a régi szokás gyakorlását, ami azonban nem jelenthet tanbeli kompromisszumot.¹²⁵ A gyülekezet fegyelmezése, irányítása tehát nem egyenlő a szabványozással, uniformizálással. A szabályok

¹²³ Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen. In SEHLING, Emil: *Evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. Band 1. Leipzig, O. R. Riesland, 164.

¹²⁴ Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen. In SEHLING, Emil: *Evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. Band 1. Leipzig, O. R. Riesland, 158.

¹²⁵ Hasonló magatartást észlel Melanchton Pálnál is, aki a keresztyénséget felvevők néhány régi szokását, beidegződését tolerálja, ugyanakkor tanítja, fokozatosan győzi meg őket.

bevezetése helyett (amit szolgai módon követnének a gyülekezetek) tanítani, meggyőzni akar, s inkább helyesebbnek tartja kivárni azt az időt, amikor a gyülekezetek önként, meggyőződésből térnek rá a helyes gyakorlatra.

Sajátos a szentség megbecstelenítésének (*unehren*) kérdésére adott válasz is. A tízparancsolatból véve a példát, megállapítja, hogy aki az Úr nevét nem tiszteli, becsteleníti, azt Isten bünteti, betegséggel, akár halállal is. Ugyanígy jár az is, aki Krisztus testével és vérével teszi ugyanezt. Ezért a prédikátornak a szentséggel kapcsolatban istenfélelemre, megtérésre, jobbulásra kell ösztönöznie.

Sok rendtartásban előforduló téma az úrvacsorázó gyülekezet „minőségének” a kérdése. A Jednota azon fáradozik, hogy a gyülekezet a lehető leginkább méltó legyen az Urához. Kálvin szerint a méltatlan, azaz Isten ellen vétkező, s ebből kifolyólag fegyelmi eljárás alatt levő ember nem járulhat az Úr asztalához. Az *Unterricht* szerint, aki Krisztus testét és vérének becsteleníti, nem vehetné, illetve önnön ítéletére veszi az úrvacsorát, ezért kell igyekeznie megjavulni. A rendtartás kizárja azokat az úrvacsorai közösségből, akik nyilvános bűnökben találtak. Logikusnak tűnik, hogy azért, mert nem akarja igazolni a nyilvánvalóan istentelen életmódot azzal, hogy bárkit feltétel nélkül az úrvacsorához enged. Teszi ezt azért, mert egyrészt a nyilvános bűnben levő Istennel nem törődik, kirekeszti életéből az Isten rendeleteit. Másrészt az úrvacsoravétel nem egy automatikusan, hit nélkül véghezvihető cselekedet, hanem Isten kegyelmének a tudatosítása, hiszen nem a sákramentum vétele, hanem az Igében ígért folyamat által nyerjük el a bűneink bocsánatát. Ezt megelőzi a bűnösség tudatosítása, valóságos rémület a bűnök és a várható büntetés miatt, valamint a bűnbánat. Emiatt tehát logikus, hogy a nyilvános bűnben találtatott egyén az úrvacsorában nem részesülhet. Hiszen aki nyilvános bűnben van, az ezt a lelki utat gyakorlatilag nem járta végig, ezért az úrvacsorában kapott krisztusi ajándékot nem értékelheti, életével egyenesen elveti azt, ennél fogva Isten jóságát, Krisztus testét és vérének becsteleníti. Ezért von ítéletet magára.

Az úrvacsorához járulás feltétele között volt egyébként a kellő, szentségre vonatkozó ismeret is, amit ellenőrizni kellett.

A SZABAD AKARATRÓL

Az egyházzal kialakított képben külön fejezetet alkot a szabad akarat kérdése. Az egyházi rendtartás ezt nem kerülheti ki, mivel ez a kérdés a köztudatba került, s le kellett reagálni az egyházban is. A hívő saját erejéből tehet jót, mégpedig „külső” (*ausserlich*) jót, kegyes világi cselekedeteket. Szabad döntéséből elutasíthatja a rosszat. Viszont ez az üdvösség szempontjából nem játszik külö-

nősebb szerepet, hiszen az igazán fontos kérdések, a bűn, vagy a jó cselekedetek nem a tettek szintjén történnek, hanem a szívben, amelyet az embernek magától nincs módja megváltoztatni. Itt teljességgel Istenre van utalva. A rendtartás áthelyezi a szabad akarat kérdését arra a lelki területre, ahol Istené a prioritás és a cselekvés lehetősége. Az ember ebben a helyzetében Istenhez fordulhat segítségért, s éppen ez az odafordulás fedí részben pl. a hit, a megtérés, az istenfélelem fogalmát.

Melanchthon a szabad akarat kérdését nemcsak egyéni, de közösségi szinten is vizsgálja. Sok visszaélést tapasztaltak e téren a vizitátorok. A szabadságot némelyek azonosították a felsőbbbséggel szembeni engedetlenséggel, illetve az egyházi rendeletek (böjt, gyónás) semmibevételének a jogával. A keresztyén ember a szabadságát Krisztusban nyeri el, a bűnei bocsánatában, emberi érdem nélkül. Ez viszont Isten követésére kötelez, és nem oldoz fel a kötelezettségek alól. A szabadság Isten nélkül börtönné válik, azáltal, hogy a sátán veszi hatalmába az embert. A keresztyén szabadság tulajdonképpen Krisztus védelme és vezetése a sátánnal szemben. Ezért is hangsúlyozza az *Unterricht* olyan intenzíven az egyházi nevelés, intés szükségességét a prédikációban. A prédikáció ugyanis tudatosítja a hallgatóban azt, hogy a hívő Istenhez tartozik, az Ő védelme alatt áll, s ezért a szabadsága nem a Tőle való függetlenségben, hanem éppen ellenkezőleg: a Krisztushoz való tartozásban teljesedik ki.

EGYHÁZFEGYELEM

Nem hiányzik itt sem az egyházfegyelmi rész, ám meglepően szűkszavú. A gyülekezetben adott egy bizonyos lelki szint, egy kialakult életforma, életvitel. Ebből automatikusan a gyülekezet önfiltrációja kell, hogy következzen. Ám mivel természetesen vannak olyanok, akik a kritériumoknak nem felelnek meg, s ezért nem tartozhatnak fenntartások nélkül a közösségbe, szükséges az egyházfegyelem. Többek között azért, hogy akiket nyilvános bűnben találnak, kizárják a gyülekezetből. A rendtartás persze nem a tökéletesek alakulatát akarja létrehozni az egyházban, ugyanakkor a bűnösökre, azok felépülésére is koncentrálni. Az egyházfegyelem nem az *ecclesia verára* vonatkozik elsősorban, hanem az esetekre, gyengékre.¹²⁶

¹²⁶ SCHWANHÄUSSER, Gertrud: *Das Gesetzgebungsrecht der evangelischen Kirche unter dem Einfluss des Landesherrlichen Kirchenregiments im 16. Jahrhundert*. Band 5. Jus ecclesiasticum. 1. kiadás. München, Claudius Verlag, 1967, 22., 108.

Az egyházfegyelem fő eszköze a prédikáció. Az egyházfegyelmi rendszabályok csak kísérőjelenség és nem elsődleges mozgató erő. Nincs éreztetve, hogy a fegyelem felesleges lenne, de az igen, hogy azt más úton, lehetőleg az istentisztelet keretében, mindenekelőtt az igehirdetés által kell gyakorolni. A rendtartás tehát a *notae ecclesiae* egyik elemére hagyatkozik a fegyelmezés terén. Az Ige hirdetésének folyamata nem ártalmatlan jelenség, automatikusan ismétlődő gyakorlat, hanem olyan tevékenység, amely a fegyelmezést valóságosan realizálja. Bár a többi rendtartásban sincs ez másképp, de az *Unterricht* nem nagyon lép tovább ennél. Mivel a hívek lelki fejlődése az igehirdetéshez kapcsolódik, ezért a fegyelmezésben is elsősorban az igehirdetésnek jut szerep. Persze azért itt is megtalálhatók a különböző fegyelmezések, egyházfegyelmi eljárások.

A fegyelmezést nem egy választott testületnek, képviseletnek kell gyakorolni, hanem a lelkésznek, a Mt 18 alapján. A prédikátornak a bűnöket büntetnie kell, ám az nincs kifejtve, hogyan kell eljárnia. A nyilvános bűnökben találtatott egyháztagot itt is eltiltják az úrvacsorától. Az *Unterricht* egyházfegyelmi sajátossága, hogy az elkövetett bűnnek adekvát büntetés keresése helyett a vétkest azon a lelki úton vezeti, amely a megújulásához vezet. Ez a lelki út hasonló, mint amelyen a gyülekezet is folyamatosan halad. A vétkesnek át kell éreznie a bűneit, azok büntetését, s ez vezeti az üdvösség, a kegyelem felismerésére. Itt találkozunk a rendtartások között a legintenzívebben egy erősen kegyelemközpontú egyházfegyellemmel. Emellett a rendtartás azt javasolja, hogy amennyiben a megintés nem hozza meg a kívánt eredményt, a javulást, az igazi keresztyén kiközösítést érvényben kell hagyni (ugyancsak a Mt 18-ban leírtak alapján). Azonban a kiközösítettek nem záratnak ki az istentiszteletekről, továbbra is látogathatják azokat.

A büntetés azért szükséges, hogy megmutassa, hogy a bűnös „...ezen életét követően kétségkívül sokkal keményebben büntettetik meg, ha itt nem javul meg”.¹²⁷ Az emberi büntetés a lehetséges, jövőbeni isteni büntetésnek mintegy előképe, de ezen felül a javulásra, a lehetséges felépülésre irányul. Nevelő hatása abban van, hogy a földi, a majdani előrebocsátott büntetésnél kisebb emberi fenyítés elszenvédekora a fenyített tudatosítsa Isten büntetését, ítéletét. Az irat nem tér ki részletesen az egyes bűnök megnevezésére, nem találunk felsorolást, mint a *Genfi Egyház egyházi rendtartásában*, ehelyett az *Unterricht* inkább a bűnösségről mint állapotról beszél.

Ez az egyetlen általunk ismert 16. századi protestáns rendtartás, amely a fegyelmezés két eleménél, a tanításnál és a helyreigazításnál kitér arra, hogy tekintettel kell lenni a fegyelmezendő habitusára, esetleges hiányosságaira. Kálvin

¹²⁷ Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen. In SEHLING, Emil: *Evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. Band 1. Leipzig, O. R. Riesland, 152.

olyan értékrendet alkot, amely mindenki számára egyaránt kötelező, a Jednota megállapít egy mércét, amelyet mindenkire egyformán alkalmaz. Melanchthon úgy véli, a fegyelmezendő személyét, képességeit figyelembe véve szükséges – szigorral, vagy éppenséggel elnézően, türelemmel – feddni. A többi rendtartással egybehangzóan azonban az *Unterricht* sem toleráns a makacsokkal szemben, számára ez tűrhetetlen, ingerlő, büntetendő magatartás.

AZ EMBERI EGYHÁZRENDRŐL

Mivel az *Unterricht* a lényeges dolgokon akar változtatni, az emberi rendelkezések kötelező érvényét minimálisra csökkenti. Az emberi rendelkezések, pl. az egyes ételektől való tartózkodás, alá vannak rendelve a lényegeseknek, ezért egyházi szempontból nem fontosak, elhagyhatók, annál is inkább, mivel a megváltást nem érintik, nincs Istent kiengesztelő hatásuk. Ezáltal a rendtartás részben negálja a katolikus kanonikus egyházi rendszabályokat, tulajdonképpen így is egyfajta antirendtartássá válik – legalábbis katolikus szempontból. Melanchthon ezt tudatosan vállalja. Mégis foglalkozik a kisebb horderejű, a hitéletben kevésbé lényeges kérdésekkel is, szükségszerűen, mivel mindennek rendben kell folynia, s azért, mert felmerültek a gyülekezetekben pl. olyan kérdések is, hogy mit szabad átvenni, megőrizni a korábbi gyakorlatból, s mit kell elvetni. Az *Unterricht* itt azokat szólítja meg, akik a reformáció gondolati rendszeréből nem voltak képesek minden esetben helyes következtetéseket levonni (beleértve a lelkészeket is).

A mű három fajta emberi egyházrendet különböztet meg: 1) rendelkezések, amelyeket nem kötelező megtartani, mivel „Istennek kell inkább engedelmeskednünk, mint az embereknek” (ApCsel 5,29); 2) azok az előírt cselekedetek, amelyeket a bűnért való elégtételért kellene tennie a római egyház szerint az embernek; 3) azok a rendelkezések, amelyek ugyan nem az üdvösségre vonatkoznak, ám ajánlatos megtartani (pl. vasárnap, ünnepek). A szabadság (a keresztyén ember szabadsága) feloldoz az emberi egyházrend által kirótt kötelezettségek alól.

Rendszabályozásra azért van szükség, hogy ezáltal emberileg a gyülekezetet késszé tegyék arra, hogy az Istentől jövő üzenetet meghallja, befogadja. Természetesen, emberi rendszabályok formájában íródik ez a rendtartás is, ám maga is igyekszik távol tartani magát a hamis hatalomvágytól, az uralkodó, mindent meghatározni akaró magatartástól. Az autoritást teljes mértékben az Igének és a sákramentumoknak hagyja.

AZ EGYHÁZ ÉS A VILÁGI FELSOBBSEG

Az *Unterricht* feltűnően – a német reformáció terjedését ismerve indokoltan – hosszasan tárgyalja a felsőbbséghez való viszonyulás kérdését. Az egyház reformációja ott területi egységenként ment végbe. A terület uralkodója határozta meg a vallást, a *cuius regio eius religio* elv alapján. Az uralkodó az egyház irányításában az élen jár, fenntartja, támogatja (anyagilag is), védelmezi azt.

A felsőbbséget feltétlenül tisztelni kell. Kötelező a vele szembeni engedelmesség. Kivételt képez az, ha a rendelkezése Isten ígéjének ellentmondana. A törökökkel szembeni viszony tárgyalásánál viszont odáig megy a rend, hogy a felsőbbség utasításait akkor is követni kell, ha bizonyos parancsa egyébként egyéni szinten nem lenne megengedett (pl. a törökök elleni bosszú esetében). A mű a keresztyén etika szellemében ezt a kérdést a két birodalom tana értelmében értékeli. A lázadókat Isten bünteti. A rend számos példát hoz fel ennek alátámasztására, ahol a jó, az Isten által rendelt vezető elleni lázadók büntetésben részesültek (Dátán, Abihú, Kórah, Abímelek, Zimri stb). Idekapcsolódik a Mt 26,52 sajátos magyarázata is: aki a felsőbbség utasítása nélkül kardot ragad, büntetettetik. A felsőbbséghez való alávetettség nem függ a felsőbbség, az uralkodó személyétől, esetleges negatív habitusától, hiszen neki Isten parancsa szerint érvényes a mandátuma. E kérdésben a bibliai hivatkozási alap a Róm 13. A felsőbbséget tehát tisztelni kell, mivel Isten teremtese, Tőle rendeltetett és Általa tartatik fenn ez a rendszer, annak ellenére, hogy az Isten rendjével esetleg vissza is lehet élni (példaként említi a házasságot). A világi vezetésről a rendtartás mindenféle kritikát mellőzve, dicsérő hangnemben szól. A dicséret azonban nem annyira a személynek, mint inkább a tisztségnek szól. Ezen keresztül ad jót az Úr, általa tart rendet, vigyáz a jog betartására. Ezért a világi törvényt és rendet mint Isten akaratát és törvényét kell félnünk, érte imádkozni kell.¹²⁸ Rajta keresztül bünteti Isten a rosszat, biztosítja a békét, biztonságot. A családi életnek, az istenfélelemben való gyermeknevelésnek hátteret biztosít.

Azonban a felsőbbség nem érinthetetlen, lelki értelemben legalábbis nem az, hiszen a világi vezetőket is inteni kell, hogy Istentől rendelt kötelességüket jól teljesítsék. A rend bibliai ígénnel lép fel velük szemben (Jer 7, Kol 3,22–25), figyelmeztetve őket, hogy ők is Istennek vannak alárendelve, aki a hatalmával rosszul élőket bünteti (pl. Roboám esete), sőt, előfordulhat, hogy Isten népe – joggal – elfordulhat tőle. Ez azonban nem jogosítja fel a korabeli egyházat erre a lépésre.

¹²⁸ A felsőbbség „eine sonderliche ordnung und gescheft gottes sei”. *Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen*. In SEHLING, Emil: *Evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. Band 1. Leipzig, O. R. Riesland, 157.

Az *Unterricht* gondolatsora itt összecseng Kálvinéval, aki a rendtartásában manifestálja, hogy a felsőbbtség azon felül, hogy támogatja az egyházat a munkájában, teljes mértékben egyet is ért vele. Az *Unterricht* ugyan nem az egyházon, az egyház munkáján keresztül tárgyal a felsőbbbségről (mint ahogyan ezt az *Ordonnances* teszi), mindenesetre Isten uralma alá helyezi azt. Bármennyire elismeri a rend a felsőbbtség jogos vezetését, az az egyház belügyeibe, lelkiismereti dolgaiba, hitébe nem szólhat bele. A vizitációt sem maga a felsőbbtség végzi, csupán elrendeli (igaz, képviselteti magát). A vizitátor a világi kiküldőtől elvileg nem a legitimációját, csak a jogi megbízatását kapja.¹²⁹

A rendtartás kitér a világi törvényekre is, amelyeknek nincs bibliai alapjuk. A keresztyének a pogány uralkodóknak is kötelesek magukat alávetni.

KATECHETIKAI NEVELÉS

Az *Unterricht* az iskolarendszerre vonatkozó szakaszában tér ki a vallásos nevelésre, illetve újfent szól a prédikáció nevelői küldetéséről. A prédikáció kíséri, vezeti a hallgatót a lelki fejlődésében, hatva a szellemre és az érzésekre egyaránt, azonban a katechézist sem szabad elhanyagolni. A szülők kötelessége, hogy istenfélelemre tanítsák és taníttassák a gyermekeiket. Ösztönzi a szülőket arra, hogy járassák iskolába a gyermekeiket, az egyház és a világ hasznára. Az iskolában csak felelős, gyakorlattal és megfelelő készségekkel rendelkező személy oktathat. A tanítás a gyerekeket három csoportba osztva latinul folyik. Kitér a rendtartás az egyes csoportok tanrendjére, amelyből témánkat a keresztyén tanítás érinti. A tantételek vezérfonalául nem határoz meg katechizmust, vagy hitvallást. (Luther *Kis Kátéja* csak 1529-ben – részben éppen a vizitációk tapasztalatára reagálva –, az *Ágostai hitvallás* 1530-ban jelent meg.) Az első korosztály számára a miatyánk, a hitvallás (*glaub*), egyéb imák tanítása javallott. A másodikban heti egy napon át keresztyén tanítás folyik, hiszen a gyermeket keresztyén, istenfélő, jámbor, istenes életre kell nevelni, istenfélelemben, hitben, jó cselekedetekben. Ez lényegében bevezetője a későbbi egyházi nevelésnek. Ennek keretében a tanulók kellő magyarázat mellett kötött szövegeket memorizálnak (*Credo*, *Miatyánk*, *Tízparancsolat*). Emellett zsoltárokat tanulnak (pl. 112, 34, 128, 125, 127, 133), olyanokat, amelyek pedagógiai célzattal vannak kiválasztva, s

¹²⁹ SCHWANHÄUSSER, Gertrud: *Das Gesetzgebungsrecht der evangelischen Kirche unter dem Einfluss des Landesherrlichen Kirchenregiments im 16. Jahrhundert*. Band 5. Jus ecclesiasticum. 1. kiadás. München, Claudius Verlag, 1967, 22., 91.

amelyekben az istenfélelemről, keresztyén életéről, jó cselekedetéről, hitről van szó. E csoport bibliai tananyaga: Mt, 1,2 Tim, 1Jn, Példabeszédek.

A katechézis a felnőttek esetében kiterjed a házassági kérdésekben való eligazításra és a házastársi köteleességek kölcsönös teljesítésére való buzdításra is. Az *Unterricht* abból indul ki, hogy a házasság intézménye Istentől származik, ezért arra buzdítja a házastársakat, hogy a problémáik esetén Istenhez forduljanak, kérve a segítségét.

JÓ CSELEKEDETEK

E kérdés tárgyalásakor a rendnek korrigáló funkciója van. Az egyházban alkalmasint dominánssá vált az ingyen kegyelemből való megigazulás tanának egyoldalú, csak a bűnbocsánatot hangsúlyozó értelmezése. Mellékvágányra terelődött a bűnbánat és a jó cselekedetek kérdése. Ezért szentel a rendtartás széles teret e témáknak. A gyülekezet életét meghatározó elem a bűnbánat és a bűnbocsánat mellett az Isten dicsőítése és a Neki való engedelmesség a jó cselekedetek által. A jó cselekedetek (azaz a hit gyakorlata) által a közösség tudatosan veszi fel a harcot a sátán ellen, s teszi le a voksát Isten mellett.

A cselekedetek nem emberi belátás, megítélés, rendszer, besorolás által válnak jó cselekedetekké. A gyülekezet minden esetben Isten értékrendjéhez igazodik, ez adja meg a tettek értékét. A közösség élete és munkája által nem érdemeket szerez, hiszen minden esetben elfogadóként, megajándékozottként áll Urával szemben, kegyelemből él, kegyelemből üdvözülni, mégis el van kötelezve a jó cselekedetekre, s ha ezt elutasítja, büntetést von magára.

Itt nemcsak a tettekről van szó. Idetartozik az imádság mint isteni parancs által meghatározott gyülekezeti szolgálat is. Az imádság az Istennel való kapcsolat egyik módja is egyben, ez a gyülekezeti „funkció”, elem, nem elszigetelt a többitől, hanem ezekkel egy egységet alkot. A mű kétirányú kommunikációról beszél. A gyülekezet magát imádságban Istenre hagyó, bízó, ugyanakkor Isten döntésének teret és időt hagyó közösség. Istentől várja a jót, így is tiszteli Őt, s a rosszat is Tőle fogadja.

Az imádság mellett a jó cselekedetek kategóriájába tartozik a nyomorúság elhordozása is. A gyülekezet minden élethelyzetében Istenre utalt, a rosszat, a megpróbáltatást is az Ő kezéből veszi. A nehéz sors célja az, hogy Isten megintsen és bűnbánatra buzdítson.

5. A BRANDENBURG–NÜRNBERGI EGYHÁZ RENDTARTÁSA, 1533

Az evangélikus rendtartások családjai között az egyik legjelentősebb, nem az *Unterrichtre* épülő, magát *visitationsordnung*-nak (egyházlátogatási rendtartásnak) értelmező *Brandenburg–Nürnbergi Egyház rendtartása 1533*-ból.¹³⁰ Szerzői Andreas Osiander és Johannes Brenz. Bár a mű nem az *Unterrichtre* épít, mégis, „A szabad akaratról” és „A keresztyén szabadságról” című fejezetek szó szerinti átvételek. Több forrásból vesz át imádságokat is. Az abszolúció formulája Osiandertől, illetve Kaspar Kantztól származik.

TARTALOM

A tanról. Az ó-és újszövetségről. A bűnbánatról (*puss*), a törvényről. Az evangéliumról. A keresztről és a szenvedésről. A keresztyén imádságról. A szabad akaratról. A keresztyén szabadságról. Az emberi rendelkezésekről. A keresztségről, a keresztelés rendjéről, az úrvacsoráról, az úrvacsora betegeknek történő kiszolgáltatásáról, a házasságkötésről, a temetés rendjéről. Az ünnepnapok rendjéről.

Egy függelék van csatolva a rendtartáshoz, nevezetesen egy katechizmus (Osiander, a szerző ennek az egységnek a *kinderpredigt* címet adta), néhány témakörben: tízparancsolat, hit, miatyánk, szentségek. Emellett utal más katechizmusokra is, amelyek segítségével a Bibliát, annak fő tanait, elvi szinten, összefüggéseiben meg lehet érteni.¹³¹

¹³⁰ Kirchenordnung, In meiner gnedigen herrn der marggrauen zu Brandenburg Und eins Erbern Rats der Stat Nürnberg Oberkeyt und gepieten, wie man sich bayde mit der Leer und Ceremonien halten solle. In SEHLING, Emil: *Evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. 11. kötet. Leipzig, O. R. Riesland, 140–283.

¹³¹ Luther Német, azaz Nagy Kátéjára (1529), Luther katechizmus-prédikációira (1528), Andreas Althamer Katechizmusára (1528).

A rendtartás tartalmilag egyrészt a reformáció tanrendszerének néhány fontos elemét fejt ki, másrészt az egyházi gyakorlatot szabályozza. A mű kiváltképp a lelkészeknek íródott, segítségül, vezérfonalul, hogy a munkájukat, kötelességüket a lehető legjobban gyakorolják, illetve, hogy ez alapján tanítsák a gyülekezeteket.

A lutheránus egyház, a gyülekezetek szervezete, vezetése a német reformáció sajátos szituációjából eredően megoldottnak látszott, mindenestre a rendtartásokban ez nem képezte vita tárgyát, ezzel ez az irat sem foglalkozik. Ehelyett azonosul Melanchthon rendtartásának egyik alapgondolatával. Az egyház a szolgálatai segítségével próbálja megteremteni az alapot a lelki fejlődéshez. Ez a lelki alap maga a hit, amely nélkül nincs egyház. Ezért ez a rendtartás sem rendelkezések útján akar reformálni, hanem a lehető legmélyebben, a hit szintjén szeretne nevelni. Az egyházat az Ige képeére akarja formálni. Minden emberi akadályt igyekszik leküzdeni, ami ennek útjába állna (engedetlenség, tévedés, tudatlanság, Istennel ellenkező magatartás). A többi művel ellentétben itt a tanbeli akadályokról van elsősorban szó. Több rendtartás igyekszik szervezeten, felépítésben, a szolgák meghatározása szintjén stb. definiálni az egyházat, a *Brandenburg–Nürnbergi Egyház rendtartása* főleg a tant és a liturgiát tárgyalja. A katolikus berögződéseket, tévedéseket elemzi, s egy reformáció dogmatikai kerete adta rendszerbe belehelyezve értelmezi azokat. Ez a rendtartás olyan egyházi életet, működést vázol fel és normatív módon írja azt elő, amelynek betartásával a lehető leginkább készé teszi a hallgatót arra, hogy az evangéliumot megismerje, befogadja. A gyülekezetet úgy irányítja, hogy az Ige a gyülekezeti életben a lehető legjobban érvényesüljön. Olyan istentiszteleti rendet alkot, amelyben kellő intenzitással, gyakorisággal a lehető legteltesebben szól az evangélium. Azt az életformát követeli meg (pl. az engedelmisséget, a tanulási alázatát), ami szükségeltetik az isteni titkok (pl. a sákramentumok) megértéséhez.

Az egyház megújítását nem lehet programszerűen előírni, teljesíteni, s a lelkészek által végzett munkának nincs biztos, kiszámítható eredménye, annál is inkább, mivel a hit Isten ajándéka, nem biztos, hogy az Ige hallgatója hitre jut, hiszen az nem emberi igyekezet kérdése. De a rendtartás ebben az esetben egy olyan vállalkozásra buzdít, amely megpróbál emberi eszközökkel megtenni ennek érdekében mindent, ami módjában van.

EGYHÁZSZEMLÉLET ÉS AZ IGEHIRDETÉS

A mű az egyháZRól alkotott képét az igehirdetéssel kapcsolatban fejt ki. Az egyházkép erősen krisztocentrikus, illetve evangélium-központú. Állandóan érződik és folyamatosan kirajzolódik a hívek lelki küldetése, az igazsággal való megáldottsága, a Krisztussal való közössége. A gyülekezet önmagát úgy kell, hogy értelmezze, mint aki Krisztus lelkét kapta és folyamatosan kapja és ezáltal formálódik. A közösség az üdvösség várományosa, ez a létének a célja, ehhez a gyakorlatával alkalmazkodnia kell. Nem térhet el az Istentől jövő igazságoktól. Az egyházi gyakorlat Krisztus művében felértékelődik, átértékelődik, vagy éppen leértékelődik. Ami nem Rá koncentrál az egyházi gyakorlatban, azt a mű elveti, lényegtelennek tartja, s ami addig esetleg nem kapott hangsúlyt, most esetleg dominánssá válhat. Az Igazság viszi a gyülekezetet a végcélja felé. Ha attól eltérne, maga az üdvössége forogna kockán.

Minden egyházi cselekedet, esemény e cél elérésének van alávetve. Így a törvény és az evangélium hirdetésének a módja is. Krisztus megbízza az egyházat a Mt 28 zárószavaiban a prédikálással. A prédikáció által juthat hitre az egyháztag. A reformáció egyházai komolyan vették, hogy azt, amit Isten értünk megtett, hirdetniük kell. Az eszköz erre a prédikáció. „Az evangélium hirdetése Krisztust hozza valóságosan a szívbe.”¹³² Azt munkálja, hogy a hallgató a Krisztus igazságosságát, amit Isten nekünk tulajdonít, szubjektíve magára nézve tudatosítsa, elfogadja. Tudja meg, hogy mindaz, ami Krisztusban történt, érte történt, s a saját életére nézve van annak következménye. A prédikáció és a sákramentumok olyanok, mint a vér hintése az áldozatok bemutatásánál: ekkor érinti meg a hallgatót az evangélium. A prédikátor köteles az Igét megismerni, azt hirdetni, azzal feddni, inteni, buzdítani (2Tim 4,2), hiszen a tan mint az elrejtett és megnyilatkozott isteni bölcsesség az egyházi és lelki életben a tudatlanságot számolja fel, az Istennel való kapcsolatban eligazítást ad az üdvösség útjára, az Istennek tetsző élet folytatására.

Az Ige közlésének (igehirdetésben, vagy lelkigondozói beszélgetésben) stimulálónak, meggyőzőnek, döntésre bírónak, cselekvésre késztetőnek kell lennie (Tit 1,9), a szívig kell eljutnia. Az igehirdetés célja az, hogy a gyülekezet tagjai lélektől és víztől¹³³ szülessenek újjá, az örök Igét megismerjék, abból táplálkozzanak, tehát egy magasabb minőségű lelki életet éljenek. Ehhez szükséges az igaz tan, az Ige, ami a lélek kardja. A gyülekezet és az egyháztag megújulása azzal az eseménnyel kezdődik, amikor Jézus Krisztust a hitben felismeri és ebben

¹³² *A Brandenburg–Nürnbergi Egyház rendtartása, 1533, 157.*

¹³³ *A Brandenburg–Nürnbergi Egyház rendtartása, 1533, 144.*

a felismerésben újjászületik. Új ember, új teremtmény lesz. Az újjászületést új élet követi (Róm 5,5). A Szentlélek szeretetet önt a szívbe, a szeretet betölti a törvényt, s ebből erednek, nőnek a lélek gyümölcsei.

A prédikáció feladata ebben a fázisban az, hogy figyelmeztessen és buzdítson az új életre. Gyakorlatilag itt is ugyanolyan figyelmeztetés van, mint a megtérés előtt, ugyanazok a cselekedetek, az igyekezet, azonban mindez más előjellel történik: immár szabadságból, megváltottként, önként követi a jó cselekedetek által Istent a hívő. A figyelmeztetés mindenkor aktualitása abban van, hogy az újjászületett is hordozza az első Ádámot, engedetlenségre való hajlamát – legalábbis részben – magában, az új és a régi harcol egymással az engedelmesség küzdelmeiben. A prédikátor feladata segíteni abban, hogy a gyülekezeti tagok a lélek, nem pedig a test szerint cselekedjenek. A cél az, hogy „addig növekedjünk, amíg hasonlóak leszünk hozzá és örökké vele élünk és uralkodunk”.¹³⁴ A prédikáció emberileg erre készít elő.

Az ige hirdetésének két lényeges elemét itt is megtaláljuk. A prédikáció hirdeti Isten haragját, mely a bűntől elrettent, s a kegyelmet, amely hitet ébreszt. Itt is találkozunk – mint az *Unterricht*ben – a hívő életre vonatkozó, mintegy programszerűen kiválasztott igével (Lk 24, 26). A megtérés itt is központi szerepet kap. A legnagyobb komolysággal bűnbánatra kell nevelni, így vezetni a gyülekezetet az üdvösség útján.¹³⁵ A bűnbánat nem más, mint szívbeli fájdalom és megbánás a felismert bűnök felett, sóhajtozás, vágyakozás a bűnbocsánat és valódi kegyesség után. A bűnbánat a törvény megismeréséből indul ki, az isteni haragtól, a büntetés-től való félelmen keresztül vezet annak tudatosításáig, hogy saját erőből nem szabadulhat meg az ember, s ezért jó reménységgel Jézus Krisztushoz kell járulnia, akitől bűnei bocsánatát kell kérnie, Isten gyermekévé kell válnia, vennie kell a Szentleket a kegyelemben. Mindezt folyamatosan szükséges hirdetni, mindaddig, míg a lelki változás meg nem történik a hívőben, s ezáltal az életében is javulás mutatkozik.

A prédikátor tehát először a törvényről tanít. A hallgató önmagára vonatkoztatja a törvényt, tudatosítja a bűnösségét, vagy, ha mentes egy-egy bűn elkövetésétől, a törvény figyelmeztetésül szolgál, hogy továbbra is őrizkedjék attól. Az ighirdetésben nemcsak elkövetett bűnökről, hanem bűnös voltról kell beszélni, amelyből az ember saját erejéből nem tud megszabadulni. A bűn Isten haragját szüli. Ez megtérésre ösztönöz, s arra, hogy az ember megmeneküljön a harag elől, Jézus Krisztus oltalmazó kegyelmébe. A törvény nevelőnk Krisztusig, a Megváltó

¹³⁴ „Bis wir ime gleich werden und ewiglich mit ime leben und herschen.” *A Brandenburg–Nürnbergi Egyház rendtartása*, 1533, 159.

¹³⁵ „Puss ist nichts anders dann ein herzlich reu und laid, über die erkannten sünd mit ernstlichem seufzen nach vergebung der sünde und dann warer frumbkeit.” *A Brandenburg–Nürnbergi Egyház rendtartása*, 1533, 145.

megismerésére vezet. Amíg a hívő nem jut hitre, s nem tudatosan, önként, a Szentlélek megvilágosításából lesz képes a jó cselekedetekre, addig a törvény az embert vezeti, korlátozza, irányítja, engedelmességet követelve, mintegy külső kegyességre készíti. A törvény lelki (Róm 7,14), lelki cselekedeteket követel, az ember pedig testi, ezért testi dolgokat visz véghez. Csak akkor tudja teljesíteni a törvényt, ha lelkivé válik. Ez viszont csakis akkor lehetséges, ha a Szentlélek működik benne és általa. Krisztus megismerésével a törvény továbbra is kötelező lesz, de a hívő, mint Krisztusban kegyelmet nyert, Lélekkel megáldott ember cselekszi meg annak előírásait. A rendtartás számol azzal, hogy a gyülekezet nem minden tagja jut el idáig. Egy gyülekezeten belül a törvény a különböző hitbeli szinten állóknak különbözőképpen szól. a „kezdők” számára a törvény megzaboláz, fegyelmez, visszatart, hogy addig, amíg a Szentlélek nem vezeti „teljességgel” az egyháztagot, könnyebben tudjon engedelmeskedni.

Az ígehirdetői-lelkigondozói munka másik része, az Írás segítségével történő bűnbocsánat, a vigasztalás hirdetése a Biblia átfogó, a reformáció igazságainak kulcsával értelmezett, intenciókat, lényegyet felismerő bibliaismeretet igényel.

A gyülekezet küldetése az igazságosság (*gerechtigheit*). Ez természetesen nem cselekedetek által, hanem az evangéliumba vetett hittel nyerhető el. Az evangélium hirdeti, hogy Krisztus az a közbenjáró, aki az Atya haragját csitítja, megbékéltet Vele, örök életet ajándékozik. Megteszi azt, helyettünk, amit nekünk kellett volna megtennünk, betölti a törvényt, magára veszi bűneinket, igazságosságát adja nekünk, könyörög az Atyához értünk.

Az ige hirdetése kiterjed az élethelyzetek Isten ígéjében való értelmezésére is, pl. a szenvedésre. Az Ige szolgálja kitartásra ösztönöz azzal, hogy megmagyarázza: a sátán működése, vagy az emberek ártása is Isten jóváhagyásával történik. A büntetés mint Isten nevelő eszköze az ember hasznára válik, a szenvedésben tanulja az Ő akaratát megismerni. A nyomorúság, ahogyan Krisztusnak kijárt, úgy a tanítványnak/népnek is. Ilyen állapotban ismeri meg az ember az Istennel szembeni gyengeségeit, amelyek jólétben nem tudatosulnak. A nyomorúság Istenre fordítja a figyelmet, önkritikus bünfelismerésre és megtérésre, s az élet jobbítására, Isten kegyelmének keresésére ösztönöz. Nevel az üdvözülés útjára, illetve vágyat ébreszt a jövő élet boldogsága iránt. Az imádság lehetősége, az Istenhez fordulás és az Őrá való utaltság erőteljesebbé válik a szenvedésben. A nyomorúság kitüntetés, ha Istenért szenved az ember. A szenvedő emberen Isten könyörül, a méltatlanok kiváltságában részesülhet (Lk 14, 21). A Szentlélek a szenvedéseken keresztül a régi Ádámot nyomja el, az új embert éleszti, azáltal, hogy tudatosítja: a hívő Krisztussal együtt meghal a bűnnek, s a szenvedés ennek a folyamatnak a része, amely a dicsőségbe vezet (2Tm 2,11).

A rendtartás nem választja külön az egész gyülekezetet az egyes hívőktől.

Amit az egyes hívőről mond, az érvényes az egész gyülekezetre. Az új ember megszületését munkálja az egyház, s ezek a külön-külön Istenhez forduló emberek alkotják a gyülekezetet. Azzal nem foglalkozik, hogy a gyülekezet ezt milyen formában éli meg, ezen túlmutat annak a hangsúlyozása, hogy a gyülekezet olyan személyekből áll, akiknek az ígéret szól, akiknek a bűnbánatot kell tartaniuk, s akik felszabadulnak az igazságosságban az új, örök életre.

EGYHÁZI SZOLGÁLATOK

Az evangélium hirdetése a szóbeli prédikálás mellett más módon is történik: többek között a keresztesítés, úrvacsora, az oldás és kötés által. Mindezek az evangélium hírközlő eszközei. Az egyházi élet fő tevékenységei az evangéliumra mutatnak, nevelnek, személyesen tudatosítják, láthatóvá, személyessé (személyesen érdekeltté), érzékelhetővé teszik azt. Az egyházi cselekményeknek nem önmaguk ceremóniájában van jelentőségük, hanem abban, ahogyan rámutatnak az evangélium központjára és ahogyan ráébresztik a hallgatót az evangélium értelmére.

KERESZTSÉG

A keresztséget a mű az isteni elrendelés és az aköré csoportosított emberi rendelkezések megszokott konfrontálásában vizsgálja, a *sola scriptura* elv alapján.

A keresztséget Jézus rendelte, az egyház a kiszolgáltatásban pedig különböző rítusokat, szokásokat honosított meg. A rend utasítása szerint ezeket felül kell vizsgálni, s ami nem tartozik az Írás alapján a keresztség lényegéhez, el kell hagyni. Nem helytelen a keresztség, ha nincs szentelt víz, só, olaj stb., meg kell tartani azonban az imádságot és az evangélium olvasását.

Olyan keresztszülőket kell a gyermek mellé állítani,¹³⁶ akik lelkiületükben alkalmasak, a gyülekezet előtt is hiteles emberek, akik komolyan, lelkiismeretesen veszik magukra azt a feladatot, hogy tanúk legyenek, a gyermek nevében (helyett) válaszoljanak a keresztesítéskor feltett kérdésekre; akik a megkereszteltet a későbbiekben ellenőrzik és figyelmeztetik a kötelességeire. Mivel a keresztségben a megkeresztelendő számára legnagyobb lelki ajándékokért, kegyelemért, üdvösséért, a hit ajándékáért imádkoznak, a gyermekért könyörgő keresztszülő nem

¹³⁶ A bibliai példák alapján (1Kor 1,16, ApCsel 16,33) a kisgyermeket is meg kell keresztelni.

lehet fegyelmezetlen, imádságra alkalmatlan, könnyelmű, botránkozást okozó egyén.

A gyülekezetnek behatóan kell ismernie a keresztség lényegét, mégpedig három egységben: 1) milyen nagy az ember bűne; 2) milyen nagy kegyelmet bizonyított meg Jézus Krisztus irántunk; 3) mit gondoljunk a kegyelemről, hogyan dicsérjük Istent mindezt. Ismétlődő gondolatsor a rendtartásban az ember nyomorúsága nagyságának és az Isteni kegyelem nagyságának párosítása, majd az ember Istennel szembeni kötelességének hangsúlyozása. Az ember természeténél fogva testi, Ádám örököséként, a sátán foglyaként Isten haragját, büntetését hordozza. Magától nem tud szabadulni. Tudatosítani kell, hogy a keresztségben Isten milyen nagy kegyelmet és irgalmasságot tett, s bár ez nem teszi a megkereszteltet jobbá, de eltörli a bűneit. Az isteni szövetség ereje által a lelkiismeretében megtisztítottá válik. Ám a hívó dolga ettől függetlenül az, hogy a megbocsátott bűnöket kerülje, tudva, hogy a bűnös volta meghalt a keresztségben, nincs alávetve a sátánnak. Még ha bűnt találna is magában, az akkor sem számíttatik be kárhoztatásul. A keresztség új, Istennek tetsző életet munkál a hívőben. A keresztségben Jézus feltámadásának lesz a részese. Ha ilyen nagy ígéret örököse a gyülekezet, akkor ez arra indítja, hogy Krisztusban éljen, a reményt őrizze meg. A keresztségre való reakció a lélek által megújult gyülekezet hálája.

Az elmondottak a közösség egészére is érvényesek, hiszen a gyülekezet megkeresztelt egyénekből áll. Viszont ez a küldetés, meghatalmazottság, az isteni kegyelem emberileg még nem tükröződik az egyház életében kellő módon. Erre nevelni kell, s éppen ezt szeretné a rendtartás elérni. Folytonosan utasítja az egyházi szolgákat, hogy tanítsák, fegyelmezzék a népet, hogy a közösség erre a tudatra eljusson. A keresztségben történt Isteni lehajolás, a kegyelem a gyülekezetet áhítattal kell, hogy elöltse, másrészt buzdítsa és fegyelmezze.

ÚRVACSORA

Az úrvacsora az új emberhez szól, akinek szóban és tettben (*werk*) hirdettetik, hogy Krisztus teste és vére a mennyei, új ember növekedésére vezet, nevel. Azáltal, hogy a hívő magához veszi a jegyeket, tudatosítja, hogy mindez őérette történt.

Itt is – csakúgy, mint a keresztségnél – el kell választani a Krisztus rendelését az emberi adalékoktól. Ám az utóbbiak között is vannak megőrizendők, így a dicséretnek éneklése, ima, olvasmány (1Kor 14,26). Leginkább a helytelen, korábbi, nem keresztyéni, az Írásból nem indokolható elemekkel tűzdelt úrvacsora-értelmezésre szükséges odafigyelni, miszerint az úrvacsora egy áldozat lenne élőkért és holtakért, a szentek segítségül hívásával. Sem maga Krisztus,

sem az apostolok, sem az egyházatyák nem rendeltek el ilyet, ilyen értelemben maga a miseáldozat is tévelygés. Krisztus áldozata egyszer és mindenkorra kizárólagos érvényű, ezért az úrvacsora nem értelmezhető áldozatként. A katolikus ellenvetést, miszerint ez nem áldozat, hanem inkább emlékezés, az első áldozat egyfajta reprezentációja, azzal veti el a rendtartás, hogy a liturgiai szövegeik mégiscsak áldozatról beszélnek, ennél fogva az úrvacsorát áldozatnak kell, hogy tekintse a római egyház.

Ami a külsőségeket illeti, bár nem játszanak lényeges szerepet, mégis, azok megtartását javasolja a szerző.¹³⁷ Az úrvacsora két szín alatt, Krisztus szavainak felolvasásával együtt szolgáltat ki, a templomba jövőknek és az odajárulni kép-telen betegeknek.

A gyülekezet számára meg van állapítva egy tudásszint, amely szükséges ahhoz, hogy az isteni kijelentést (pl. a sákramentumot) helyesen értelmezze. a rendtartás azt a célt tűzi ki, hogy a laikus egyháztag a katechizmus alaptémáiban járatos legyen, elsajátítsa az ismereteket (a Tízparancsolatot, Apostoli hitvallást, Miatyánkot, a sákramentumok reformációs értelmezését). Az úrvacsorához járulás nem automatikus cselekedet. Megelőzi a gyülekezet önvizsgálata és hitbeli, konfesszionális ismereteinek felfrissítése (ez utóbbi nem mindegyik alkalommal: aki egyszer számot adott az ismereteiről, többször nem köteles erre). Az úrvacsoravétel szándékát jelezni kell az egyházi szolgálknál, hogy azok az arra alkalmatlanokat (nyilvános vétken értek, hitetlenek, tudatlanok stb.) ne engedjék a szentségekhez. Aki egyéb okok miatt nem felel meg (ismeretek hiánya, eretnek gondolatok, egyéb vétkek miatt), szintén nem engedhető a sákramentummal való éléshez. Ha azonban megbánást mutat, hajlandó a javulásra, az akadály elhárul.

OLDÁS ÉS KÖTÉS

Külön rendelet szól a gyónásról (bűnvallásról). A bűnök alól való feloldozás az Isteni rend része (Jn 20,22) – de nem a római egyház gyakorlata módján. A keresztség és az úrvacsora mellett van a helye. Az előző azok számára való, akik keresztyének akarnak lenni, az utóbbi azoknak, akik hitben élnek, az abszolúció pedig azoknak, akik bűnbe estek, s így a Krisztus lelki testéhez méltatlanokká váltak. Ők az abszolúció által újra betagozódnak a gyülekezetbe. Ez a rendtartás a gyülekezetbe való visszavételnek ezt a módját is választotta. A folyamatban elmarad a bűnbánat mint a bűnért való elégtétel, ez ellenkezne a hittel (itt az emberi cselekvési lehetőség a határához ért), ám mégis jelen van a tanítás, hogyan

¹³⁷ *Messgewand, altardeck, silbrein, gefess* stb. A *Brandenburg–Nürnbergi Egyház rendtartása*, 1533, 183.

kell javulni, imádságban, tanulásban, igyekezetben, s hogyan kell tartózkodni a bűnöktől. A bűnök megbocsátása a jövő életre nézve történik, s nem akkor hirdettetik, ha valaki eleget tett a bűneiért. Az abszolúció itt tulajdonképpen a bűnöknek az emberek által való megbocsátásáról szóló isteni kijelentésnek a gyakorlatba való átültetése.

AZ EGYHÁZI ÉLET TOVÁBBI ELEMEI

A rendtartás értékeli az egyes egyházi cselekményeket és megadja a szerepüket és értéküket (pl. jó cselekedetek, imádság). Ennek tárgyalásakor a kiindulási alap a reformáció szemlélete: az ember egyedül kegyelemből és egyedül Krisztus érdeméből igazul meg.

Ezzel együtt felmerül a kérdés, ha a gyülekezet Isten tiszteletére irányuló munkája, cselekedetei nem érdemszerzők, akkor azoknak milyen szerepük és értelmük van?

A gyülekezet a maga erejéből csak külső, világi jó cselekedetekre képes (*gerechtigkeit des fleisches*), szabadsága van a rossztól óvakodni, jót cselekedni, de a szívét nem változtathatja meg. Isten segítségével valódi bűnbánatra, hitre, szeretetre nem képes. A saját igazságosságát nem tarthatja a gyülekezet üdvszerzőnek, ha ezt tenné, a kegyelmen alapuló hite szűnne meg. Hit nélkül pedig nem lelne tetszést Isten előtt. A gyülekezet viszont azt az igazságosságot keresi, amely Isten előtt számít, s ez Krisztusban adatott. A gyülekezet élete Krisztusban van elrejtve (Kol 3,3). Csak a Krisztus által kapott igazságossága mentheti meg.

Ez a tény a gyülekezeti élet irányát is megszabja. Noha a közösség programja az Isten dicsőítése, mégis, a prédikátornak óvnia kell a gyülekezetet attól, hogy a cselekedetekben megnyilvánuló istentiszteletben bízson (pl. a parancsolatok minél tökéletesebb betartásában), s annak nagyobb szerepet tulajdonítson, mint amekkora annak valójában van. Bármilyen nagy az emberi igyekezet, nem tesz igazzá (mint ahogy Júdást még a saját halála sem). A bűnért tökéletesen meg kell fizetni, a hívőnek Krisztusig kell eljutnia, benne tökéletesen megigazol, teljes bűnbocsánatot nyer.

Mindez a törvény megtartására való komoly igyekezetet természetesen nem teszi feleslegessé, viszont ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy a gyülekezet életének lényege nem ezek a cselekedetek, hanem maga a hit. Hiszen a megváltás sem a cselekvés szintjén zajlik, s az nem cselekedetek szintjén és azok által, hanem hit által érthető meg.

Ez az elv érvényesül az imádság magyarázatában is. A gyülekezet imádsága Isten parancsára történik, abban az ígértben, hogy Ő azt meghallgatja. Az odafordulás a hitben történő Istenre hagyatkozás jele, semmiképpen nem érdemszerző cselekedet, amely Istent válasza kényszerítené. A lelkésznek óvnia kell

a népét az imával kapcsolatos tévedésektől, a szentek közbenjárásának segítségül hívásától, a szentekhez szóló imádságtól. Ugyancsak tartózkodni kell attól, hogy az ima mintegy varázsszerként alkalmaztassék, pl. veszélyek elkerülése végett. A könyörgést Krisztusért, s nem emberi érdemek miatt hallgatja meg Isten.

A házasságkötés Isten és a gyülekezet előtt zajló esemény. A házasulandók megmutatkoznak a lelkésznel, aki megállapítja, lehetséges-e a házasságkötés az isteni és természeti törvények szerint. Az egybekelés szándékát háromszor kihirdetik a templomban, amikor is a gyülekezetnek ellenvetése lehet a friggyel kapcsolatban.

Az emberi lét Isten tervébe való beágyazottságából eredően a temetés alapjaiban véve egyházi szertartás, amelynek a liturgia elemei adják meg a jellegét és tartalmát. A temetés istentiszteleti alkalom, amelyen tudatosul az embernek az Istennel való kapcsolata, ezt jelzik a felolvasásra kerülő perikópák (Lk 1, 68 – 79, vagy 90. Zsoltár, 1 Th 4, 13 – 18). A gyülekezet ezek tudatosításával nyilvánítja ki a hitét és reményét. A temetés többi „gyermeteg ceremóniáját”¹³⁸ el kell hagyni, mint külsőséget, amelynek a lényeghez nincs köze.

A katechézis témáit a *Kinderpredigt* függeléke adja, a rendtartás törzsszövege csak arra tér ki, hogy a gyermekek lelki fejlődésének elősegítése a prédikátorokon kívül a szülők feladata is, akiknek felelősségük van a gyermekeikkel szemben. Ügyelnek arra, hogy részt vegyenek az istentiszteleteken, s ne maradjanak távol az úrvacsorától. Nevelni kell őket a szülők tiszteletére, az igaz hitre, istenfélelemre, hiszen a fiatal korban megismert gyakorlat később életelemmé válik. Az imádságok közül a szülőknek a miatyánkot kell megtanítani, a katechizmusban leírt magyarázat kíséretében.

LELKÉSZEK

A rendtartásnak nem témája az egyház szervezete, irányítása. Mellőzi a testületek leírását, nem vonja kétségbe a már meglévő lutheránus gyakorlatot. Az egyházi szolgák közül részletesen csak a lelkészekre¹³⁹ tér ki. A szolga kiváltságai, jogai tárgyalása helyett annak kötelességeiről, felelősségéről szól. A lelkésszel szembeni követelményeket a legfontosabbakra redukálja, azokra, amelyek az egyházépítésben a legnagyobb szerepet játszanak. Leginkább az Írás megismerésében, annak érvényesítésében tett erőfeszítést tartja fontosnak. A rendtartás minden szolgát, benne a lelkészeket is figyelmezteti, hogy a szolgálatukat a legnagyobb szorgalom-

¹³⁸ A Brandenburg–Nürnbergi Egyház rendtartása, 1533, 203.

¹³⁹ Pfarrherr, prediger, diener – lelkész, prédikátor, szolga.

mal, tisztességgel lássák el, s a népet Isten és a világi felsőbbség parancsára, mint pásztorok, legeltessék. Nem arról van itt szó, mintha egyebet nem várna el a lelkészről, hanem arról, hogy a rendtartás az egyház életfunkcióira nézve állapítja meg azt, ami elmaradhatatlan a lelkész munkájából, s amire az igyekezetnek leginkább irányulnia kell.

Ő köteles az egyházfegyelmet is tartani. Mivel a gyülekezeti tag egész élete Isten szavában mérettetik meg, a lelkész Isten előtti személyes felelősséggel tartozik igyekezni arra, hogy a rá bízott hívő újjászülessen, illetve, ha eltávolodni látszik, visszatérjen az igazi tanhoz. Szóval és példával inti a népet. Ha ő maga nem jár elől jó példával, a gyülekezettől sem lehet elvárni a hiteles életet. A lelkésznek, mint olyannak, aki vezeti a gyülekezetet, magasabb ismeretekkel kell rendelkeznie.

Mivel a lelkészek a legjelentősebb feladatot látják el, a gyülekezet tisztelettel viselkedik velük szemben, a tanaikat és személyüket respektálja, elfogadja a felsőbbség által nekik rendelt egyházi szolgálát. (Nincs szó arról, hogy a gyülekezet választhatna lelkészt.)

EGYHÁZFEGYELEM

A fegyelmezés elsősorban annak a feladata, aki az Igét közvetíti, hirdeti. Ennek egyik oka, hogy a fegyelem szorosan összekapcsolódik az Igének az emberre vonatkoztatott igényével. Az Ige fedd, int, buzdít, önmagában fegyelmez, s az, aki azt hirdeti, úgy fejt ki, hogy annak az evangélium hirdetése mellett a fegyelmező szerepét, erejét, intencióját is felszínre hozza.

A fegyelem a tan megtartására és a keresztyén élet folytatására szorítkozik. A keresztyén élet rendjére való törekvésnek mélyebb értelme van, hasonlóan az *Unterrich*hez. Ez valójában a sátán elleni harc. A prédikátor, lelkigondozó erősíti, inti, buzdítja a gyenge keresztyéneket e harcban. Ennek alkalma nemcsak az istentisztelet, vagy a külön erre kijelölt idő. Ez folyamatosan történik a gyülekezetben – a lelkigondozás keretében. A lelkigondozás célja – ami jelen esetben maga is igehirdetés – éppen ebben van.

A prédikációnak, a lelkigondozásnak, fegyelmezésnek gyülekezetvédő szerepe is van. Az egyház, mint Isten szerint haladó közösség, veszélynek van kitéve – a tanok szintjén. A tant – s ez alatt itt a reformáció biblikus alaptanításait érthetjük – maga a törvény és az evangélium Krisztocentrikus értelmezését kétségbe vonhatják. A gyülekezet sátáni kísértések közepette őrzi meg az üzenetet. Ha ebben elbukik, s visszatér a régi, római bibliai értelmezéshez, amelyből hiányzik a reformáció felismerése, nem kevesebb történik, mint hogy az üdvösséghez vezető utat

téveszti szem elől. Ezért szólít fel a rendtartás olyan vehemensen a tan védelmére, s ezért feladata a tan védelme az ige hirdetésén kívül a lelkigondozásnak és az egyházfegyelemnek is, jóllehet általában, máshol az egyházfegyelem klasszikusnak számító témái inkább az életvitel, vétkek, bűnök, mint a tan betartása.

A REND FOGALMA

A gyülekezetekben foganatosított rend segít a negatív, nem kívánatos jelenségek-től megóvni az egyházi gyakorlatot. Ha a gyülekezet az angyalok kedvéért (1Kor 11,10) rendet tart, annál inkább ezt kell tennie az isteni méltóság kedvéért. Amennyiben Isten jelen van a gyülekezetben – márpedig a gyülekezet több, mint emberek közössége –, ez a Hozzá leginkább méltó rendet, viselkedésmódot, hitet, ugyanakkor külső rendet követeli meg. Tehát maga Isten jelenléte a gyülekezetben indít, készlet a rendre. Az Isten jelenlétére adott emberi válasz az Ő tiszteletére helyesen lefolytatott istentisztelet. A rend a közösségben való viselkedésre, a kultusz gyakorlására is vonatkozik (éneklésre, imádságokra, szokásokra, vagy pl. az úrvacsoravételre, ahol, ha a megszabott rendet figyelmen kívül hagyják, büntetést vonnak magukra. Az úrvacsorával méltatlanul, nem megfelelően élők büntetése a halál¹⁴⁰ – az Újszövetségben).

Ugyanakkor egyházrendnek számít pl. az isteni rendelkezések sorozata, amely az ószövetségi népet vezette, védte a tévelygéstől. A kialakított rend Isten mindenkorai népének a közösségi magatartásformája, amelyet Isten jelenléte határoz meg. Nem mintha a „rendezett” cselekedetek üdvszerzők lennének, hanem azért, hogy a rendezett egyházi élettel Krisztusra irányítsák a gyülekezet figyelmét. Krisztust a gyülekezet az Igében és a sákramentumban értheti meg leginkább, ezeken keresztül erősödik a hite. Ezért a rend arra szolgál, hogy a gyülekezetet ösztönözze arra, hogy az igét szorgalmasabban hallgassa, és a szentséget nagyobb komolysággal vegye.

Ezt a témát a mű a keresztyén szabadság kontextusában is vizsgálja. Háromféle egyházrendet ismer: 1) olyat, amely emberek rendelkezéseiből áll, s nincs egybehangolva az Isteni igénnyel (ezt nem kell betartani); 2) olyat, ami hasznos rendelkezés, de nem feltétlenül elmaradhatatlan (pl. ünnepek, istentiszteletek időpontjai); 3) olyat, amelyek a bűneinkért való elégtételt szolgálnák, (pénteki böjt, imák), amelyek a kiindulásából eredően ellentmondanak az ingyen kegyelemnek, ezért eleve Isten ellen valók.

¹⁴⁰ *A Brandenburg–Nürnbergi Egyház rendtartása*, 1533, 141.

Emberi rendelkezés kategóriájába azokat az egyházi (esetleg világi) rendelkezéseket sorolják továbbá, amelyek nem összeegyeztethetők az Írással, ezért cáfolhatók (pl. gyónás a papnak), ezen kívül az új szövetség értelmében már meghaladott, aktualitását vesztő ószövetségi rendelkezések is idesorolandók. A gyülekezet Isten ígéjének ismeretében jogosulttá válik arra, hogy akár felülbírálja a korábbi, kétség nélkül teljesített rendelkezéseket.

Az előírások csak az Írásból származtathatóak (*sola scriptura*). Ami ezenfelül van (emberi tanítás a római egyházban), az nem játszik különösebb szerepet az üdvösségben, illetve nincs olyan jelentősége (távrolról sem), mint a kijelentett isteni titkoknak. Az emberi tanításokat elveti az irat, mint olyan rendeleteket, amelyek a lelkiismeretet fogva tartják, amelyek az üdvözülést vagy a büntetést a rendeletek teljesítésétől teszik függővé, azaz cselekedetek alapján tartják elérhetőnek az üdvösséget, cselekedetek alapján tartanak bűnösnek, vagy megigazultnak valakit.

Az emberi tanítást nem lehet az Igével egy kategóriába sorolni. Ennek megokolása abban van, hogy az ember maga mint nem lelki lényegű lény (1Kor 2,14, Ézs 40,6 f) eleve nem ismerheti meg önmagától az Isteni igazságot. Az egyház a szentlélek által magyarázott isteni kijelentésre van utalva.

A rendtartás számol azzal, hogy a korábbi gyakorlatban az egyháznak az emberek felé kijelentett utasításai, parancsai vezették a gyülekezeteket. A gyakorlat továbbra is megmaradt, ám azzal a lényeges különbséggel, hogy differenciálni kell és lehet az emberi és az isteni rendelkezéseket.

Ezzel az emberi rendelkezéseknek csupán kiegészítő funkciót tulajdonít. A gyülekezet többre hivatott, mint arra, hogy emberi rendelkezések által irányíttassék, hiszen ezt a legnagyobb, maga Isten szava végzi el.

Igaz, hogy az egyház kikerülhetetlen, nélkülözhetetlen, ám annyiban az, hogy egyedül éppen az egyház hordozza és hirdeti az igazi evangéliumot, amelynek hallásából hitre juthat a hallgató. Ugyanakkor azok a rendelkezések, amelyeket az egyháztagjaira ró, az üdvösség megszerzésében, vagy elvesztésében nem játszanak döntő szerepet. Az egyház nem formálhat jogot arra, hogy az emberi rendelkezésekkel, amelyeket az igazság letéteményeseként hoz, visszaéljen, s ezek által saját autoritását, hatalmát bebiztosítsa. A rendtartás nem vonja kétségbe, hogy az egyház a rendet az isteni rendből származtatja, s ezért az kötelező érvényű az egyháztagok számára, mégis, önkritikusan különbséget tesz a lényeges, Isteni és emberi rendelkezések között. A rendtartás itt nem az egyház korlátaira hívja fel ezzel a figyelmet, hanem a hívő szabadságát hangsúlyozza erőteljesen.

A szabad akarat kiváltsága nem az egyház Istentől eredő közvetített parancsai teljesítésének mond ellen, az rosszul értelmezett szabad akarat lenne, amely szerint minden, ami tiltott volt, szabad, senkinek nem köteles az ember engedelmessé válni (a felsőbbségnek sem), öntörvényűvé válhat, semmilyen vallási

cselekedetre nem kötelezhető. A szabad akarat a Krisztus általi bűnbocsánatból eredő felszabadulás, a jó, Istennek tetsző dolgok cselekvésére. A szentlélek a sá-tán uralma alól szabadít fel, hogy maga uralja az emberi életet (Jn 8, 36).

EGYHÁZ ÉS VILÁG

A rendtartás elutasítja az egyházi vezetést, ha az emberi rendelkezéseket adó szervvé válna, a világit azonban elfogadja, mint olyat, amely Isten sugallatára jó rendelkezéseket hoz. Az emberi tanítás mint negatív kicsengésű kategória alól kivételt képeznek a világi felsőbbbség rendelkezései. Isten őket használja fel a rend megteremtéséhez, a vétkesek büntetéséhez, a jók védelme érdekében. A világi vezetés működésében Isten rendje tapasztalható meg. Ő ültette őket hivataluk-ba, ám nem saját kényük-kedvük szerint uralkodhatnak, hanem alá vannak vetve az Urak Urának. A rendtartás optimistán vallja (Péld 21,1), hogy Isten ti-tokban vezérli az uralkodókat, akarata szerint. A korábbi egyházi felsőbbbség rendelkezései kétségbe vonhatók, nem így a világi felsőbbbségé, aki Isten lelküle-tét hordozza, Isten akaratának megfelelően van a hivatalában. A parancsai, rendelkezései jók. Engedelmeskedni kell azoknak, mégpedig önkéntesen, lelki-ismereti okokból. Aki ellenük szegül, egyenesen Istennel szemben válik enge-detlenné. Ha azonban a vezetés Isten rendelésével ellenkezőt követelne, kifordí-taná az Ő rendelését, érvénybe lépne az Ige, miszerint inkább Istennek kell engedelmeskedni, mint embernek. A felsőbbbség nem a maga vágyai, álmai szerint kell, hogy kormányozzon, hanem Isten megbízatása szerint. Ha ez mégis előfor-dulna, akkor a feltétlen engedelmesség parancsa helyett a hamis és igaz próféták közötti különbségtevés utasítása és a hamisaktól való tartózkodás parancsa lép érvénybe, s az egyetlen Mesterhez, a mennyeihez kell ragaszkodni.

Összességében ez az irat jóval kritikusabb a Melanchthonénál a felsőbbbség meg-ítélésében. A *Brandenburg–Nürnbergi Egyház rendtartása* a világi vezetés kompe-tenciájának határt szab, sajátos módon. Az üdvösség kérdésében a világi vezetésnek nincs semmilyen szerepe, Isten arra nézve semmilyen felsőbbbséget nem rendelt. Ezáltal ez a terület, a lelki élet a világi vezetéstől független marad, beleszólási joga vezetésnek, alakulatnak, intézménynek nincs, azt Isten magának tartja fenn.

6. A JEDNOTA BRATRSKÁ EGYHÁZI RENDTARTÁSA, 1632

BEVEZETÉS

A Jednota bratrská egyháza a huszita mozgalom talaján sarjadt. Nem azonos a kelyhesekkel (utrakvistákkal), nem sorolható sem a husziták mérsékelt, prágai szárnyához, sem a radikális táboritákhoz. Sajátos lelkületükből eredően ezektől elhatárolódtak, és 1457-ben Kunwaldban letelepedve megalapították az első gyülekezetüket. 1464-ben egy rendtartásban fektették le a működési alapelveiket. Általánosan *Unitas fratrum*, *Moravian Church*, *United Brethren*, *Czech Brethren*, *Brüdergemeinde* neven ismertek. Az 1620-as fehérhegyi csata utáni protestánsüldözés a Jednotát is végzetesen érintette, sokan közülük, mint pl. Jan Amos Comenius, legismertebb püspökük is, emigrációba kényszerültek. Az 1720-as években Nikolaus Ludwig von Zinzendorf gróf birtokán megalapították a Herrnhuti Közösséget, ezzel vette kezdetét a megújult Jednota bratrská történelme.

Egyházi rendtartásuk¹⁴¹ A reformáció egyházainak rendtartásai között egyedi szerepet tölt be. Gyakorlatilag annyira öntörvényű, hogy a református és az evangélikus rendek között nem találjuk a párhuzamát. Speciális volta abban is van, hogy a rendnek írásban való rögzítésekor a Jednota már mintegy 180 éve létezett, s míg a lutheri és kálvini egyházi rendtartások egyértelműen normatív iratként születtek, addig a tárgyalt irat egy sok évtizedes, már működő egyházi gyakorlat összefoglalása. Feltűnő viszont, s egy másik jelentősége ebben van, hogy sok olyan saját kútforrásból merített, már a reformáció előtt gyakorlatban levő elemet tartalmaz a Jednota egyházi élete, amit a reformáció csak jóval később ismert fel és vezetett be.

¹⁴¹ *A Jednota bratrská egyházi rendtartása, 1632. Církevní řád Jednoty bratrské.* Církevní řád Jednoty bratří českých: ustanovený hned v počátcích Jednoty podle učení Kristova a podle příkladu prvotní církve ke zbožnému zachovávaní, nyní pak z důležitých důvodů nově vydaný. Újkori cseh nyelvre átültette Zdeněk Vojtěchovský. Magyarázatokkal ellátta Rudolf Říčan. 1. kiadás. Praha, Evangelické dílo v Praze, 1945.

Az egyház vezetői szerint „semmilyen emberi közösség... nem maradhat fenn és nem működhet sikeresen bizonyos rend nélkül, (...) még kevésbé a Jézus Krisztus egyháza”.¹⁴² Ezért a püspökök és a vének¹⁴³ összeállították a gyülekezeti élet szabályait, hogy megőrizték a tan és a keresztyén élet lelkületének tisztaságát, illetve hogy mindezek által rendeződjenek egyházi alakulatba. Tették ezt az általuk ismert, feltételezett apostoli (ősegyházi) minta szerint, illetve aszerint, amit a saját helyzetük megkívánt. A Jednota a renddel kívánta megakadályozni a nemkívánatos változásokat, az alaptól való eltávolodást. Az 1632-ben, a lengyelországi Lesznóban (*Lissa*), a zsinat által kiadott mű bizonyos értelemben „konzerválta” az optimálisnak tartott egyházi állapotot és védelmet kívánt nyújtani a környezet káros behatásai ellen. Mindez a politikai élet kedvező alakulása feletti eufóriában történt. A szász csapatok 1631-ben elfoglalták Prágát, ez reményt adott a harmincéves háború áhított vége után a korábban teljesen szétzilált egyház életének újraindítására, megszervezésére.

A Jednota megalakulása óta tudatosan izolálódott a többi egyháztól (bizonyos mértékű együttműködés ellenére is), úgy az utrakvistáktól, mint a lutheri és kálvini gyülekezetektől. A két fő reformációs ág közül végül egyértelműen a kálvinista irányzattal tudtak inkább azonosulni. Az elkülönültségükben meg kellett fogalmazniuk a sajátosságukat. Ezért a vezetés belső egyházi törvényeket alkotott, amelyekkel a saját spirituális sajátosságait hangsúlyozta, amelyek a reformáció többi egyházával közösen vallott hitvallásokban és normatív dogmatikai iratokban nem domborodtak ki.¹⁴⁴ A szerzők a hiányérzetüket ellensúlyozták egy 1616-ban kiadott rendtartással, majd az általunk tárgyalt 1632-es irattal, amely éppen azokat a – többek között – ekkleziológiai sajátosságokat ragadja meg, amelyek kimaradtak az általuk is felvállalt Cseh Hitvallásból.

TARTALOM

A rendtartás nem tér ki a „lényegi dolgokra” (*substantialia*), amelyekből az üdvösség származik (Isten kegyelme, Jézus Krisztus érdeme, a Szentlélek ajándékai,

¹⁴² A Jednota bratrská egyházi rendtartása. 15.

¹⁴³ Korábban tévesen Jan Amos Comeniusnak, a Jednota egyik püspökének tulajdonították a szerzőséget.

¹⁴⁴ Ez mondható el pl. az 1609-es, II. Rudolf által kiadott, a protestánsoknak viszonylagos vallásszabadságot biztosító „majestátum” nyomán kialakult helyzetről is. A Jednota a Cseh Hitvallást mint normatív iratot elfogadta több más reformációs egyházzal együtt, de nem kívánt azzal maradéktalanul azonosulni, s úgy érezte, hogy a „közösködéssel” saját jellegzetességeit adja fel. a rendtartással részben ezt kompenzálták.

hit, szeretet, remény), sem a „szolgálataikra” (*ministerialia*), amelyeket Isten rendelt az üdvösség közvetítésére (Isten Igéje, kulcsokkal való élés, szentségek). Ezekben a Jednota elvileg egy véleményen van az „igaz keresztyénekkal”. Ezzel szemben az „esetleges” dolgokkal (*accidentalialia*) foglalkozik (különböző előírások, szertartások), amelyek a ministerialiákat kísérik, azaz: hogyan, ki által, mikor, hol kell azokat elvégezni, milyen rendben, milyen szokások szerint, úgy, hogy ne árnyékolják be a substantialiákat, hanem azok érvényesülését elősegítsék. Ami a szolgálati dolgokat illeti, a Jednota szerint a római gyakorlatban azok öncélúakká váltak, ezért is szükséges egy rendtartással szilárd alapot teremteni az igaz istentisztelethez. Ennek logikájával fekteti le a Jednota az ekkleziológiai modelljét, a következő témakörökben:

- 1) A Jednota rendje. Azon dolgok rendje, amelyek mentén a Jednota megalapult.
- 2) A személyek rendje: a gyülekezet bírái, az alamizsnát kezelők, a gyülekezet gazdasági felelősei, a női szolgálattelvők.
- 3) A szolgáltók rendje (papok), a tanítványok (akoluthok), a szerepapok (diakónusok), a szeniorok (vezető vének), a Jednota elnöke, írnoke, a konszeniorok (vének).
- 4) A zsinatok és az ordinációk rendje. A zsinatok, generális és körzeti zsinat. A papok, szerepapok, tanítványok ordinációja. A fiatal papok bevezetése a szolgálatba. A papok bemutatása a gyülekezetnek. A konszeniorok és püspökök ordinációja.
- 5) Az egyházi szolgálatok és a szegények gondozásának rendje. Az Isten Igéjének hirdetése. A szent keresztség. Az úrvacsora. A lelkigondozásba való felvétel (felnőttek, kamaszok). A házasság. A betegek és a temetések rendje. Az ünnepek, „imanapok”, böjt, alamizsnálkodás.
- 6) A papi házak (szemináriumok) rendje.
- 7) A Jednota tagjai családi életének rendje.
- 8) A vizitáció rendje.
- 9) A fegyelem rendje.

EGYHÁZÉRTELMEZÉS

A rendtartás az egyházat egyrészt a szolgáló (ordinált vagy laikus) egyháztagon, másrészt a szolgálatokon keresztül vizsgálja. Ebben hasonlóságot mutat *A Genfi Egyház egyházi rendtartásával*, amely szintén a gyülekezetben betöltött hivatalokon és az egyház működési területein keresztül ragadja meg a gyülekezet életét. Itt abban találjuk a specifikumot, ahogyan a rendtartás a leírt feladatkörökön túl értelmezi az egyháztagot mint szolgálattelvőt, mégpedig Isten igé-

jének radikális igénye alapján. Ebben a gondolkörben tárgyalja az egyházi élet területeit, testületeit, szerveit, másrészt az egyéneket, az egyének által betöltött hivatalokat, feladatköröket. Olyan ekkleziológiai képet alkot ezáltal, amellyel nem a strukturális felállítás reformálására törekszik, hanem a személyre, az egyháztag által elvégzett, Isten dicsőségére történő munkára koncentrál. Mivel az Jednota szervezete a megalakulása óta már kikristályosodott, itt ezzel, ennek teológiai megindoklásával nem foglalkozik a rendtartás. Egy olyan egyházképet taglal, amelyet az egyén életvitele, s az ezen keresztül megvalósuló gyülekezeti élet rajzol meg. Az egyéni hitéletüket mindinkább intenzívebben és hitelesebben megelőik alkotják a gyülekezetet. A gyülekezet nem létezhetne az Isten iránti engedelmességben tökéletességre törekvők nélkül. Az egyháztagok a hitet nemcsak egyénileg, hanem közösségleg is, családjukban és gyülekezetükben is megélik, ennek látható jele az engedelmességben mutatott Istent dicsőítő élet, a gyülekezet maga. A Jednota ebben a kérdésben olyan következetes, hogy az egyénnel szemben támasztott szigorú követelményrendszert kiterjeszti az egész gyülekezetre, annak minden egyes tagjára (azzal a kitételrel, hogy elismeri, a keresztyén életnek vannak fejlődési szakaszai, amelyekben a maximális igénynek a hívő nem felelhet meg). Talán nincs is még egy olyan rendtartás, amely ennyire számolna az egyén felelősségével a gyülekezeten belül, s amely egy gyülekezet, sőt, az egész egyház képét, munkáját ennyire az egyén munkájától tenné függővé. A gyülekezet, az egyház szent, mert az a megszentelt egyháztagok közössége. A gyülekezet arculata olyan, amilyenné az egyén munkája, lelki intenzitása, életvitele alakítja. Az egyház magától értetődő közössége az Istennek tetsző életet élni akaróké. A Jednota tudatában volt annak, hogy amennyiben ez elvész, az egész egyház léte kerül veszélybe. Ezért emeli ki az egyéni kegyesség fontosságát, s terjeszti ki azt úgy a családi életre, mint az egész közösség életére. Ezzel is magyarázható az, hogy ezen egyház életének, s eredeti célkitűzéseinek megvalósításához, profiljának megőrzéséhez elengedhetetlen volt egy, a keresztyén élet szabályainak, annak az élet minden szférájára kiterjedő, szigorú, bibliai alapú, főleg a Hegyi beszéd alapján összeállított etikai szabályzat szigorú betartása.

Ezt a fajta „radikalizmust” a többi protestáns rendtartás nem engedhette meg magának ennyire következetesen, már annál fogva sem, mivel sokkal nagyobb egyháztestekről volt szó (akár a lutheri, akár a kálvini egyházakra gondolunk), amelyekben ez elérhetetlen ideának tűnhetett. A Jednota számára azonban ez nem volt elérhetetlen cél, tekintve, hogy nem egy-egy terület reformációja alapján jöttek létre az egyes gyülekezetek, hanem tagok felvételével, olyanokéval, akik megfeleltek a követelményeknek. Ez kizárt egyfajta „felhígulást”. Emellett azért is lehetett ilyen szinten foglalkozni ezzel a kérdéssel, mert a Jednota gyülekezetei

kis létszámúak voltak, ahol minden egyes egyháztagnak a megszentelődés útján vezető életét (2Kor 7,1, Zsid 6,1) követni tudták.¹⁴⁵

Az irat szinte minden tisztség kapcsán az óegyházi mintára hivatkozik.¹⁴⁶ Több egykorú rendtartásban megtalálható ez. Ám a Jednota specifikuma abban rejlik, hogy az első keresztyénektől nem is egy egyházmodellt vesz át, hanem inkább az első keresztyének hitével, hűségével, kitartásával, megalkuvást, kompromisszumot nélkülöző alapállásával, odaadásával azonosul, s ezt igyekszik átültetni a saját egyházába. Míg Kálvin az Ef 4,11–13-ra hivatkozva meghatározza az egyházi hivatalokat Genfben, addig a Jednota ugyanazon versekben nemcsak hivatalokat lát, hanem a Krisztus testének a jelenben történő, a lehető legtökéletesebb felépítésének a mintáját. A Jednotának szociológiailag az őskeresztyén ideák megvalósításában a többi egyháznál nagyobb esélye volt. Kis létszámú gyülekezeteit (az egyik vezető, turnovi gyülekezet 1547-ben pl. mindössze 200 lelket számolt), a gyülekezetek átláthatóságát tekintve – szemben az akár egész területi egységekre kiterjedő egyháztestekkel szemben – közelebb áll(hat)ott az első keresztyén gyülekezetek struktúrájához. Ezért – kis létszámú közösségeknél, kisebbségi létben – is képes volt arra, hogy a világtól való distanciáját leginkább meg tudta tartani, szemben pl. a részben világi irányítású lutheri konzisztoriális, vagy akár a genfi, az állammal összefonódva, a városi tanáccsal szorosan együttműködő egyházzal, jobban tudott koncentrálni az egyháztagok személyes ellenőrzésére, vezetésére, a szentek közösségének kialakítására. A gyülekezeti tagok egyéni életére nézve az elvárásrendszer azért is volt felállítható, mert az egyházba felvett tagok misszió útján kerültek a gyülekezetbe (a már Jednota-beli tagok gyermekein kívül), szemben a nagyobb egyházakkal, ahol a terület felekezete s ezáltal az egyháztagság eleve adott volt.

A személyek rendje körülhatárolja az egyház ordinált és laikus tagjainak kompetenciáját a kötelességek, lehetőségek, jogok területén, bibliai szinten első helyen a Timóteushoz és Tituszhoz írt levelekre hivatkozva. Meghatározza a tagok kölcsönös szolgálati kapcsolatát, az egyházban való együttélés szabályait.

PAPOK ÉS PAPNÖVENDEKEK

A szolgálattevők rendjébe az ordináltak, vagy az ordináció előtt állók tartoznak. Az ő kizárólagos hatáskörükbe tartoznak a szolgálati dolgok (*ministerialia*), az Ige, a kulcsok hatalmával való élés, a szentségek kiszolgáltatása. Az ő feladatuk

¹⁴⁵ Vö. HALAMA, Jindřich: *a Cseh Testvérek szociális tanításai. Sociální učení Českých bratří 1464–1618*. 1. kiadás. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003.

¹⁴⁶ Ez a rendtartás nemcsak a feltételezett ősegyházi bibliai mintára épít. Utalásokat találunk néhány püspök és zsinat kijelentésére is (Cyprianus, Gaius, Karthágói zsinat).

egyrészt közvetíteni azt, ami Istentől jön (*substantialia*), másrészt a gyülekezetet felkészíteni, alakítani, arra nevelni, hogy a felülről érkező értékeket elfogadja, nyitott, befogadóképes és alázatos legyen.

A papok tekintélye az Írás autoritásában gyökerezik. A kulcsok hatalmával való élés mellett a papok privilégiuma az a szolgálati terület, amely a hirdetett és látható Igével van kapcsolatban.

Szinte minden egyházi összefüggésben igehirdetés folyik, ez a szolgálat az egyházi élet központja, ennél fogva a papok szolgálata is alapvető fontossággal bír. Ennek értelmében is tárgyalja a rend olyan részletesen a velük szemben támasztott követelményeket. A lelkésszel szembeni elvárás a teológiai alapismereten kívül (amely nagyjából a Jednota korábban született tanítói könyveinek ismeretére szorítkozik) mindenekfelett a lelki alapállásra vonatkozik (1Tim 3, Tit 1). „Elegendő volt számukra, hogy beteljenek a hit ígéjével, hogy készségük legyen a mások tanítására, (...) és meg legyenek bennük mindazok a tulajdonságok, amelyeket az apostoli szabály a papoktól megkíván.”¹⁴⁷

Erre tudatosan nevelik őket, mint „szolgákat”, tanítványokat a papi szolgálatra való felkészülési időszakban, mégpedig a „testvéri házakban”, papneveldekben, egy sajátos lelkigyakorlatos program keretén belül, amely alkalmassá teszi őket a szolgálatra, s amely a szolgálat és a szolgálattevő helyes értelmezését segíti elő. Ebben nagy szerepet játszik a már gyakorló papok közelsége, személyiségük nevelő, példaadó hatása, a mindennapjaikba és a szolgálatukba való betekintés lehetősége.

A leendő papoknak (diakónusoknak) egy szigorú házirend szerint napi, heti és egész évre szétdolgozott programú nevelésének célja az Isten megismerése, az imádság szolgálata, áhítatok tartása, igazi kegyesség, alázat, engedelmesség, erkölcsösség, komolyság, akadémiai ismeretek elsajátítása. Nem hiányzik a fizikai munka sem, „hogy megtanuljanak szolgálni a feletteseiknek, és hogy a bűnös kísértéseket kikerüljék”.¹⁴⁸ Lényeges megtanulniuk, hogy ne a maguk, hanem a rájuk bízottak hasznára dolgozzanak.

A diakónusok, papok tanítványi programja egyértelműen a majdani szolgálatra készít fel. A hallgatók teológiai témákkal foglalkoznak (memorizált katechetikai és kötött, erkölcsi tartalmú szövegek alapján beszélgetnek, aminek végén a felettes vonja le a következtetéseket), imádkoznak, katechetikai anyagokat memorizálnak, teológiai disputákat folytatnak, bevetettetnek az egyházi szolgálatba, részt vesznek a kultikus életben, először az istentiszteletek technikai jellegű szolgálataiban, később perikópák felolvasásában, éneken,

¹⁴⁷ A Jednota bratrská egyházi rendtartása. 23.

¹⁴⁸ A Jednota bratrská egyházi rendtartása. 27.

imádságban, segédkeznek a papok mellett, prédikációkat, vázlatokat írnak (megtanulva az Ige gyülekezeti életre való alkalmazását), helyettesítik a papokat, gyermekcatechézist végeznek stb. A lelki fejlődésükről, az elsajátított ismeretükről hetente számot adnak. Mindezek átélése, tapasztalata feltétele a későbbi saját, önálló szolgálatnak.

Az őket rendszeresen ellenőrző felügyeletükkel megbízott papok szerepe a tudatos nevelés, ismeretátadás mellett a saját szolgálattal, életvitellel való példaadás.

A rendtartás egyedülálló abban a tekintetben, hogy egyedülként tárgyalja a káplánok/segédlelkészek nevelését, s abban is, hogy a tanítványság bibliai prototípusát a gyakorlatban is megpróbálta programszerűen megvalósítani.

A nevelés kérdése a Jednotában kulcsfontosságú. Egyrészt azért, mert a vezetés felismerte a nevelés erejét a tökéletesedés útján, másrészt mert a Jednota bizalmatlan volt az iskolák tanításával és nevelésével szemben. Ezért vagy maguk alapítottak iskolákat, vagy minden eszközt megragadtak, hogy a saját elveiket, alapállásukat közvetítsék a neveltek felé. A nevelésben éppen arról volt szó, hogy az életfelfogást, értékrendet alakítsa, amely az Isten szolgálatára vezet. Akkor, amikor a Jednota diákjai közül többen az egyház által, liberális erkölcsük miatt erősen kritizált evangélikus, vagy kálvinista egyetemeket látogattak, az egyház fenntartja magának a nevelés illetén való jogát és formáját.

A gyülekezetnek nincs lelkészválasztói joga. A rendtartás ezt a kérdést nem a nép jogából kiindulva kezeli. A papokat „felülről”, a püspökök küldik, a gyülekezetek szükségletei, helyzete szerint a közösségekbe. Ha egy gyülekezetben felmerül valamilyen probléma, igyekeznek olyan papot odaküldeni, akiben képességet és készséget látnak arra, hogy az adott problémát megoldja. Ennek a szokásnak sajátos egyházépítői jellege van. Řičan szerint itt arról van szó, hogy a Jednota ki akarta kerülni azt a problémát, amely több lutheránus gyülekezetben felmerült, ahol a nép nem feltétlenül a megfelelő adottságokkal, erényekkel megáldott lelkészt választotta meg. Emellett az a veszély is fennállt, hogy a nép által választott pap nem lett volna teljesen független a gyülekezettől, s emiatt a gyülekezet vezetésében, talán még az igehirdetésben is kompromisszumokra kényszerülhetett volna. A gyülekezet hálával fogadja el a hozzá küldött, neki szánt szolgát és ígéretet tesz arra, hogy „úgy fogja őt hallgatni, mint Krisztus helyettesét.”¹⁴⁹

¹⁴⁹ A Jednota bratrská egyházi rendtartása. 5., 48.

PÜSPÖKÖK

A Jednota megtartja a korábbi egyházstruktúrát, de modifikálja azt. Az egyház élén a püspöki kar áll. A papok a saját soraikból választják őket – felettesül. Az ő hivatalos megnevezésük: „Elöljáró vének, a papokra felügyelő szeniorok és konszeniorok (...) akik szenátust alkotnak, a Jednota tanácsát, a konzisztóriumot.”¹⁵⁰

Nem egy személy kezében összpontosul a vezetés. A közösség soha nem tette a vezetés privilégiumait egyetlen püspök kezébe, ehelyett egy püspöki grémiumba bízta azt (4-6 személyre, akik, ha megfelelnek, akár életfogytiglan betöltik a funkciót). Ennek tagjai egyenlő jogkörrel rendelkeznek, pusztán szervezési szempontból vezetőt választanak maguk közül – az elnököt (bíró), aki azonban nem nagyobb, több, mint amazok, s aki alá kell, hogy vesse magát az egyházfegyelemnek és a többiek kritikájának.

Mellettük és velük szolgálnak a papok és a laikusok. Tulajdonképpen nem is püspöki, hanem papi vezetésről beszélhetünk ez esetben. Noha a püspököknek a vitás kérdésekben döntő szavuk van, mégis, alá vannak vetve a zsinatnak, amelyet az összes pap alkot. A korábbi, püspököknek fenntartott hatalmi pozíciót nem ismerik el.

Hogy a Jednota megakadályozza egy püspökhatalmi rendszer kialakulását, kijelenti, hogy a püspökök „kiemelkednek a többi pap fölé, ám nem a hivataluk kiemelkedő volta miatt, hanem a munka és annak felelőssége miatt. Emellé a rend az *episkopos* sajátos magyarázatát fűzi: „az *episkopos* és a pap ugyanaz, de a püspök felügyelő is ezen felül”.¹⁵¹

Feladatuk a diócezis irányítása. Felügyeleti, ellenőrzési joggal bírnak a többi pap fölött, felelősek a rend megtartásáért, felügyelnek arra, hogy mindenki betöltse a kijelölt feladatát (1Pt 5,1, ApCsel 20,28, 2Kor 10, 13,16.). Vigyáznak a tan tisztaságára, az egyházi rendtartás betartására, a kegyes életre, az ifjúság életére és nevelésére, vizsgáztatnak, beiktatják és ordinálják a tanítványokat, a papokat, a konszeniorokat. Gondozzák (lelkigondozói értelemben) a papokat, a papi családokat, a papnövendékeket. Rendszeresen látogatják a gyülekezeteket, próbálják megoldani a diócezisben és a gyülekezetekben felmerült problémákat, rendet tartanak a papok között, felügyelnek a könyvtárra és a nyomdára. Gyakorlatilag azon területek vannak a püspökök hatáskörébe utalva, amelyek technikailag is csak felülről való rálátásból irányíthatók. Melléjük segítőt is állítottak, akik több funkciót átvettek tőlük (előkészítik a határozatokat, ellenőrzik azok érvényesítését, gyakorolják az

¹⁵⁰ A Jednota bratrská egyházi rendtartása. 34. R. Říčan megjegyzi, hogy a püspök név helyett gyakrabban a vén (szenior) megjelölést használták.

¹⁵¹ A Jednota bratrská egyházi rendtartása. 29.

egyházfegyelmet, vizsgáztatják a leendő szolgálkat), s akik tanácsosként szolgáltak. A püspököknek megmarad néhány a katolikus *episkoposok* feladatából, de nincs lelki hatalmuk a nép és a többi szolga felett. Bár a püspököknek a vitás kérdésekben döntő szavuk van, a döntéseket végső soron mégis a zsinat hozza, amelynek alá vannak vetve.

A rendtartás a püspökök személyét illetően – mint mindegyik más egyházi szolgánál – a megfelelő lelki habitust emeli ki („Istentől különös képességekkel megajándékozott legyen, olyan különleges képességekkel kell rendelkeznie, amelyekkel kitűnik a többiek közül”¹⁵²), valamint a pozíció szolgálati jellegét.

A SZOLGÁKKAL SZEMBENI KÖVETELMÉNYEK

A szolgák ordinációját megelőzi egy, a Jednotára jellemző, sajátos aktus, amit egyfajta közösségi szűrőnek is nevezhetünk. Az ordináció előtt mindenkinek egy igényes próbát kell kiállnia, amely során kiderül, hogy az illető alkalmas-e egyáltalán a szolgálatra. Ez a vizsga pszichikailag is igen kemény volt, amelyben az őszinte szándék, az elkötelezettség, az alázat, a haszonlesést nélkülöző szolgálatra való készség, a tehetség, a jó magaviselet, az igehirdetésre való tehetség, a hittételek tárgyi ismerete, a jellem, hajlamok, kegyesség, szorgalom, képességek, engedelmesség, fegyelmezettség, dolgoosság, a tisztázott családi háttér került vizsgálat alá, illetve az, hogy a jelölt a saját erejét aláveti-e Isten és a Jednota érdekeinek.¹⁵³

A vizsga sikeréről a papok közössége dönt, az a testület, amely képviseli a Jednota szellemiségét. A papi grémium véleménye a konszenior elé kerül, aki elbeszélget a hallgatóval a szolgálatról, annak szépségéről, nehézségéről, méltóságáról, az őszinte szándékról, a hallgató esetleges vétkeiről, rossz szokásairól, szenvedélyeiről, összességében a lelki rátermettségről. A megítélésben a Jednota íratlan (szokás)joga, az egyház által kialakított eszménykép, az optimális lelki képességei a döntők.¹⁵⁴

A szolgákkal szembeni elvárások mögött a Jednota tapasztalata rejtőzik, nevezetesen az, hogy csak ilyen intenzív elszánással, a Krisztus-követés vágyával, az említett erényekkel lehet Isten igazságait megismerni, s azokat közvetíteni. Ezenkívül az ideális szolga életvitelén, szolgálatán keresztül maga a Jednota jellege őriztetik meg, s ez bizonyos mértékben az egyház megmaradásának egyik biztosítéka is.

¹⁵² A Jednota bratrská egyházi rendtartása. 29.

¹⁵³ Comenius megjegyzi, hogy e beszélgetések nyomán többen visszaléptek a szolgálattól.

¹⁵⁴ Ilyen alaposággal csak a Genfi rendtartás szól a lelkészek erényéről és vétkeiről.

Ha mindezt a papi kar feladná, a Jednota összeolvadna azokkal a felekezetekkel, amelyektől nem véletlenül határolódott el. A Jednota ugyanis több helyen kritizálta a neoutrakvistákat, huszitákat, evangélikusokat, hogy a szolgálattevőik élete nem felel meg a bibliai elvárásoknak.

Az egyházi szolgák erényeinek hangsúlyozásával a rendtartás többek között azt sugallja, hogy a tan tisztaságának megőrzése, egyáltalán, annak ismerete fontos, de a tan csakis úgy marad meg tisztán, ha a szolgálattevő (de ugyanígy az összes gyülekezeti tag) a Bibliában foglalt követelményeknek eleget is tesz, ha a tan realizálódik az egyén életében. Ha ez kimaradna, a tan maga nem megélt tan lenne, tehát a Jednota számára gyakorlatilag jelentéktelenné válna. Ezért a Jednota folyton az egyháztag által megvalósított tanról szól. Amennyiben az egyház a *sola gratia* elvét vallja, egyúttal a gyülekezetre és annak minden tagjára is gondol, aki elfogadja az isteni kegyelmet és arra hálás, Istennek tetsző élettel válaszol. A *solus Christus* tézise értelmetlen lenne a Krisztus parancsainak és azok teljesítésének hangsúlyozása nélkül. Kétséget kizárólag igaz az egyház számára, hogy egyedül Krisztusban nyerhető el az üdvösség, azonban ez az üdvözítő Krisztus teljesíteni való parancsokat is adott, amelyek teljesítése mindennél előbbre való kötelesség. A Jednota vállalva a reformáció téziseit, azonosult azokkal, de tette ezt mindig olyan közösségként, amely nemcsak a megváltottak és kiválasztottak szabadságát, de egyúttal nagyon hangsúlyosan az elkötelezettségét, engedelmisségét is kiábrázolta.

LAIKUS SZOLGÁK

A Jednota a megalakulásától fogva a gyülekezetet és az egész egyházat eleve papi vezetéssel képzei el, s ezt a sajátosságot megtartja mindvégig, azonban, mint fentebb mondtuk, rendkívül nagy hangsúlyt kap a laikus elem, mégpedig annak a lelki minősége, amely már-már *nota ecclesiae*-nak minősül.

A hallgatóságot a rend a kezdők–haladók–tökéletesek csoportjaiba osztja.¹⁵⁵ Erre egyrészt szervezeti szempontból volt szükség, másrészt az ilyen besorolás szerint az egyháztagság szintje attól függ, hogy mennyire van jelen és milyen mértékben tükröződik az egyháztag életében Isten ígéje, s milyen az arra adott válasz, a hitélet milyen lelki érettséget mutat. A gyülekezet minden egyes tagjának végig kell haladnia egy, a Jednota sok évtizedes gyakorlatában bevált lelki úton, fejlődésen, míg ezen haladva, a tökéletesedés útján válik olyan egyháztaggá, amely

¹⁵⁵ MOLNÁR, Amedeo: Kezdők, haladók, tökéletesek. Počínající, pokračující, dokonalí. In *Jednota bratrská 1457–1957: Sborník k pětistému výročí založení*. Praha, Kalich, 1956, 147–169.

közel van ahhoz az ideális elképzeléshez, amit a vezetőség alkotott meg, s amelyben a szolgálatok magasabb szintjét is elvégezheti. Ez egyértelműen az egyháztagság *conditio sine qua non*ja. A gyülekezet a fejlődők, fokozatosan szolgálatba állók, tökéletességre igyekvők közössége. Ezen a lelki úton taníttatnak (igehirdetés, katechizáció, lelkigondozás), s állandóan ellenőriztetnek (számon kérve az ismeretüket és a keresztyén életük hitelességét). Nem automatikus az egyházhoz való tartozás, s az távolról sem szorítkozik csupán a kultusz területére.

A laikus mindhárom, de különösen a második és a harmadik fejlődési „stádiumban” szolgál. Részt vesz az istentiszteleten, a liturgiában, (énekel, dicsőíti Istent, könyörög (epiklézis) az ordinációk során). Szolgálatnak minősül az is, hogy a gyülekezet tagja Istennek tetsző életet folytat. Nem hirdet Igét, ám az Ige érvényesítését, megvalósítását feladatának tekinti. Részt vesz (vehet) a családok, háztartások ellenőrzésében. A lelki „karbantartást” a laikusok is végzik, az egyházfegyelem gyakorlása nem csupán papi privilégium, hanem laikusi kompetencia is.

A rend megpróbálja összhangba hozni a gyülekezeti életet a családi élettel. A gyülekezetben zajló lelki munkát kiterjeszti, beépíti a családi életbe is. Itt az egyháztag számára további szolgálati terület nyílik. A család bizonyos fokig kiábrázolja a gyülekezetet. A családfőnek hasonló funkciója van, mint a gyülekezetben a nevelőnek, sőt, a papnak. Példaadásával neveli a rábízottakat, úgy, ahogyan a püspökök a papokat, a lelki vezető a jövőbeli egyházi szolgákat. A gyülekezeti tag a családjában és a munkájában is, szülőként, gazdaként, gyermekként stb. tudatosítja a saját Istentől rendelt feladatát és így tölti be az Ő törvényét. A család feje napi háromszor tart házi istentiszteletet, felügyel az imádkozásra (étkezés előtt, után), ügyel az erkölcsi törvények megtartására, ügyel arra, hogy a családja járjon – vele együtt – a gyülekezeti alkalmakra, tanítja a családját a katechetikai és keresztyén ismeretekre, számon kéri a gyermekeitől az átadott anyagot, például áll házanépe, alkalmazottai előtt (hasonlóan püspökökhöz, papokhoz, vagy a gyülekezeti tisztséget betöltőkhöz, akik életvitelükkel inspirálják a szolgatársakat, gyülekezeti tagokat), betartja a rendet, tartózkodik a hitetlenek cselekedeteitől, dologra fogja a háza népét, tanítja a munkára, tartózkodik a káros foglalkozásoktól, nem tűri az istentelen életmódot stb.

A Jednotában a laikus elem laikusok által történő ellenőrzése, nevelése általános gyakorlatnak számít. A gyermekek (és a Jednotába még nem tartozó felnőttek) lelki nevelése a családi életben és az egyházi oktatásban folyik, különösen a konfirmációra való felkészítés keretében, amely itt elveszti a szentségi jellegét és inkább pedagógiai-ekkléziológiai jelleget ölt. A nevelés a Szentírás befogadására készít fel, kegyességre vezet, a Jednota írásértelmezésének és specifikumainak megértéséhez vezet.

A fejlődés második fokozatában levők a keresztyén tanokkal már megismerkedtek, felvétetnek a lelkigondozásba, részt vesznek az istentiszteleteken, az úrvacsorában is részesülnek. Az egyháztagság ebben a fázisban is fokozatosan realizálódik, mégpedig meghatározott program szerint. Ekkor az egyháztag szorgalmasan igyekszik önmagát Isten akaratának egyre jobban alárendelni, ügyelve a megszentelődésére.

A harmadik csoportba (a tökéletesek, vagy a tökéletességre igyekvők) tartoznak, azok, akik tökéletesnek mondható ismeretekkel rendelkeznek, hitben, reményben, szeretetben élnek, lelkileg elég érettek. Ezek a feltételei annak, hogy a magasabb egyházi – nem papi – szolgálatok közül néhányat betöltsenek, s már másokat is igazgassanak. Ezek soraiból kerülnek ki a bírák, az alamizsnálkodást gyakorlók (gyakorlatilag a diakónusok), akik a gyülekezet szociális-diakóniai kötelességeinek teljesítését koordinálják, az egyházi vagyont kezelők, a nővérek stb. Ezen a szinten jut a vezetésben is szerep a laikusok számára. Ám ez a rendtartás a laikusokkal elsősorban nem vezetőként, döntéshozóként számol, hanem mint olyan egyháztagokkal, akik Istent dicsőítik életükkel, s ezzel az életvitellel meghatározó módon formálják a gyülekezet arculatát.

A rendtartás a mindennapi élet istentiszteleti jellegét hangsúlyozza azzal is, amit a házasságról állapít meg. A házasságkötésre való készülődésben helye van az imádságnak és a gyülekezet vezetőivel való konzultációknak. Minden élet-helyzetben, így a házasságkötésben is jelen van az Ige és a gyülekezet tanácsa, támogatása, a közösség értékrendje, hagyományai. A házasulandók megbeszélik szándékukat a lelki vezetőkkel, akik „ellenőrzik”, hogy az Írást ezen a területen betartják-e (pl. a szülőkkel szembeni bánásmód, viselkedés, engedelmesség), mivel a Jednota szerint a házasság a hit alapállása nélkül nem töltheti be a küldetését. Az egybekelés lefolytatása visszafogott, az ünneplés is meg kell, hogy feleljen a megszokott életmódnak, szokásoknak.

A Jednotában nem beszélhetünk kimondottan presbitériumokról, de arról egyértelműen igen, hogy a más felekezetek presbitériumi jogai és kötelességei közül többen itt is a laikusok gyakoroltak.

A bírák (szerepük hasonló a presbiterekéhez), akiknek szigorúan meg kell felelniük a Biblia rájuk vonatkozó követelményeinek, a velük egyenrangú laikusok életvitelére ügyelnek, élnek a tanítás (!), megfeddés, tanácsadás, békítés, segítségnyújtás jogával és kötelességével, ügyelnek a jó rendre. Ezáltal a gyülekezet arculatának kialakításában, illetve annak megőrzésében alkotó tényezővé válnak. Az aktivitásuk nemcsak megengedett, de egyenesen megkövetelt. A laikusnak joga van tehát arra, hogy ellenőrizze és irányítsa bizonyos fokig a többi laikus egyháztagot (Róm 15,14). Az ige ilyenén való érvényesítése nemcsak a papok, hanem az egész gyülekezet feladata. (E téren a rendtartás sok

hasonlóságot mutat pl. a genfivel). A fegyelmezésnél figyelemre méltó pl. az a tény, hogy a (laikus) fegyelmező nem felülről bírál és fenýt, hanem egyenlő szinten áll a fegyelmezzettel.

ZSINAT

Az egyház két szinten, a generális és a körzeti zsinatokon tárgyalja meg folyó ügyeit. A programot a püspökök határozzák meg, de az egyes tárgysorozati pontokat a papok csoportokban készítik elő, miután a javaslataikat a püspökök elé terjesztik. A zsinaton minden pap jelen van, azonban a laikus egyháztagok nem vesznek azon részt. Ez alól kivételt képeznek a világi patrónusok, akik általában magasabb társadalmi körökből származnak. A zsinatok feladata többek között az egyházi rendtartás érvényesítése, úgy a személyeket, mint a gyülekezeteket, vagy diocéziseket érintő ügyekben. Ez utóbbiakkal főleg a körzeti zsinatok foglalkoznak. A zsinatokon történik az ordináció, a papok személyi értékelése, a vizsgáztatásuk, a gyülekezeti jelentések megtárgyalása, a szolgák fegyelmi eljárásai, a szeniorok választása. Jellemző a zsinat értelmezése is. Természetesen vannak tárgyalnivaló pontok, konkrét kérdések, ám ennél is fontosabb a lelki töltet. A zsinat elsődleges feladata: buzdítani a szeretetre, megszilárdítani a közösséget, az összetartást, erősíteni az egyházi szolgák szívét, hogy kitartsanak az Istenért végzett munkában. A zsinatnak istentiszteleti jellege van, számos istentiszteleti elemmel (imádság, igehirdetés, áhítatok, többszöri felolvasás a Szentírásból, úrvacsoravétel az Istenben való közös öröm és szeretet megújítására, az Igével való intés a példás életre stb.).

EGYHÁZI SZOLGÁLATOK

Igehirdetés

A Jednota számára a legalapvetőbb szolgálat az igehirdetés, gyakorlatilag minden ehhez kapcsolódik. A hit a hirdetett ige hallásából származik, s a többi egyházi szolgálat éppen erre a hitre épít. Nincs olyan területe az életnek (családi élet, hivatás stb.), amelyre az Isten ígéje ne lenne kötelező érvényű. Éppen ezért ennek magyarázata, közvetítése elmaradhatatlan.

Minden egyházi jellegű összejövetelen hirdettetik az ige, vasárnap, szerdán, pénteken, a szentségek kiszolgáltatásakor, házasságkötéskor, temetéskor, lelkigondozás során, s mindenkinek, korosztályra való tekintet nélkül, beleértve

a gyermekeket is. Az igehirdetés a Jednota értelmezésében Istenhez vezet, orientációt nyújt a keresztyén életben, formálja a gyülekezetet, hogy nyitott és engedelmes legyen az Ige felé, tanít, vigasztal, int, „nevel a hitben és a kegyességben... megtanít arra, hogy a keresztyén hogyan forgolódjon a munkájában”.¹⁵⁶ Tisztán, egyszerűen kell prédikálni az Írás szerint, hogy mindenki következtetéseket vonhasson le a Szentírásból a saját életére, helyzetére. Vasárnaponként négyszer hangzott el igehirdetés (reggel a prófétákra, a nagy prédikáció az evangéliumra, délután a levelekre, este fejezetenként olvasták a Bibliát, s magyarázták. Az ötödik istentiszteletet az ifjúságnak tartották. A gyermekek keresztségénél is az igehirdetés kapta a legnagyobb szerepet, amelyben hangsúlyt kap a szülői köteleességek betöltése a gyermeknevelésben. Mivel a szülők és keresztszülők hite alapján szolgáltatják ki a keresztséget, nekik kell a gyermek gondolkodását úgy irányítani, hogy ön-maga is eljusson a felismerésre, hogy a szülei döntése vele kapcsolatban helyes volt, s ezt a konfirmációja alkalmával meg is vallja.

A gyermekek katechizációja vasárnaponként, az istentiszteletet követően történik. A gyermekeket kikérdezik az igehirdetés tartalmáról. Az egyházi neveléshez csatolódik az elmaradhatatlan családi nevelés is. A szülők a gyermekeiknek megtanítják a tízparancsolatot, a miatyánkot, Isten tiszteletére, tiszta erkölcsre, kegyességre nevelik őket. Ezáltal készítik fel a gyermekeket a konfirmációra, amely során vizsgát tesznek az ismereteikről, megvallják a bűneiket, megújítják a – rájuk nézve, de a szüleik által a keresztségkor – Istennel kötött szövetséget, kinyilvánítják a hitüket, fogadást tesznek, hogy Istennek engedelmesek lesznek. Ezt követi az úrvacsoravétel.

A gyermekek lelkigondozásba, „a Jó pásztorhoz való felvétele” a konfirmációval kezdődik, a felnőttek, akik nem a gyülekezeti családokból származnak, felvétetnek az egyházba, ha bizalommal vannak a Jednota rendtartása és lelkigondozása iránt.

Úrvacsora

Az évente négy úrvacsoravétel előtt néhány nappal a bírák beszámolnak az egyháztagok magaviseletéről. Ezt követően a hívek a lelkiismeretet vizsgáló bizottság elé járulnak, amely azt kutatja, hogy az egyháztag kegyesen él-e, teljesíti-e az Istennel szembeni kötelességeit. Nemcsak a szorgalom, a lelkiismeretesség esik megítélés alá, hanem a lelki élet intenzitása és minősége is. Ez a vizsgálat

¹⁵⁶ A Jednota bratrská egyházi rendtartása. 70.

alkalmat ad az egyházfegyelem gyakorlására, a javulásra, jobbításra, feddésre, valamint a problematikus kérdések tisztázására is.

Az alkalmatlannak ítélték nem részesülhetnek a szentségben, addig, amíg nem mutatnak javulást. Az úrvacsorázó gyülekezet az igehirdetést követően imádkozik a bűnbocsánatért, feloldozásban részesül, s kifejezi az Istennek tetsző életre való igyekezetét.

Az úrvacsorai közösség értelmezésének hangsúlyai a Jednotánál eltolódnak a többi rendtartáshoz képest. Az irat meghatározza, ki járulhat az úrvacsorához, s ezenfelül ügyel arra, hogy minden egyháztag igyekezzen arra, hogy méltó legyen a részvételre. A Jednota számára még egy ilyen, a kegyelmet egyértelműen hirdető aktusban is elsődleges a kegyelemben való részesedésre való felkészülés. Ennek célja az, hogy a gyülekezet, amennyire lehet, méltó lehessen a szentséghez. Ennek érdekében a rendtartás előírja a felkészülés menetét és tartalmát, gyülekezeti és egyéni szinten egyaránt. Isten előtt közösségként áll a gyülekezet, ám ennek lelki színvonala egyértelműen az egyén életvitelétől függ. Ezért szükséges az, hogy mindegyik tag feddhetetlen legyen.

Ünnepek

A Jednota az ünnepek megtartásával érvényesíteni, alkalmazni akarja az Isten rendjét, a teremtés rendjét. A gyülekezet az életritmusával beépül a teremtés idői rendjébe. Ennek szellemében rendelkezik a rendtartás az ünnepekről (vasárnap, testetöltés, Jézus születése, körülmetélése, bemutatása a templomban, megdicsőülése, szenvedése, feltámadása, mennybemenetele, a Szentlélek kitöltetése, valamint néhány apostol és mártír ünnepe, továbbá a böjti, bűnbánó és imanapok) Mindezek az Istennel való kapcsolat helyreállítására, bűnvallásra, megtérésre, kölcsönös megbocsátásra, a szív megújítására, könyörgésekre, a földi és az eljövendő élet feletti elmélkedésre adottak. Az ünnepek megülésével a gyülekezet Istennek szenteli magát. Igét olvas, hirdet, Isten törvénye különös nyomatékkal érvényesül a gyülekezetben. Tilos a munka, a bűnöket és a vétkeket kerülni kell. A rendtartás rendelkezik a böjtről is, amelynek célja az, hogy a testet és a lelket megzabolázza és hatékonyabbá tegye Isten igéjének hallgatására.

Diakónia

A rendtartás nem szól külön fejezetben a diakóniáról, de gyakran visszatér a témához, amikor az alamizsnáról beszél. A gyülekezet szociális és diakóniai kö-

telességeinek teljesítése a laikusok (alamizsnálkodók) feladata (papi felügyelet mellett), csakúgy, mint a gyülekezet anyagi ügyeinek intézése, a könyvelés, az anyagiak kezelése. Az alamizsnálkodó kötelessége a szegények sorsának követése. Az anyagi áldozatot nemcsak a rászoruló szüksége követeli meg, bár azt köteles enyhíteni a gyülekezet és az egyén is. Az általános adakozás Isten kedvéért történik, a hálaadás, tisztelet jele, része a kegyes jó cselekedetek betöltésének.¹⁵⁷ A gyülekezet az első keresztyének példája nyomán gyakorolja. Elválaszthatatlanul hozzátartozik az úrvacsorához, böjti napokhoz, néha a vasárnapokhoz is. Az adományokat a szegények, betegek, egyedülállók, munkaképtelenek között osztják el. Ez minden gyülekezet kötelessége. Amennyiben egy-egy egyházközség nem képes a szeretet szolgálatát megfelelően végezni, segítségükre sietnek az anyagilag izmosabb gyülekezetek.

Egyéb szolgálatok

Az egész gyülekezet feladata a betegekkel való törődés. A lelkipásztor meglátogatja őket (igét hirdet, felszólít a megtérésre, vezet az Isten kegyelmének vigasztaló reménységére, üdvbizonyosságra, úrvacsorát oszt), a gyülekezet pedig folyamatosan imádkozik értük.

A temetés, amely alapvetően egyházi szolgálat (ellentétben sok rendtartással), a papok és a segédjeik szolgálati területébe tartozik.

Vizitációk

A Jednotában rendszeres számonkérés, számadás, ellenőrzés zajlik, úgy egyéni, mint gyülekezeti szinten. A vizitációkat a püspökök, vagy megbízottjaik végzik, a környékbeli lelkészek jelenlétében (laikus nem tagja a küldöttségnek). Ekkor tájékozik a vezetőség a gyülekezet helyzetéről, problémákról, igényekről, az egyháztagokkal kapcsolatos kérdésekről. A vizitátorok arról győződnek meg, a gyülekezet elvégzi-e a feladatát, küldetését.

A pap személye, szorgalma, tanítása, a papnövendékek között végzett munkája is az ellenőrzés tárgyát képezi. A látogatók ellenőrzik a növendékek előrehaladását, fejlődését. Számonkérlik azt, vajon kitartanak-e az elhatározásukban,

¹⁵⁷ HALAMA, Jindřich: *Sociální učení Českých bratří 1464–1618. A Cseh testvérek szociális tanítása 1464–1618.* 1. kiadás. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003, 79.

a kegyességben, összetartásban, testvéri szeretetben, teljesítik-e a számukra elkészített programot és újat írnak elő számukra.

Arról, hogy a lelkész hogyan teljesíti a kötelességét, szóban, tettben, például áll-e a gyülekezet előtt, valamint a gyülekezeti tagokról a bírá tesz jelentést.

A látogatáskor természetesen hirdették az Ige, a püspök pasztorációs jelleggel int, buzdít, erősít, békíti a torzsalkodókat, reagál a felmerülő helyi problémákra. Ugyanő iktatja be a gyülekezeti bírakat, s ekkor kerül sor a templomszentelésre is.

EGYHÁZFEGYELEM

A fegyelem a gyülekezet joga és kötelessége, Krisztustól kapott törvény, amelyet az önmegtisztítás és a spiritualitás megőrzése érdekében gyakorolnak. Minden egyháztag szigorúan alá van rendelve a fegyelemnek, amely nem fegyelmi eljárások szintjén értelmezi a kulcsok hatalmát. Arra kell törekedni, hogy a fegyelmi eljárásokra ne kerüljön sor. Ennek érdekében mindenki mindenkit figyelmeztet, int, hogy a vétkes felelősséget vállaljon, bűnbánatra jusson. Mindenki köteles elfogadni a másiktól jövő intést.

A kulcsok hatalmával való élésnek kettős szerepe van. Egyrészt az egyházfegyelmet gyakorolják azzal szemben, aki a kihágásaival, rendellenességével veszélyezteti a gyülekezet integritását, másrészt a gyülekezet ekkor igyekszik szolidaritást vállalni a vétkessel, próbálja felemelni az elesettet, nem akar lemondani róla, hogy a bűnében elvesszen, hanem azt munkálja, hogy a vétkesnek reménye maradjon Isten kegyelmére. Ezért intenzíven imádkozik a gyülekezet.

A gyülekezet utasítja a megfeddendőt, esetleg önvédő mechanizmusában részlegesen, vagy teljesen kizárja soraiból. Ugyanakkor a közösség kötelessége marad, hogy segítse őt a megújulásban, lelki rekonstrukciójában, hogy visszatérhessen az egyházba. A megújulása akkor mondható teljesnek, befejezettnek, ha a vétkes a rendtartásnak maradéktalanul megfelel, teljes mértékben respektálja azt. Ez azonban nemcsak szóbeli beleegyezés, rábólintás, hanem teljes lelki megújulás eredménye.

A fegyelmezés a bibliai rend szerint három szinten zajlik: intés, nyilvános megsegyenítés, az egyházból való teljes kizárás. Az egyháztag a másik vétkét, kihágását felrója, Krisztus nevében, szeretetében, hatalmában, megfontoltan, együttérzéssel. Ha ez nem segít, a feddő a bírákhoz fordul, s csak ezután kerül át az ügy a gyülekezet hatáskörébe. A második szinten a lelki vezetők, akik itt gyakorolják a fegyelmet, megvizsgálják az ügyet, megmagyarázzák az írások alapján a vétke lényegét. Ha a vétkes enged és megvallja vétkét, és javulást ígér, elbocsáttatik,

amennyiben erre nem hajlandó, a lelkiismeretét megköti Krisztus kulcsainak hatalmával, eltilthatják az úrvacsorától, esetleg kizárják a Krisztus közösségéből, amíg nem veti magát alá Isten rendjének. A vétkes megköveti a közösséget.

Ha nem enged, megszegényítettetik, s ha ez sem hoz eredményt, teljes kizárással büntetik, a sátán kezére adatik (ha nem csupán önmagára, hanem a gyülekezetre is káros hatással van), s addig pogánnyá nyilvánítja őt a gyülekezet, amíg valódi bűnbánatot és megtérést nem mutat. Akkor viszont a 2Kor 2,6.7 alapján visszaveszik az egyházba.

EGYHÁZ ÉS VILÁG

A Jednota soha nem dédelgette azt az illúziót, hogy a világi rendszerek Isten törvényei szerint működnének. E téren az egyház szkeptikus, gyanakvó, bizalmatlan. Önmagát „alternatív közösségként” értelmezte,¹⁵⁸ amely a társadalmon kívül, teljesen a saját belső törvényei szerint igyekezett élni, próbálva megvalósítani a lehető legtökéletesebben a Biblia, különösen a Hegyi beszéd kijelentéseit. A keresztyén hívő számára küldetésének betöltéséhez a világi törvényeken túlmutat Krisztus törvénye, s ez a kötelező érvényű. Ez is az oka annak, hogy a rendtartás nem foglalkozik az egyház és világ, világi vezetés, világi társadalmi-politikai rendszerek kérdésével, amely pedig a reformáció egyházai számára általában aktuális problémaként merült fel. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az egyház ezt a kérdést nem venné elég komolyan. A Jednota igyekezetet fejt ki azon a téren, hogy olyan egyháztagokat neveljen, akik Krisztus törvényével a szívükben élnek a világban és azt maximálisan érvényesítik a világban betöltött szerepeikben.

¹⁵⁸ HALAMA, Jindřich: *Sociální učení Českých bratří 1464–1618. A Cseh testvérek szociális tanítása 1464–1618*. 1. kiadás. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003, 13.

7. ÖSSZEFOGLALÁS

Munkánkban megismertettünk néhány reprezentatív 16. századi lutheránus és a kálvinista rendtartást, valamint a Jednota bratrská 1632-es rendtartását. A reformációs egyházrendek azon jelentős munkák közé tartoznak, amelyek lefordították a reformációs tant az egyházi gyakorlat nyelvére, és szorgalmazták a tan következményeinek és követelményeinek átültetését az egyházba. A műveket gyakorlati teológiai szempontból vizsgálva megmutattuk, milyen módszereket választottak ehhez. Homiletikai, katechetikai, liturgikai, ekkleziológiai, poimenikai, egyházfegyelmi megoldási javaslatokat interpretáltunk. Ezekben kirajzolódott a rendtartások egyházértelmezése, amelyet legtöbbször csak indirekt megfogalmazások, utalások, jelzések alapján kellett rekonstruálnunk.

Annak érdekében, hogy a reformációs impulzus eljusson az egyházba, Kálvin *a Genfi Egyház egyházi rendtartásában* sajátos módszert követ. Az egyház reformációja többek között egy megváltozott struktúrában megy végbe, amelyet a szükséges, elvégzendő munka és a hivatalok határoznak meg. A gyülekezet irányítását egy lelkészekből, tanítókból, presbiterekből és diakónusokból álló testület veszi át. Az egyház feladata az igehirdetés, a sákramentumok helyes kiszolgáltatása, a tiszta tan megőrzése, a tanítás mellett folyamatos ellenőrzése annak, hogy az Ige kifejtse hatását és megnyilvánuljon az engedelmes életvitelben. Ezt folyamatosan számon kéri a hívektől. Ezért is kap az egyházfegyelmem – az elsősorban az igehirdetést segítő és pasztorális és nevelői jellegű, az Istennek tetsző életre ösztönző tevékenység – itt megkülönböztetett teret. Mindebben jelentős szerepük van a laikus szolgáknak (véneknek), akik a lelkészekkel és a szociális lelki munkát végző diakónusokkal alkotják az egyháztanácsot. A püspöki rendszert még nem váltja fel a zsinatpresbiteri struktúra, de csírájában már jelen van. Az egyházat egy testület irányítja. A laikus elem beleszólási joga az egyházi döntésekbe ebben a rendtartásban domináns.

A rendtartás meglepő képet nyújt az egyház és az állam kapcsolatáról. A korábbi püspöki jogkörök egy részét a városvezetés veszi át, jogot formálva arra,

hogy beleszóljon az egyházi döntésekbe, miközben a reformátor – több súlyos kompromisszumot kötve – hangsúlyozza az egyháznak a városvezetéstől, annak támogatásától elvonatkoztatott, független, önálló döntési jogát.

Az Emdeni Zsinat aktái azt a kérdést teszik fel, hogy az Írásból kiindulva milyen egyházszervezet a megfelelő, irányításra jogosult, Istennek tetsző. A rendtartás a reformáció gondolati rendszerét az egyház struktúrájába építi be. A zsinat tisztán artikulálta a zsinatpresbiteri struktúra alapjait, egy olyan rendszert kiépítve, amelyben a püspöki kompetenciákat teljes mértékben az egyház belső igazgatása alá helyezte. Gyülekezeti szinten ez a konzisztórium, a lelkész, a vének és a diakónusok grémiuma (a laikusok határozott szerepével), amely gondot visel az igehirdetésre, ügyel arra, hogy a reformáció tana eljusson a néphez, felel többek között a sákramentumok kiszolgáltatásáért, az ünnepek megtartásáért, a diakóniáért, egyházfegyelemért. A gyülekezeti küldöttek körzeti, provinciális és generális zsinatokon tárgyalnak, a helyi közösségek kompetenciáját meghaladó ügyekről. A határozatokat a konzisztóriumok hajtják végre.

A gyülekezetek és a tisztségviselők egyenlők. Nincs alá- és felülrendelt szolgál. Az egyházat a megválasztott, kiküldött képviselők mindig konzultatív módon, grémiumban irányítják. A zsinat elnöke nem a püspök, hanem a zsinat idejére megválasztott elnök.

Az anticentralizációs és antihierarchikus törekvésű rendtartásnak egyik specialitása a zsinat értelmezése. A zsinat olyan, lelkészek és laikusok által egyenlő számban alkotott közösség, amelyben különböző karizmákkal megáldott szolgálk emberileg a lehető legobjektívebb döntéseket tudják hozni.

Az egyház számára elképzelhetetlen, hogy a világi vezetés bármilyen módon beleszólhatna az egyház belügyeibe. Jellemző a rendtartásra, hogy a gyülekezet döntéseinek, szokásának nagy teret enged.

A vizitátorok tanítása a szász választófejedelemség lelkészei számára rendtartás célja, hogy a gyülekezetek felé közvetítse a reformáció tanrendszerét, meghatározza az egyházban folyó munkák, szokások, ceremóniák értékét, illetve normatív módon előírja azokat. Egyúttal próbálkozás arra, hogy egy új helyzetben, a püspöki struktúra elutasítása nyomán keletkezett ekkleziológiai vákuumot betöltse.

A gyülekezetek megreformálása nem az egyházstruktúra megváltozásával, a tisztségviselők munkaterületeinek meghatározásával, hanem a reformáció tanának megismerésével, s az ezzel járó lelki változással történik. A hívő átérzve bűnösségét, az ingyen, kegyelemből kapott üdvösséget elfogadja, s ez szabadítja fel a jó cselekedetekre. Ez az egyéni és az egész gyülekezet szintjén történő változás elősegítése a legsürgetőbb feladat. Minden más változtatás csak ez után, ennek a hitbeli alapállásnak a gyümölcseként következhet, akár egyházszervezeti,

akár erkölcsi szinten. Ezért az egyház legsürgetőbb feladata, hogy a tant eljuttassa az egyháztagokhoz, elsősorban a prédikáció által. A művet tekinthetjük akár egyfajta homiletikai útmutatónak is, amelynek központjában a reformációs tan néhány elemének rövid magyarázata áll, illetve a mód, hogy az egyházban az igehirdetés, a katechézis során hogyan kell azokat közvetíteni az egyháztag felé. A tan lényegét a mű a keresztyén élet néhány elemén keresztül (bűnbánat, hit, jó cselekedetek) magyarázza meg.

A rendtartástól idegen a farizeusi hangvétel, a törvényeskedés. Nem tartja fontosnak az ún. emberi rendelkezések betartását, mivel azok az üdvösségben nem játszanak szerepet. Szükszavúan tárgyal az egyházfegyelemről is, amely inkább az *ecclesia verát* érinti, s melynek elsődleges eszköze az igehirdetés.

Az egyházvezetést az isteni rendelés alapján működő világi vezetéssel együtt tematizálja. Említést nyernek a szuperintendensek, akik részben gyakorolják a korábbi püspökök jogkörét, a világi felsőbbbséggel együtt. A rend nagy szabadságot biztosít a gyülekezeteknek, teret ad döntéseinek, sőt a helyi szokásoknak is.

A *Brandenburg–Nürnbergi Egyház rendtartása* megpróbálja a tant és a gyülekezeti gyakorlatot összhangba hozni, s felülbírálni a korábbi gyakorlatot, előírja azt, hogyan formálódjanak a gyülekezetek az Igéhez. Mivel a gyülekezeti kultikus gyakorlatnak részben a hitbeli alapállást kellett ábrázolnia, szükség volt a reformáció tanaiból kiindulva a liturgia krisztocentrikus megújítására.

A reformáció a rendtartás szerint akkor „valósul” meg, ha annak eszméit a gyülekezet magáévá teszi. Ezért a gyülekezetet hitre kell juttatni, elsősorban az igehirdetés által. A reformáció tanainak közvetítésében nagy teret kap a gyermekek, fiatalok katechizálása. Ezek tárgyalása mellett kitér a sákramentumok kérdésére is, úgy, hogy azok egységében tárgyalja a kulcsok hatalmával való élest is, mint amelynek lényege úgyszintén a kegyelem hirdetése.

Az új tan új értelmet ad a gyülekezetek és az egyén munkájának is. Mivel a jó cselekedetek nem üdvösségszerzők, elsődleges a hitre jutás (hiszen csak az Isten lelkével megáldott hívő képes igazi jó cselekedetekre). Az emberi rendelkezések megtartása nem kötelező. Ehelyett a mű az Isten közeledésére, kijelentésére, az egyházi életben kifejezett adekvát válasz előírására koncentrál.

Az egyház és a világi felsőbbbség kapcsolatának kérdésében rokonságot mutat e rendtartás az *Unterrichttel*, e téren azonban annál kritikusabb hangvétellel.

A *Jednota bratrská egyházi rendtartása* az egyház teológiájának a gyakorlat néhány területére (liturgia, ünnepek, az istentisztelet rendje, nevelés, egyházszervezet) való átültetésének kísérlete, illetve annak szorgalmazása és szabályozása, hogy az igehirdetésben eljusson a néphez az Ige és az a keresztyén életvitel által realizálódjon. Itt is az Ige dominanciája érvényesül, a szentségek és a kulcsok hatalmával való élés által kísérve. A bibliai parancsolatok teljesítése

határozza meg az egyén és a gyülekezet lelki színvonalát, eredményezi a tökéletesedést. Az Istennek tetsző életre való ösztönzés részben az egyházfegyelem feladata. A gyülekezet gyakorolja a fegyelmet, hogy saját magát megtisztítsa, kizárva a vétkeket, ugyanakkor törekedve arra, hogy az elesetteket visszatérítse az egyházba.

Központi szerepet kap a nevelés kérdése, amey eszköz arra, hogy az Írás eljusson a néphez, kegyes életre vezetve. A gyermekek nevelésének egy fázisa a konfirmációval ér véget. Mindez az egyénnel szembeni radikális követelményrendszerben ölt formát.

A rendtartás sajátos egyházzervezeti struktúrában gondolkodik. A világtól lehetőleg teljesen izolálódó, a világi segítséget és beleszólást egyaránt teljesen elutasító egyház szervezete papi vezetéssel bír, a lelkészek alkotta zsinatnak alávetett püspöki karral, meghatározott lelkülettel/spiritualitással és tanrendszerrel. A szolgálatban azonban több felelős munkaterületet bíz a laikus egyháztagokra, számítva tudatos munkájukra, elsősorban a nevelés, a fegyelmezés, az életvitelben megnyilvánuló Istentisztelet terén.

8. FÜGGELÉK

A) FONTOSABB LUTHERÁNUS EGYHÁZI RENDTARTÁSOK JEGYZÉKE

Lutheránus egyházi rendtartások¹⁵⁹

Albertinische Sachsen Agende 1539
Albertinische Sachsen Generealartikel 1557
Albertinische Sachsen Visitation und Reformationsordnung 1572, 1581
Anhalt 1538
Augsburg 1537
Baden 1556
Bergedorf 1544
Böhmische (utraquistische) Kirchenordnung 1524
Brandenburg 1540
Brandenburg Agende 1572
Brandenburg Visitations und Konsistorialordnung 1573
Brandenburg–Ansbach 1526
Brandenburg–Nürnberg 1533
Braunschweig–Wolfenbüttel 1543, 1569
Braunschweig 1528
Braunschweig Agende 1581
Braunschweig–Calenberg–Göttingen 1542, 1585, 1569
Braunschweig–Grubenhagen 1538, 1544, 1581
Braunschweig–Lüneburg 1542, 1543, 1564
Braunschweig Artikelbuch 1527, 1564
Braunschweig–Wolfenbüttel–Hannover 1543, 1568

¹⁵⁹ A jegyzék főbb forrásai: RICHTER, Aemilius Ludwig (Hrsg.): *Die evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. 2. kötet. 1. kiadás. Weimar, 1846.; *Theologische Realenzyklopädie: Studienausgabe*. Teil II. Band 18. Berlin – New York, Walter de Gruyter, 1989, 694–695.; *Die Religion in Geschichte und Gegenwart (RGG): Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*. Band III. 3. kiadás. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1959, 1497–1499.

Bremen 1534
Breslau 1528
Buxtehude 1552
Calenberg–Göttingen Sonderordnungen
Dänemark 1537
Deutsche Messe (Luther) 1526
Dillenburgerische Synode 1578, Reformatiionsordnung 1572
Ej. formula missae 1523
Elbogen 1523
Erbach 1560
Etzlingen 1534
Frankfurt 1530
Frankfurter Agende 1565
Gosslar 1531
Gosslare Konsistorialordnung 1555
Göttingen 1530
Hadeln 1544
Halle 1526, 1541, 1543
Hamburg 1529, 1539, 1556
Hannover 1536
Harlingerland 1574
Hass. eccl. Reformatio 1526
Hessen 1532, 1537, 1566
Hessen Kastenordnung 1533
Hessen Kirchenzuchtordnung 1539
Hessische Reformation 1572
Henneberg 1582
Herford 1532, 1534
Hildesheim 1542, 1544
Hohenlohe 1577
Homberger Synode 1526
Hoya und Bruckhausen 1581, 1573, 1574
Hüttenberg 1555
Jena 1562
Jena Konsistorialordnung 1569, 1574
Jewer 1548, 1562
Kassel 1539, 1566
Kassel Agende 1574
Katzenellenbogen 1535

Klevische Kirchenordnung 1532, 1533
Kölnische Reformation 1543, 1543
Kurbrandenburg 1540, 1572
Kurland 1570
Kurpfalz: Ottheinrichsordnung 1556
Landgrafschaft Hessen
Leiningen 1566
Leiningen Polizeiordnung 1566
Leisnig Kastenordnung 1523
Liegnitz 1534, 1542, 1594
Lindau 1533, 1573
Lippe 1538, 1543, 1571
Lübeck 1531
Lübeck Landkirchenordnung 1531
Lüneburg 1575
Lüneburger Artikel 1527
Magdeburg Kastenordnung 1524
Magdeburg Artikel 1554
Magdeburg Visitationsartikel 1562
Mansfeld Visitationsordnung 1554
Mecklenburg 1540, 1552
Mecklenburg Konsistorialordnung 1570
Mecklenburg Superintendentenordnung 1571
Memmingen 1532, 1569
Middelburg Synode 1581
Minden 1530
Möllnische Kirchenordnung 1531
Nassau 1532, 1576
Nassauische Introduction 1536
Nassauische Reformation 1576
Nassau Synode 1586
Nassau–Dillenburg 1533, 1534, 1537, 1574, 1575
Nassau Agende 1582 KO
Neuenrad 1564
Niedersachsen 1585
Nördlingen 1538, 1576, 1579
Nordheim 1539
Nordling 1538
Nordling ecclesiae renovatio 1525

Nürnberg Visitationfragen und Lehrartikel 1528
 Oldenburg 1573
 Osnabrück 1543
 Osnabrück und Quakenbrück 1543 Gottesdienstordnung für die Kollegiatkirchen
 Ostfriesland 1529
 Österreich 1571
 Pfalz 1554, 1556, 1557, 1563
 Pfalz Eheordnung 1563
 Pfalz Kirchenratsordnung 1564
 Pfalz–Neuburg Konsistorialordnung 1576
 Pfalz Ottheinrichsordnung 1556
 Pfalz–Neuburg Visitationsordnung 1560
 Pfalz–Neuburg Visitationsfragen 1556
 Pfalz–Neuburg 1543, Pfalz Ottheinrich Reformationsmandat 1542
 Pfalz Ottheinrich Reformationsmandat 1542
 Pommern 1534, 1535, 1542, 1563, 1569
 Pommern Agende 1568
 Pommern Synodalstatuten 1574
 Preussen 1525, 1544, 1558, 1568
 Preussen Landesordnung 1525
 Preussen Artikel 1540
 Preussen Bischofswahl 1568
 Preussen Konsistorialordnung 1584
 Pymont 1571
 Regensburg 1542, 1553, 1556, 1572, 1580, 1588
 Rietberg 1574
 Riga 1530
 Ritzbüttel 1544
 Rostock Ratsverordnung 1531
 Rothenburg 1559
 Sachsen Instruktion der Visitatoren 1527
 Sachsen, *Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen*
 1528
 Sachsen Visitationsartikel 1528, 1529, 1533
 Sachsen Visitationsabschied 1529, 1540
 Sachsen Konsistorialordnung 1542
 Sachsen Generalartikel 1557, 1580
 Sachsen 1539, 1580
 Sachsen 1580 Kirchenagende

Sannische Kiechenordnung 1590
Schleswig–Holstein 1542
Schwabisch Hall 1527
Schwabisch Hall 1527
Schwabisch Hall 1543
Schweinfurt 1543
Soest 1532, 1534
Solms 1582
Spiegelberg 1571
Steuerwolt 1561
Stralsund 1525, 1555
Strassburg 1534, 1598
Strassburg 1598
Taufbüchlein (Luther) 1523
Tecklenburg 1588
Travemünder 1531
Ulm 1531
Ulmische Handbüchlein 1531
Von ordenung gottis dienst (M. Luther) 1523
Waldeck 1556
Wesel Synode 1568
Wie man predigen und Sakramente gebrauchte solle und was ein christliches
Leben sei...
Wittenberg 1522, 1533, 1559
Wittenbergische Consistorialordnung 1542
Wittenbergische Reformation 1545
Wittgenstein 1555
Worms 1560
Württemberg 1534, 1536, 1553, 1559
Württembergische Eheordnung 1537, 1553
Württembergische Kasrtenordnung 1536
Württembergische Synodalordnung 1547
Zweibrücken 1557

Református egyházi rendtartások

Apologeticum Scriptum 1557
Basel 1529
Berner Reformation 1528
Book of Common Order 1564
Book of Discipline 1560
Confession Gallicana (Confessio de Foy, Huguenottisches Glaubensbekenntnis) 1559
Emden, Synode 1571
Emden, Stadtgemeinde 1594
Emder presbyterium, Predigercoetus, Visitationen
Forma ac ratio tota ecclesiastici – London 1555
Frankfurter reformierte Kirchenordnung 1554
Glastonbury
Groningen 1594
Christlicke Ordinancies 1554 (németül: 1556)
Herborn, Generalsynode 1586
Kurpfalz 1563
Ordonnances ecclesiastiques de l'Eglise de Geneve 1541, 1561
Zürcher Chorgerichtsordnung 1525
Zürcher Kirchenordnung 1529
Zürcher Nachtmahlsordnung 1525
Zürcher Prädicantenordnung 1532
Zürcher Taufordnung 1525

B) FONTOSABB LUTHERÁNUS ÉS REFORMÁTUS EGYHÁZI RENDTARTÁSOK SZERZŐI

Lutheránus rendtartások fontos szerzői

- F. MELANCHTHON: *Unterricht der Visitatoren*. 1528, Braunschweig (Bugenhagenel) 1528, Köln 1543 (Bucerrel), Wittembergische Reformation 1545, Mecklenburg 1540, 1552, Lippe 1538.
- J. BUGENHAGEN: *Wie man predigen und Sakramente gebrauche solle und was ein christliches Leben sei...* Wolfenbüttel 1543, Braunschweig 1528, Hamburg 1529, Lübeck, 1531, Hildesheim 1542 és 1544, Pommern 1534 és 1535,

- Dänemark 1537, Schleswig–Holstein 1542, Minden 1530, Herford 1532, 1534, Soest 1532 és 1534, Göttingen 1530, 1531, Wittemberg 1533, Osnabrück 1543.
- A. OSIANDER: Brandenburg–Nürnberg 1528, 1533 Nürnberg (Brenz–cel) 1528, Nürnberg: Visitationsfagen und Lehrartikel 1528, Pfalz: Ottheinrichs Reformationsmandat 1542, Pfalz–Neuburg 1543.
- A. CORVINUS: Braunschweig–Wolfenbüttel 1543, Hildesheim 44, Braunschweig–Calenberg–Göttingen 1542, 1585, 1569, Northeim 1539, Calenberg–Göttingen Sonderordnungen, Lippe 1543.
- J. BRENZ: Brandenbeürg–Nürnberg, 1533 (Osianderrel), Württembergische Eheordnung 1553, Würtemberg, Schwabisch Hall 1527, 1543, Visitationsfragen Pfalz–Neuburg 1556.
- J. ANDREÄ: Württemberg 1558, Pfalz–Neuburgische Visitationsordnung 1560 Braunschweig–Wolfenbüttel 1569, Lippe, Spiegelberg, Pyrmont 1571, Pfalz–Neuburg 1576 Pfalz–Neuburgische Konsistorialordnung 1576, Nördling 1576, Kursachsen 1580, Regensburger Kirchenregimentsordnung a Konzistorialordnung 1588.
- J. JUSTUS: Wittembergische Consistorialordnung 1542, Sachsen 1539, Lippe 1538, Halle 1543, Regensburg 1553, Anhalt 1538.
- M. BUCER: Köln 1543 (Melanchthonnal), Strassburg 1534, Ulm 1531, Augsburg 1534, 1537, Ziegenhainer Zuchtorrdnung, Kassel, 1539.
- J. TIMAN: Bremen 1534, Lippe 1538, Ostfriesland, 1529.
- ALPINUS: Hamburg 1539, Buxtehude 1552.
- U. RHEGIUS: Hannover 1536.

Református rendtartások fontosabb szerzői

Kálvin, J.
 Lasco, J.
 Micron, M.
 Olevianus, G.
 Ursinus, Z.
 Zwingli, U.
 Bullinger, H.
 Jud, L.
 Poullain, V.
 Alting, M.
 Lubbertus, S.
 Lydius. M.

C) FONTOSABB LUTHERÁNUS RENDTARTÁSOK,
AMELYEK NAGY HATÁSSAL VOLTAK MÁΣ MŰVEKRE

Ezek teljes egészében, vagy részleteiben átvették a mintául vett rendtartásokat.

Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen 1528
Brandenburg–Nürnberg 1533, Braunschweig 1528, Österreichische Kirchenordnung 1571, Mecklenburg 1552 stb.

Brandenburg–Nürnberg 1533

Mecklenburg 1542, Württemberg 1536, Neumark 1538, Nassau–Dillenburg 1533, 1534, Brandenburg 1540, 1553, 1572, Preussische Konsistorialordnung 1584, Württemberg 1533, 1536, 1559, Braunschweig–Lüneburg 1542, Schweinfurt 1543, Schwabisch–Hall 1543, Waldeck 1556, Kölnische Reformation 1543, Calenberg–Göttingen 1542, Lüneburg 1535, Pfalz–Neuburg 1543, Hohenlohe 1577, Köln, Reformationsordnung 1543, Österreich 1571, Halle 1543, Erbach 1560, Pfalz 1563, Lübeck 1531, Württemberg 1553, Brandenburg 1540, 1572, Sachsen 1539, 1580, Mecklenburg 1542 stb.

Braunschweig 1528

Hamburg 1529, Minden 1530, Göttingen 1530, Lübeck 1531, Soest 1532, Wittemberg, 1533, Bremen 1534, Pommern 1535, Schleswig–Holstein 1542, Osnabrück 1543, Braunschweig–Wolfenbüttel 1543, Bergedorf 1544, Hildesheim 1544, Minden 1530, Soest 1532, Halle 1541 Dänemark 1537, Lübeck 1531 stb.

Württemberg 1553

Pfalz–Neuburg 1554, Württemberg 1559, Baden 1556, Pfalz 1557, Preussen 1558, Worms 1560, Leiningen 1566, Hanau 1573, Hohenlohe 1577, Pfalz–Zweibrücken 1557, Kurpfalz 1554, Sachsen 1580, Braunschweig–Wolfenbüttel 1564, Hohenlohe 1577, Bad 1556 stb.

Sachsen 1539

Pfalz 1563, 1554, Pommern 1542, Preuss 1544, 1558, Sachsen Generalartikel 1557, Sachsen 1580, Kölnische Reformation 1543, Mecklenburg 1552, Waldeck 1556 stb.

Wittembergische Reformation

Mecklenburg 1552, Leiningen 1566 stb.

Mecklenburg 1552

Braunschweig–Lüneburg 1564, Pfalz 1554, 1556, 1557, Braunschweig–Lüneburg 1564, Leiningen 1566, Oldenburg 1573, Wittenberg 1559 stb.

9. BIBLIOGRÁFIA

FORRÁSMŰVEK

- Die Akten der Synode der niederländischen Gemeinden, die unter dem Kreuz sind und in Deutschland und Ostfriesland verstreut sind, gehalten in Emden, den 4. oktober 1571. In LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 49–66.
- DATHENUS, Petrus – TAFFINUS, Johannes – COLONIUS, Petrus: *Das Einladungsschreiben zur Synode von 1571*. In LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 45–48.
- GINDELY, Antonín: a Jednota bratrská dekrétumai. Dekrety Jednoty bratrské. Praha, 1865.
- Herborner Generalsynode von 1586. In JACOBS, Paul: *Reformierte Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen: in deutscher Übersetzung*. 1. kiadás. Buchhandlung des Erziehungsverein Neukirchen Kr. Moers, 267–278.
- Hugenottisches Glaubensbekenntnis (Confession Gallicana) 1559. In JACOBS, Paul: *Reformierte Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen: in deutscher Übersetzung*. 1. kiadás. Buchhandlung des Erziehungsverein Neukirchen Kr. Moers, 110–126.
- A Jednota bratrská egyházi rendtartása, 1632. *Církevní řád Jednoty bratrské. Církevní řád Jednoty bratří českých: ustanovený hned v počátcích Jednoty podle učení Kristova a podle příkladu prvotní církve ke zbožnému zachovávaní, nyní pak z důležitých důvodů nově vydaný*. Újkori cseh nyelvre átültette Zdeněk Vojtěchovský. Magyarázatokkal ellátta Rudolf Říčan. 1. kiadás. Praha, Evangelické dílo v Praze, 1945.
- KÁLVIN, János: a Genfi Egyház Kátéja, 1545. In *Kálvin János kisebb művei a rendszeres theologia köréből*. 1. kiadás. Pápa, Magyar Református Egyház, 1912, 5–70.

- KÁLVIN, János: *Institutio: A keresztyén vallás rendszere*. 1559. Pápa, Magyar Református Egyház, 1909.
- KÁLVIN, János: a sákramentumok kiszolgáltatásának s a házasság megszentelésének módja. In *Kálvin János kisebb művei a rendszeres theologia köréből*. 1. kiadás. Pápa, Magyar Református Egyház, 1912, 83–95.
- Kirchenordnung der Kurpfalz. 1563. In NIESEL, Wilhelm: *Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*. 3. kiadás. Zürich, Evangelischer Verlag A. G. Zollikon, 136–218.
- Kirchenordnung, In meiner gnedigen herrn der marggrauen zu Brandenburg Und eins Erbern Rats der Stat Nürnberg Oberkeyt und gepieten, wie man sich bayde mit der Leer und Ceremonien halten solle. In SEHLING, Emil: *Evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. Band 11. Leipzig, O. R. Riesland, 140–283.
- Les Ordonnances Ecclésiastiques de l'Eglise de Geneve. In NIESEL, Wilhelm: *Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*. 3. kiadás. Zürich, Evangelischer Verlag A. G. Zollikon. 42–79. *Die Genfer Kirchenordnung von 1561*. In JACOBS, Paul: *Reformierte Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen: in deutscher Übersetzung*. 1. kiadás. Buchhandlung des Erziehungsverein Neukirchen Kr. Moers, 72–107. Magyar nyelven: PÉTER Miklós: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás: fordítás és magyarázat*. 1. kiadás. Budapest, Kálvin Kiadó, 2012.
- Liber concordiae (Konkordia könyv)*. I–II. kötet. Budapest: Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, 1957.
- O bratřích soudcích: Zpráva potřebná o bratřích soudcích, pomocnících při zbořích Páně v Jednotě Bratrské. (A testvéri bírákról. Szükséges híradás a testvérek bírairól, segédkezőiről a Jednota bratrská gyülekezetiben). Úvod, poznámky: Rudolf Říčan, do nové češtiny převedl: Zdeněk Vojtěchovský. Praha, Evangelické dílo v Praze.
- Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen. 1528. In SEHLING, Emil: *Evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. Leipzig, O. R. Riesland. 1. kötet. 149–174.

IRODALOM

- BARTOŠ, F. M.: *a püspöki tiszt a Jednota bratrská egyházában. Biskupství v Jednotě bratrské*. Kézirat. Praha, Evangelické dílo při synodní radě česko-bratrské církve evangelické, 1944.
- BECKER, Judith: *Gemeindeordnung und Kirchenzucht. Johannes a Lascos*

- Kirchenordnung für London (1555) und die reformierte Konfessionsbildung.* Leiden, u.a. 2007.
- BEDNÁŘ, František: *a Jednota bratrská szervezete és élete. Jednota bratrská: Její organismus a život.* Rukopis. Praha, Evangelické dílo při synodní radě ČCE, 1943.
- BOITEN, Harm Jan: Nederlandse geloofsbelijdenis. In VELDE, Mees te (szerk.): *Confessies: Gereformeerde geloofsverantwoording in zestiende-eeuws Europa.* 1. kiadás. Heerenveen, Uitgeverij Groen, 2009, 435–502.
- DOOREN, Jan Pieter van: Teilnehmerliste der Emder Synode von 1571. In LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum.* 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 36–44.
- EMMEN, Egbert: Die Auswirkung der Emder Synode von 1571 auf die Entwicklung der Niererländischen Reformierten Kirche in Verfassung und Bekenntnis. In LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum.* 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 149–166.
- FILIPI, Pavel. *Egyház és egyházak. Fejezetek az ökumenikus ekkleziológiából. Církev a církve: Kapitoly z ekumenické eklesiologie.* 1. kiadás. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000.
- FILIPI, Pavel: Keresztyénség. A keresztyén egyházak története, statisztikája, jellemvonásai. Křesťanstvo: Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví. 1. kiadás. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996.
- Das Geistliche Amt in der Kirche.* 4. kiadás. Gemeinsame römisch-katolische, evangelisch-lutherische Kommission. Paderborn, Frankfurt am Main, 1982.
- GOETERS, J. F.Gerhard: Die Emder Synode von 1571. In LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum.* 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 183–202.
- HALAMA, Jindřich: *a Cseh Testvérek szociális tanításai. Sociální učení Českých bratří 1464–1618.* 1. kiadás. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003.
- HÁJEK, Viktor. *Egyházfegyelem a Jednota bratrská egyházában. Kázeň v Jednotě bratrské.* Brno: Českobratrský evangelický sbor v Brně, 1934.
- HREJSA, Ferdinand. A Jednota bratrská vallási sajátossága. Náboženský svéráz Jednoty bratrské. In HREJSA, F. – BEDNÁŘ, Fr. – HROMÁDKA, J. L.: *Zásady Jednoty českých bratří.* Praha, Synodní rada ČCE, 1939.
- HROMÁDKA, Josef Lukl: *a Jednota bratrská reformációjának lényege. Smysl bratrské reformace.* 1. kiadás. Praha, Edice Kalich, 1954.
- HUSZÁR, Pál: *Kálvin János: Élete, teológusi, reformátori és egyházszervezői mun-*

- kássága (1509–1564)*. 1. kiadás. Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2009.
- CHADWICK, Owen: *a reformáció. The Reformation*. Harmondsworth, Penguin Books, 1993. Fordította: Szabó István. Budapest, Osiris, 1997.
- KLUETING, Harm: Reformierte Konfessionalisierung in West- und Ostmitteleuropa. In LEPPIN, Volker – WIEN, Ulrich A. (Hrsg.): *Konfessionsbildung und Konfessionskultur in Siebenbürgen in der Frühen Neuzeit*. 1. kiadás. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2005.
- KOVÁTS J. István: *a református egyházalkotmány alapvető kérdései*. 1. kiadás. Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Társaság, 1948.
- LOMBERG, Elwin: Ursachen, Vorgeschichte, Verlauf und Auswirkungen der Emden Synode von 1571. In LOMBERG, Elwin: *Emden Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 7–35.
- MAGYAR Balázs Dávid: „Calvinus Tyrannus”? Adalékok a genfi Konzisztórium létrehozásának történeti, teológiai és etikai aspektusaihoz. *Theológiai Szemle*, 2012/1. 4–11.
- McGRATH, Alistar E.: *Kálvin: a nyugati kultúra formálódása. A Life of John Calvin: a Study in the Shaping of Western Culture*. Oxford, Blackwell Publishers, 1993. 1. kiadás. Fordította: Nagy Mónika Zsuzsanna, Budapest, Osiris, 1996.
- MEHLHAUSEN, Joachim: Evangelische Synoden und kirchliche Lehre. In PANNENBERG, Wolfgang – SCHNEIDER, Th. (Hrsg.): *Verbindliches Zeugnis. Schriftverständnis und Schriftgebrauch. III*. 1. kiadás. Vanderhoeck und Ruprecht, 1998, 221–247.
- MOLNÁR, Amedeo: Kezdők, haladók, tökéletesek. Počínající, pokračující, dokonalí. In Jednota bratrská 1457–1957: Sborník k pětistému výročí založení. Praha, Kalich, 1956, 147– 169.
- MOLNÁR, Amedeo: *a teológiai gondolkodás mozgása: A dogmatörténet áttekintő története. Pohyb teologického myšlení: Přehledné dějiny dogmatu*. 1. kiadás. Praha, Kalich, 1982.
- MOLNÁR, János: *a keresztyénség. Keresztyén vallások és felekezetek*. 1. kiadás. Komárom, Calvin J. Teológiai Akadémia, 2003.
- NAGY, Sándor Béla: Kálvin Egyházkormányzati alapelvei a gyakorlatban. *Theológiai Szemle*, 1959, 1. évf. 11–12. 327–341.
- NIESEL, Vilmos: *Kálvin theológiája*. 1. kiadás. Fordította Nagy Barna. Debrecen szabad királyi város és a Tiszántúli Református Egyházkerület könyvnyomdai vállalata, 1943.
- NORDHOLT, Gerhard: Emden 1571 – eine heilsame „Unruhe” für Verfassung und Ordnung der Evangelisch-reformierten Kirche in Nordwestdeutschland.

- In LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 80–84.
- NORDHOLT, Gerhard – BRONKHORST, Alexander J. – ESSER, Hans Helmut – HERLYN, Gerrit: Rundgespräch. Demokratie, Freiheit und Macht in der Kirche. In LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 99–105.
- PRUZSINSZKY, Pál: *Kálvin János: Életrajz*. 1. kötet. 1. kiadás. Pápa, Magyar Református Egyház, 1909.
- RÁKOS, Lóránt: *Protestáns jogteológiai summárium. Általános rész*. Rigorózus doktori értekezés. Komárom, Selye J. Egyetem Református Teológiai Kara, 2010.
- REJCHRT, Luděk: a Jednota bratrská diákjai a református akadémiákon a Fehérhegyi csata előtt. Bratrští studenti na reformovaných akademiích před Bílou Horou. *Acta Universitas Carolinae, historia Universitates Carolinae Pragensis*, Tom XIII. – Fasc. 1–2., 43–82., 1973.
- RÉVÉSZ, Imre: A' protestans egyházalkotmány alapelve: a' XVI-dik századi főbb reformationak, vallástételek és egyházszervezetek bizonyítása szerint. 1. kiadás. Szarvas.
- RICHTER, Aemilius Ludwig (Hrsg.): *Die evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. 2. kötet. 1. kiadás. Weimar, 1846.
- RUDOLPHI, Joachim – LOMBERG, Elwin: Interview, Die Emder Synode von 1571 und die presbyterial-synodale Ordnung in der evangelischen Kirche. In LOMBERG, Elwin: *Emder Synode 1571–1971: Beiträge zur Geschichte und zum 400 jährigen Jubiläum*. 1. kiadás. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 96–98.
- ŘÍČAN, Rudolf: *A Jednota bratrská történelme. Dějiny Jednoty bratrské*. Praha, Kalich, 1957.
- ŘÍČAN, Rudolf: *A reformáció hajnalától a jelenkorig. Od úsvitu reformace k dnešku: Kapitoly z církevních dějin*. Praha, Vydavatelské oddělení YMCA.
- SEHLING, Emil: *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. Leipzig, O. R. Riesland, 1912, 1994.
- SEHLING, Emil: *Geschichte der protestantischen Kirchenverfassung*. 2. kiadás. Leipzig, Berlin, B. G. Tuebner, 1914.
- SCHOLL, Hans: Calvinus catholicus: die katholische Calvinforschung im 20. Jahrhundert. 1. kiadás. Freiburg-Basel-Wien, Herder, 1974.
- SCHWANHÄUSSER, Gertrud: *Das Gesetzgebungsrecht der evangelischen Kirche*

- unter dem Einfluss des landesherrlichen Kirchenregiments im 16. Jahrhundert. *Jus Ecclesiasticum*, Band 5. 1. kiadás. München, Claudius Verlag, 1967.
- SMOLÍK, Josef: Az egyház és a hivatal értelmezése a korai Jednota bratrská egyházában. Pojetí církve a úřadu u starých bratří. In *Bratrský sborník: Soubor prací přednesených při symposiu konaném 26. A 27. září k pětistému výročí ustavení Jednoty bratrské*. 1. kiadás. Praha, Komenského evangelická fakulta bohoslovecká v Praze, 1967, 52–59.
- SMOLÍK, Josef: A Jednota szociális működése. Sociální působení Jednoty. In *Jednota bratrská 1457–1957: Sborník k pětistému výročí založení*. Praha, Kalich, 1956, 171–190.
- SOMOGYI, Alfréd: *Törvénykezési és törvényalkotói tendenciák és azok okai a Szlovákiai Református Keresztény Egyház és jogelődjeinek jogrendjében*. Disszertációs munka. Komárom, Selye J. Egyetem Református Teológiai Kara, 2010.
- SPIJKER VAN'T, Willem: *Kálvin, élete és teológiája*. Fordította: Galsi Árpád. 1. kiadás. Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2003.
- SZENTPÉTERI KUN Béla: *Kálvin egyházalkotmánya*. 1. kiadás. Debrecen: Hegedüs és Sándor könyvkereskedése, 1906.
- VOLF, Miroslav: *Trinität und Gemeinschaft*. Mainz, 1996.
- WEERDA, Jan Remmers: Die Amtsauffassung und Tätigkeitsordnung des Kirchenrates. In WEERDA, Jan Remmers: *Der Emden Kirchenrat und seine Gemeinde*. 1. kiadás. Wuppertal, Foedus-Verlag, 2000, 283–313.
- WEERDA, Jan Remmers: Die Bestellung der Ältesten. In WEERDA, Jan Remmers: *Der Emden Kirchenrat und seine Gemeinde*. Wuppertal, Foedus-Verlag, 2000, 261–282.
- WEERDA, Jan Remmers: Die theologische Anschauung von der Berufung und die Einführungsverpflichtung im Rahmen der geltenden Ordnung. In WEERDA, Jan Remmers: *Der Emden Kirchenrat und seine Gemeinde*, Wuppertal, Foedus-Verlag, 2000, 237 – 259.
- WEERDA, Jan Remmers: Die Gemeinde als Gestalt und Problem im frühen reformierten Kirchenrecht. In WEERDA, Jan Remmers: *Nach Gottes Wort reformierte Kirche: Beiträge zu ihrer Geschichte und ihrem Recht*. 1. kiadás. München, Chr. Kaiser Verlag, 1964, 190–204.
- WEERDA, Jan Remmers: Die Gemeindemitgliedschaft. In WEERDA, Jan Remmers: *Der Emden Kirchenrat und seine Gemeinde*. Wuppertal, Foedus-Verlag, 2000, 339–362.
- WEERDA, Jan Remmers: Die theologische Anschauung von der Kirche nach der in Emden geltenden Lehre mit besonderer Berücksichtigung der Kirchenordnung als eines Wesenszuges der Kirche. In WEERDA, Jan Remmers: *Der Emden*

Kirchenrat und seine Gemeinde. 1. kiadás. Wuppertal, Foedus-Verlag, 2000, 315–338.

WEERDA, Jan Remmers: Eine Einladung zur Emder Synode 1571. *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 1941/60. 469–474.

WEERDA, Jan Remmers: Kirche und Diakonie in der Theologie Calvins. In WEERDA, Jan Remmers: *Nach Gottes Wort reformierte Kirche: Beiträge zu ihrer Geschichte und ihrem Recht*. 1. kiadás. München, Chr. Kaiser Verlag, 1964, 118–131.

WEERDA, Jan Remmers: Ordnung zur Lehre: Zur Theologie der Kirchenordnung bei Calvin. In WEERDA, Jan Remmers: *Nach Gottes Wort reformierte Kirche: Beiträge zu ihrer Geschichte und ihrem Recht*. 1. kiadás. München, Chr. Kaiser Verlag, 1964, 144–171.

SEGÉDKÖNYVEK

Biblia. Budapest: A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1998

Codex Iuris Canonici – Az egyházi törvénykönyv, Szent István Társulat Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2001.

Die Religion in Geschichte und Gegenwart (RGG): Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft. 3. kiadás. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1959.

Theologische Realenzyklopädie: Studienausgabe. Berlin – New York, Walter de Gruyter.

KIADÓI JEGYZET

A jelen tanulmány néhány részeredménye, egyes egységei megjelentek a következő kiadványokban:

GÖRÖZDI Zsolt: A vizitátorok tanítása a Szász választófejedelemség lelkészei számára, 1528. *Theologiai Szemle*, 2006/1. (XLIX. évf.) Budapest, 21–27. ISSN 0133 7599, index 26 842

GÖRÖZDI Zsolt: Az 1561-es Genfi egyházrend néhány ekkleziológiai aspektusa. *Theologiai Szemle*, 2005/3. Budapest, ISSN 0133 7599, index 26 842

GÖRÖZDI, Zsolt: Az 1571-es emdeni zsinat aktái. In KARASSZON, István (szerk.): *A szent hely. Tanulmányok Dr. Erdélyi Géza püspök tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Komárom, Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, 2007, 184–205. ISBN 978-80-89234-39-4

GÖRÖZDI Zsolt: A Jednota bratrská 1632-es egyházrendje. Az egyház és a szolgáló egyháztagok. In KARASSZON, István (szerk.): *Hálaáldozat. Tanulmányok Dr. Molnár János dékán tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Komárom, Selye János Egyetem Református Teológiai Kara, Calvin J. Teológiai Akadémia, 2008, 225–240.

GÖRÖZDI Zsolt: A protestáns egyházrendek problematikája a reformáció egyházaiban a 16. században. In *Fórum. Társadalomtudományi Szemle*, 2008/4. (10. évf.) 43–55. ISSN 1335-4361.

GÖRÖZDI Zsolt: Az Emdeni Zsinat Aktáinak néhány tézise. In *Papirusz*, a Selye János Egyetem Református Teológiai Kar diákjainak lapja, 2005/2.

A SOROZATBAN EDDIG MEGJELENT

MONOGRÁFIA

Lovász Irén: *Szagrális kommunikáció*

Galsi Árpád: *Jakab, az Úr testvére*

Pap Ferenc: *Templom mint teológia*

Tóth Sára: *A képzelet másik oldala.
Irodalom és vallás Northrop Frye munkásságában*

Tari János: *Néprajzi filmezés Magyarországon*

Buda Béla: *Empátia. A beleélés lélektana*

Németh Dávid: *Pasztorálanropológia*

Szenczi Árpád: *Az ember természete – természetes(en) nevelés*

Váradai Ferenc: *Vázlatok az óvodai anyanyelvi irodalmi nevelésről*

Semsey Viktória (szerk): *Latin-Amerika 1750–1840. A gyarmati rendszer
felbomlásától a független államok megalakulásáig*

Bagdy Emőke: *Pszichofitness*

Balázs Siba: *Life Story and Christian Metanarration. The importance
of the research results of narrative identity to practical theology*

Kocziszky Éva: *Antifilozófusok – Huszonöt évszázados kérdés a kereszténységhez*

Honti László: *Magyar nyelvtörténeti tanulmányok*

TANULMÁNYKÖTET

Császár-Nagy Noémi, Demetrovics Zsolt, Vargha András (szerk.): *A klinikai pszichológia horizontja. Tisztelgő kötet Bagdy Emőke 70. születésnapjára*

Szávay László (szerk.): *„Vidimus enim stellam eius...” Konferenciakötet*

Petrőczy Éva, Szabó András (szerk.): *A zsoltár a régi magyar irodalomban*

Horváth Erzsébet, Literáty Zoltán (szerk.): *Történelmet írunk. Tisztelgő kötet Ladányi Sándor 75. születésnapja alkalmából*

Anita Czeglédy, József Fülöp, Szilvia Ritz (hrsg.): *Inspirationen. Künste im Wechselspiel.*

Gudor Borond, Kurucz György, Seps Enikő (szerk.):
Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter korában

Gábor Ittész, Miklós Péti (eds.): *Milton brought the Centuries*

Kendeffy Gábor, Kopeczky Rita (szerk.): *Vallásfogalmak sokfélesége*

Zsengellér József, Trajtler Dóra (szerk.):
„A Szentek megismerése ad értelmet”. Conferentia Rerum Divinarium 1-2.

Trajtler Dóra (szerk.): *Tan és módszertan. Conferentia Rerum Divinarium 3.*

Pap Ferenc, Szetey Szabolcs: *Illés lelkével. Tanulmányok Báthori Gábor és Dobos János lelkipásztori működéséről*

Somodi Ildikó: *A mindennapos művészeti nevelés megvalósulásának lehetőségei: Értékközvetítés a művészeti nevelésben*

Dávid István (szerk.): *Merre tovább kántorképzés?*

Hansági Ágnes, Hermann Zoltán (szerk.): *Jókai & Jókai*

Dringó-Horváth Ida, N. Császi Ildikó (szerk.): *Digitális tananyagok.
Oktatásinformatikai kompetencia a tanárképzésben*

Erdélyi Ágnes, Yannick François (szerk.): *Pszichoanalitikus a társadalomban*

Szummer Csaba: *Freud, avagy a modernitás mítosza*

MŰFORDÍTÁS, FORRÁS

Giovanni Pico della Mirandola:
Benivieni neoplatonista versének kommentárja

Alice Zeniter: *Szomorú vasárnap, avagy a semmi ágán*